

ОЛЕКСАНДЕР
КОШИЦЬ

**З ПІСНЕЮ
ЧЕРЕЗ СВІТ**

diasporiana.org.ua

From the Diary of Olexander Koshetz

PART III

11

Published by
Ukrainian Cultural and Educational Centre
Winnipeg, Man., Canada

ОЛЕКСАНДЕР КОШИЦЬ

З ПІСНЕЮ ЧЕРЕЗ СВІТ

ІЗ ЩОДЕННИКА О. КОШИЦЯ

ЧАСТИНА ІІІ

1974

у Української Культури й Освіти
іпег, Ман., Канада

Обкладинка мистця М. Левицького

Друкарня В-ва Тризуб, Вінніпег, Ман.
Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Man.

**Олександр Кошиць напередодні виїзду в 1922 р.
з Берліну до Америки**

П Е Р Е Д М О В А

Третім томом „Піснею через світ”, який оце випускаємо, закінчуємо видання літературної спадщини св. п. Олександра Кошиця, яка охоплює раніше видані „Спогади” (два томи, 1947-1948) та „З піснею через світ” (том перший — 1952 р. і том другий — 1970 р.).

В цю книгу, так як і в попередню, входять записки О. Кошиця про умовини праці капелі, побут її у різних країнах Північної і Південної Америк, концерткові виступи і також вклюджені вийнятки важливіших рецензій гужинецької преси, які зокрема змальовують тріумфальний шлях української пісні, що полонювала серця гужинців, западала глибоко у їхні душі і вперше прокладала скибу на цілині суцільного незнання про країну на сході Європи — Україну.

У цьому томі „З піснею через світ”, так як і в попередньому, довелось також зробити певні скорочення, особливо в тих місцях, де О. Кошиць надто емоційно (і гостро) реагував на поведінку не тільки членів капелі, але й зокрема на ставлення деяких громадян цих установ до капелі. Деякі з них ще живуть, а інші займають навіть певні громадські пости у нашому суспільстві. Дуже важливу і складну справу редагування цього тому виконав д-р Павло Маценко.

Таким чином, перед Вами не видання академічне, однак ми глибоко переконані, що згасом вийде таки академічне видання літературної спадщини О. Кошиця як надзвичайно вартісне джерело про події і людей 1917-1926 рр.

„З піснею через світ” — другий і третій томи — надруковані за гроші, які залишила вірна подруга О. Кошиця — св. п. Тетяна Кошиць. Її бажанням було, щоб літературна і музична спадщина О. Кошиця була повністю надрукована. Обов'язок доглянути цього взяли на себе: сен. Павло Юзик, д-р Ізидор Глинка і В. Климків.

Випускаючи у світ оцю книгу, у слід відгомонові нашої рідної пісні, що й досі брешить у рядках захоплюючих відгуків гужинецьких рецензій, пригадуємо, що в 1975 р. припадає 100-річчя від дня народження Олександра Кошиця, і у зв'язку з цим плянуємо видати ще один том його літературної спадщини, у який увійшли б усі статті О. Кошиця, розкидані в різних часописах і журналах, його листування з визначними діячами української культури, листи до нього від тих же та спогади про нього, написані діячами нашої культури.

Запляноване таке видання — це наш святий обов'язок перед пам'яттю того великого сина нашого народу, який виконанням і інтерпретацією нашої пісні зумів спонукати глена Бразилійської „Академії Безсмертних” Квелю Нетто написати в рецензії слова:

„Співай же, заруюга Україно, співай щебетушко. Розспай по світі пісні синів твоїх, — прийде колись і для тебе весна, якої ти зекаєш”.

Володимир Климків

Північна Америка

ВАШІНГТОН, 20 жовтня 1922 року

При виїзді з Берліну було багато клопоту. Все чогось спізнилось і робилось з великими турботами й біганиною. Візи дістали тільки напередодні виїзду. У мене набралось дуже багато непотрібних нот і речей, які я відіслав своїм приятелям Крігам. Попрощавшись з милою господинею фрау Ляйст та трохи поплакавши, як за рідною, вирушили місцевим потягом до Берліну й приїхали на станцію перед самим від'їздом. Нас відпровожували Кріги й обоє плакали, мов діти. Чувових людей і друзів залишили ми в Берліні . . .

Приїхали до Гамбургу. Почалась і тут тяганина з різними формальностями. Переночували в якомусь непоказному готелі, хоч заплатили добрі гроші. Ранком були вже в порту й почався перевіз хору маленькими пароплавчиками (баркасами) до нашого пароплава „Каронії”, який стояв в морі на віддалі півгодини від берега. На „Каронії” переночували і ранком рушили в дорогу. Було жмарно й дощово, але коли під'їхали до Англії, виглянуло сонце. Зелені, мрійні береги Англії пригадали мені Україну і на серце налягла туга: мабуть не доведеться її більше бачити . . .

В океані спочатку їхалось добре, якби не пароплавна, ще до того й англійська, кухня. Все подавалось таке несмачне, що навіть по німецькій кухні, це був один жах. Я ввесь час голодував. Море було майже спокійне. Все ж на четвертий день я повинен був лягти до ліжка. Було так гидко й нудно, що я майже всю дорогу пролежав.

Одного разу на обрії побачили якісь гори. Був чудовий вечір і всі пасажири вийшли ними любоватись. В цій частині океану не могло бути островів і

всіх цікавила думка: що це може бути? Моряки запевняли, що то хмари, але дивно було, що ці хмари впродовж двох годин не міняли свого обрису, аж поки стемніло. Я певен був, що то льодові гори, і не помилився. Чогось пригадався мені „Титаник” і по спині пробіг холодок. Пішли спати, а вночі відчувся такий холод, що довелося укриватись теплими ковдрами, а ми ж їхали на висоті Неаполю й Мадриду! Зразу машина чогось загула, пароплав став і стояв до самого ранку, хоча й не було туману. На другий день капітан пароплаву замовив баль в залі I-ої кляси. Тільки в Нью-Йоркові ми довідалися від Рабінова, що то були льодові гори і що вони зламали в пароплаві одну шруб. Ми повинні були спізнитися на чотири дні, але якось все зручно залагодилось і ми приїхали майже вчасно. Треба сказати, що сам Бог врятував нас від нещастя, бо на день пізніше від нас з Гамбургу вплив найбільший пароплав „Мавританія” (40.000 тонн), попав в смугу страшної бурі і ледве не загинув. Коли б ми виїхали пізніше, або затрималися в морі, невідомо, що було б з нашою 20.000 тонн „Каронією”.

На пароплаві ми стали приятелями з капітаном і „перселем” (управитель пасажирами й їх мешканцями): вони напували нас віскою так, що іноді капелляни були майже всю ніч в „смокінгрумі”. Коли б не проклята нудота, все було б гаразд, а то настроїй такий, що хоч стрибай в море.

На пароплаві ми мали два концерти. Співали паршиво, бо підлога під ногами ходила, мов жива, і не знати було, що робити: чи співати, чи держатись, щоб не впасти. На пароплаві був один американець з жінкою й дитиною. Був веселою й симпатичною людиною. В ньому було стільки життя й хлоп'ячого завзяття, що я, одвикнувши бачити веселих і нормальних людей, без заздрости не міг на нього дивитись. По одному концерті він забрав всіх чоловіків з хору в смокінгрум і вчинив велику пиятику з танцями й співами: співали і сольо, і всі разом, хто куди, хор і пасажирки,

а американець диригував. Потім хто як міг танцювали. Тут був і гопак і „танець диких”, а американець танцював на канапах. Нарешті він попросив нас заспівати американський гімн. Слів ми не знали, але я знав, що один з їх гімнів співається на голос англійського, я моргнув хлопцям і ми почали: „Боже щастя!” Всі стояли з поважними обличчями, а ми ледве не тріскали від сміху.

На дев'ятий день дістались до Нью-Йорку. З моря він вразив мене грандіозністю і оригінальністю, хоч славні „хмародери” мають вигляд простацький і вульгарний. А загальний образ чудовий, а головне — не подібний на те, що до цього бачив.

На причалі нас зустрів Рабінов з жінкою і Ніна Кошиць, наша будуча солістка. З нами їхала разом Ода Слободська, теж наша солістка, але вона тільки тут познайомилась зі мною, до того ж часу ми про неї тільки чули . . . (Артистична гордість? А може тому, що була дуже бідно одягнута як на солістку. Потім виявилась звичайною співачкою, а коли почувла нас, зовсім зникла). Від ранку й до 6 год. увечорі на пароплаві нас мучили фотографи і кінематографи з репортерами. Рабінов в газетах подав мою фотографію в кожусі й шапці, і вони приставали до мене, чому я не в „козацькому кепі”. Капітан корабля наготовив у себе в каюті віскі і ми з репортерами, фотографами, з Рабіновим та деякими офіцерами покропили прибуття хору на землю Вашингтона. На пристані зустріла нас Українська Православна Громада промовою. Всі мали жетони з моїм портретом. Такі ж жетони почепили й капелянам. У верхній залі нас вітали Жіноча Українська Громада і Католицька Українська Громада. Мене здивувало, чого всі українці не були разом і чому всюди фігурували священники. Тільки пізніше, придивившись до тутешніх українців і їхнього життя, я довідався, що інакше не могло бути. Тут, як ніде, українці гризуться між собою. Всю цю бучу заводять священники (попи), які з релігії утворили для себе „бізнес”, стри-

жуть своє „стадо” при самому тілі і підтримують невгасимий вогонь самої ганебної, найбільш огидної середньовічної релігійної боротьби: з інтригами, підлогою газетною лайкою, арештами, наклепами, крадіжжю громадських грошей, продажем церков, в'язницями, а іноді й бійкою. Дивуюся темноті і терпінню нашого народу, що мав між собою таких людей. Та й цього мало! Люди вибирають з них своїх провідників. У нас, на Наддніпрянщині, такого провідника селяни повісили б на воротах цвинтаря, а галичани не тільки терплять, а й самі беруть участь у цьому бруді.

Від початку нашого приїзду і привітань, які ми мали, робили свій „бізнес” окремі особи. Загально ж все те робилось не для нас, як співаків, а для людського ока, щоб показати себе перед американцями. Було так (напр. в Чикаго), що привітавши нас на бенкеті і, наговоривши нам солодких промов, потім у себе на „вічу” обзивали нас москалями й жидами та агітували, щоб люди не йшли на концерт і тільки тому, що якийсь отець не дістав від Рабінова 10% від ціни проданих на концерт квитків, або що жінка певного доктора не дісталась до хору . . .

З перших наших кроків в Америці ми були такі наївні, що всьому вірили і поводитись із згаданими особами найчемніше. Але скільки прийшлося вислухати шпильок, різних незрозумілих натяків, скільки вони потім додавали дьогтю до свого меду, яким нас окроплювали, то ще й тепер хочеться повернутись і їм віддячитись . . .

По приїзді до Нью-Йорку українці влаштували в готелі „Пенсильванія” великий бенкет. Розпорядником був знайомий мені зі Швейцарії о. Сембратович, який перед нашим приїздом до Америки переконував українців, щоб вони не йшли на наші концерти, бо Кошиць — жид, а хористи-москалі та що він помагав нам в Європі робити „славу”. Він, між іншим, перший зустрів мене на пристані й кинувся до мене в обійми, немов сумував за мною роки. Тепер він був розпорядником

і „тост-майстром” на бенкеті. Скільки прихованого бруду, якихось натяків і єхидства ховалось під солодкими словами в його промовах, я не можу передати! А редактор „Свободи” Омелян Ревюк прямо поміж словами вилаяв нас, ще не чувши нашого співу, як той Левицький в Станіславові, що обзивав наш хор „дрантивим”, не чувши його. Відчувалось так, що наче нас зібрали сюди, щоб обплювати. Я так себе почував, що коли мені прийшлося говорити, плів сам не знаю що. Але наша чемність, чорт би її забрав, не дозволяла встати й вийти, або вилаяти їх у своїй промові . . . Як ми ще мало знали галичан! . . . Тепер можна прямо сказати: „Не пий меду, якого налив галичанин”.

Стомлені ми були всі страшенно, але не марнували часу, від 26-го вересня й до 6-го жовтня (не такий був Рабінов!) ми наспівували фонографічні рекорди у Компанії Брунsvик. Хто не робив того з тодішньою технікою запису з хором, той не знає, що то за каторга! Доходило до умління. Але Рабінов був з нами такий чемний, так лагідно коло нас ходив, що якось зменшував цей тяжкий обов’язок. По кожному сеансі він водив нас до російського ресторану обідати і ми тоді раювали, маючи там і нашу страву.

К О Н Ц Е Р Т И

5-го жовтня в залі „Карнегі Гол” відбувся перший концерт, а другий в „Колосеум”. Успіх був надзвичайний, бо й співали добре. Критика була чудова.

Відгуки музичних критиків:

“The New York Herald”, 6-го жовтня 1922 р. критик В. І. Гендерсон писав: „Хор слухала велика аудиторія не тільки земляків, навантажених квітами, які вони кидали на сцену, вітаючи своїх компатріотів, але й багато високих осіб з місцевого музичного світу. Щодо цінності концерту, то тут може бути один присуд: це була вистава сильного, характеристичного хорового співу, відміченого різко-характерними расовими прикметами, а по мистецтву також єдиного, як і полоня-

ючого. Розтяг голосів від високих дуже гострих сопранів до гримучих басів. В тоновому розумінні там не було високої викінчености, але була індивідуальність і перфектна відповідність із співаною музикою. Було багато співу із зачиненим ротом і слухач зразу чув ефекти, за які європейська критика назвала цю організацію „оркестром людських голосів”. Звуки й градації були такі ж самі, як у відділі смичкової, або дерев'яної групи визначного оркестру. Динаміка була екстраординарною і несподівані форте били, мов удари. Поширення звуку (крешендо) були наче здимання глибокого моря, зменшення (декрешендо) — кінці деяких співів були магичні. В релігійних кантах, меланхолійних сподіваннях, в безжурних вибухах веселости, хор виявив відповідний стиль, адекватний експресії, і глибоку однодушність почуття, які викликали серед слухачів чисті емоції. Не потрібно входити в деталі окремих пісень, досить усвідомити загальне, що Український Національний Хор є певна новина в музичному досвіді нашого міста і чинник пропаганди мистецтва, форми якого виростили з сильного, оригінального національного життя і виховувались віками в невідомій частині буйшої південної Росії”.

“The Sun”, 6-го жовтня 1922 р., Нью-Йорк:

„Минулого вечора в „Карнегі Гол” відбулось палке прийняття Українського Національного Хору. Це був час гарячої сердечности та ентузіязму, який нагрівав термометер від кипіння до вибуху . . . Перш ніж велика аудиторія не наплескалась до болю і не накричалась до хрипоті — можна було бачити очі, повні щирих від екстазу сліз . . . Вчора ввечорі п. Кошиць представив свій хор Америці і це представлення було тріумфом. На долю п. Кошиця припало показати, які чуда можуть бути витягнуті з людського горла й сердець, і з якою уважністю і щирим артизмом це може бути зроблене . . . Служати їх — це радість. Не уникнеш того, щоб не прирівняти їх до гарної оркестри . . . Що трюкається голосів у чоловіків, то там були басові

ноти, що зовсім легко і розкішно спускались вниз аж . . . до Китаю . . .”

“**The Globe and Commercial**”, 6-го жовтня 1922, Нью-Йорк:

„Що торкається цього „нонсенсу” щодо клаки, то Український Національний Хор впродовж яких небудь 10 пісень, які я мав щастя прослухати вчора в „Карнегі Гол”, мав свою клаку. Ця клака була вся аудиторія, бо цей хоровий спів захопив нас всіх. Я бачив Гайфиця і Софію Бреслау, які стоячи кричали привітання. Я бачив простих людей, які сиділи в партері й кидали співакам квіти. Я бачив, як диригент цілував руку дівчині, що принесла квіти на сцену. Але я не бачив маленького добродія, що веде клаку в Метрополітен Опері. Хто ж це сказав, що Нью-Йоркці не знають, коли треба оплескувати і через те, мовляв, необхідна клака?!”

“**The Nation**”, 1-го листопада 1922 р., Нью-Йорк.

„. . . Тут була найшляхетніша, найсуворіша і морально найбільш строга річ на світі — перфекція”. *Л.Л.*

По концертах відразу почалась подорож. Міст не пам’ятаю, але знаю, що на концертах було багато українців. Враження від американської публіки було не добре: якась настороженість і немузикальність. Де були українці, можна було зразу бачити. Вони сиділи в перших рядах і весь час жували гаму. Співу наче й не чули . . . Тепер вже видно, що від американських українців треба бути найдаліше, а раніше цього не зналось і часто виходили такі речі, що не вірилось власним очам і вухам. В одному місті якийсь українець взявся везти мене своїм авто до готелю. Я згодився, але не спостеріг, що цей добродій був п’яний. Посеред порожньої вулиці (містечко було якесь маленьке) він наїхав на друге авто так, що поторощив всі вікна і склом мені порізало лице біля ока. Щастя мене врятувало, а то зівстався б сліпий „з патріотичної прихильности”. Але головне було в тому, що він навіть

не вибачився, а, залишивши мене із скривавленим обличчям, побіг сперечатись з своїм противником і кликати поліцая, бо, мовляв, „той наробив мені шкоди на сто долярів”. От землячки! На другий рік в Нью-Орленсі одна українка казала: „Я трохи знайома з п. Кошицем, бо мій зять того року ледве не убив його в своїй карі”. . .

Враження від усіх міст було не добре й нудне через їх одноманітність і відсутність старовини. На всьому було тавро базарної тимчасовости, хоч і відчувалась якась захована сила.

З подорожжю почались і наші муки: перше — їжа, друге — їзда. Про їжу не буду говорити: той, хто її не куштував, мене не зрозуміє, а той, хто покуштує і не вмере, тому нічого розказувати, бо він на своєму віку побачить в Америці ще не такі дива. Їзда була без перерви днями, а часто і вночі, ще до того й щоденні концерти. Потяги тут ходять як скажені, але не мають буферів. Через це, коли потяг спиняється, або рушає, вагона так штовхає, що в людини в середині все обривається і здається, що голова злетить з плечей, а тебе розірве на дві половини. Ще гірше вночі. Вагони чудові (Пульмана). Стомлений, після концерту і денної їзди, лягаєш і думаєш заснути твердим сном. Не встиг задрімати, як сильний удар викидає тебе з ліжка. Схоплюєшся й думаєш, що катастрофа. Обцілувавши всі косяки чолом, здогадуєшся, що потяг „став”. Вилаявшись найміцнішим словом, знову лягаєш, але вже тримаєшся руками за постіль. Знову такий же удар, два синяки на чолі, і потяг „рушив”. Починаєш дрімати, потяг додає ходу і тебе починає хитати з одного боку на другий. Потяг ще додає ходу і тебе починає кидати так, як „у кімнаті смерті” у віденському фольксгартені. Потім несподівано знов тріск, удар, ти летиш під стелю, здоровкаєшся з своїм сусідом по вагону, і потяг „стає”. Так до самого ранку. Крацїої муки „безсоння” ніхто видумати не може. Пригадуються тоді потяги в Україні й заплачеш по минулому . . .

ВАШІНГТОН

Вчора співали в „Президентс-тістер”. Слухачі холодні, але приймали добре. Жив у „Шоргем готелі”. Заплатив за дві ночі двадцять доларів. Дуже дорого. Місто чудесне, чистеньке, вулиці просторі, багато парків, монументів. Будинки часом прегарні, особливо „Кепитол”, що пригадує паризький Пантеон. „Білий Дім” — дім в парку старого поміщицького стилю. Прямо не віриться, що в цьому будинкові захована зараз доля всієї Європи, а то й усього світу . . . Українців мало й через це почувасься спокійно й лагідно. Місцева преса писала про концерт добре, ось один допис-рецензія:

“The Washington Herald”, 20-го жовтня 1922 р.

„Хто сказав, що дитинство зникає? Український Хор доказав, що молодість і безпосередність можуть існувати не тільки в одиницях, але і в націях. Рідко коли аматори музики мали більше вдовolenня ніж тепер, коли українці дали їм чудесний спів народних пісень і кантів. Більша доля чести йде їх знаменитому провідникові, Олександрові Кошицю, який грає на своїйому хоріві, наче б то на органі, здобуваючи оркестрові ефекти: струни — чельо, флюти, ефекти дистанції і неймовірні піаніссимо. Більшість критиків зупиняється коло прецизії атак, що є бездоганні, але й ослаблення (декрешендо) також чудові. Це абсолютно і наскрізь перфектно. Багато їх пісень мають закритий супровід, прекрасний по якості й тонові. Зовсім як „віоли” „Ой пряду, пряду”, яка в кінцевій групі була найгарніша — гармонії в неї багаті і тінювання прегарне. Чудове виконання пісень тримало слухачів в захопленні увесь концерт”.

РІЧМОНД

В 11.45 ранку виїхали до Річмонду і приїхали о 4-й год. ввечорі. Співали в „Авдиторіум Ситі Гол”. Концерт був проданий Т-ву Сестер жалібниць. За хо-

ром, на естраді, з прапорами сиділа Вища Жіноча Школа в білих сукнях і зробила нам овацію, засипуючи нас квітами. Слухачі були чудові: чулі й музикальні. Враження від концерту було прекрасне. Міста не міг оглянути, бо приїхав зморений і ліг спати. Потім концерт, вечеря й спання, а ранком виїхали. Мені здається, що через те я не побачу Америки, бо порядок праці і життя на те не дозволять. Жив в готелі „Річмонд”. Це прекрасний 11-ти поверховий будинок. Кімнати розкішні. Взагалі треба сказати, що своїми готелями Америка може бути горда.

ГЕМПТОН, 21-го жовтня 1922 р.

День надзвичайно тяжкий: з переїздами два концерти. Виїхали о 8-ій год. ранку і о 2-ій дня приїхали до Гемптону. Тут був денний концерт в Негритянському університеті. Заля чудова і з прекрасною акустикою. Слухачі були всі чорні, тисяч зо дві студентів. Концерт влаштовано так, що по відділі наших співів, співали негри свої пісні. Ми співали з великим захопленням, бо негри так сприймали спів, як я ще до цього часу ніде не бачив. Я не міг собі уявити їх виїнятої музикальності. Це я відчув, коли вони почали співати. Співали спочатку всі слухачі свої церковні співи. Диригував якийсь здоровенний негр із страшенним басом. Він заспівував, потім всі підхоплювали хором в унісон. Мелодії для мене нові і вражаючі своєю ніжністю й оригінальністю. Потім співав хор з яких 200 осіб під орудою їх молодого композитора Детта. Я прямо не можу передати того враження, яке зробив на мене цей хор. Надзвичайне нюансування, чудова ритміка, прекрасна, чаруюча ніжність голосів з якимсь специфічним відтінком в тембрі, вражаюча музикальна дисципліна, чисто природна, бо диригент був нікчемний і якийсь байдужий. В співові відчувалась та сердечність і щирість, яку можна почувти тільки тоді, коли люди співають своє рідне й дороге . . . Співали вони негритянські мелодії в обробці Детта й Бурлея (теж негр). Тут то я побачив, що

негри в музичному розумінні заткнули за пояс всіх європейців. Таку обробку народних мелодій можна знайти тільки у каталонців. В розумінні музичної фактури — це шедевр: розкішна техніка з'єднується з надзвичайним музичним смаком і щирістю. Тут вражаюче розуміння хорового стилю і всіх його таємниць. Надзвичайна ніжність звукової матерії об'єднується з чудовим візерунком поруч з найповнішою звучністю, де можна розвернути всі сили хору. Голосоведення природне й логічне. Архітектура творів струнка й благородна. Ненароком пригадуються наші аранжувальники народних мелодій, які або зовсім не знають нашої пісні, або дивляться на неї як на засіб для їх музичних експериментів. Я був захоплений чутим тут співом і коли мене викликали, я „витагнув” з собою на сцену Детта і не втримався, щоб його розцілувати. По цьому зчинилось щось таке специфік-негритянське, що я навіть перелякався: всі слухачі вчинили такий крик і зойки, що мені здавалось, що хочать мене засмажити й з'їсти — негри впрост казались, — білий поцілував чорного . . . Я, роблячи це, й забув про відношення до негрів, яке було у вільній Америці, і зробив те від щирого серця. Але, почувши від свого менеджера, що це може зробити неприємне враження на свободолюбивих і висококультурних білих, радію за зроблене і коли прийдеться, то й ще зроблю! В такому відношенні до людей виказується вся гіпокризія т. зв. „американської культури”: ми — люди, а решта — бидло . . . По концерті мав розмову з одним американським професором, великим оборонцем негритянської ідеї. Враження від всього лишилось у мене чудове. Детт подарував мені на пам'ятку свої твори.

НОРД ФОЛК. О 6-й год. ввечорі виїхали до Норд Фолку на вечірній концерт. Всі були дуже змучені й голодні. Мої хористи ніяк не могли їсти страви за обідом (суп з устрицями й салат з бананів) і не мали часу ніде перекусити. Не дивлячись на те, співали чу-

дово. Заля була подібна до якогось бараку і вміщала 10.000 людей. Це якась лікарня. По концерті якийсь доктор Леві забрав мене до себе, почастивав старим вином й одвіз до готелю „Монтічелло Норд Фолк”. Страшенно стомлений, я заснув мов убитий, щоб завтра встати о 6.30 і їхати знову до Вашингтону. Слава Богу, там буде вільний день. І я й хористи зможуть виспатись і віддохатись. Тяжко дається така подорож і робиться страшно, коли подумаєш, що так буде тягтись три сезони.

ВАШІНГТОН, 23-го жовтня 1922 р., 11-та год. вночі, в поезії.

Сьогодні о 4.30 по обіді співали знову в „Президентс Тістер”. Заля не була повна, але слухачі приймали нас дуже гарно. Співали другу програму, а після денного відпочинку хор звучав чудово. По концерті Рабінов забрав мене й Тучапського на вечерю й багато говорив про свої будучі пляни. Між іншим, він звернув увагу на жіночий склад хору й побажав його поліпшення. Повідомив також, що на будучий сезон хоче підписати окремі контракти з кожним хористом. Коли б це пройшло спокійно, можна було б тільки радіти, бо може тоді хоч трохи припиниться в хорі анархія. А то виходить так, що за всю справу відповідають дві особи — я і Тучапський, а кожний хорист, нічим не зв'язаний ні з нами, ні з самою справою, може робити все і за те не відповідає. А що вони роблять — то знає тільки я й моє здоров'я. Завтра о 8.20 ранку виїздимо до Пітсбургу. По концерті у Вашингтоні з'явилися рецензії в місцевій пресі. Деякі з них варті уваги, але про те саме будуть рецензії і в інших містах.

26-го жовтня 1922 р. по дорозі в Акрон.

В Пітсбурзі концерт був чудовий. Співали в „Карнегі Мюзік Гол”. Народу-слухачів було повнісінько. Було багато між ними й українців. Взагалі слухачі були чудові й музикальні. Хор звучав добре, і настрої в мене був гарний. Багато квітів. Взагалі було так, як до того звик хор.

По концерті Українська Православна Громада влаштувала для хору бенкет, де були гарні й щирі промови. На другий день ранком, перед моїм виїздом (о 2-й год.) мене забрав до себе д-р Мілоєвич — серб. Там я пізнав діво дивнєє — „Запорізьку Січ” з сербів. Членів у ній покищо 7 осіб. Завдання: збирати до гурту найкращих людей з слов'янства, виховувати їх в ідеології всеслов'янського єднання так, щоб працюючи на користь власного народу, кожний дбав про піднесення в світі всього слов'янства. У них є устав і регламент, а також ритуал прийняття. Мене прийняли до Запоріжжя, бо я, на їх думку, — „сонце словенства”. Прийняли мене під титулом „Курінний отаман „Чуб-Шило” . . . Церемонія прийняття досить цікава: ведуть у темну кімнату, накривають покривалом, зв'язують руки, торкаються голови й плечей шаблею, беруть клятву на вірність Січі і її ідеалам. Потім обід з викликуванням духа веселости Черемиса, Великого Пана, сатирів і німф. На столі куриться щось пахуче і граються якісь екзотичні мелодії на сопілці. Було гарно, весело й щиро. А взагалі — під жартом тут захована цікава й гарна ідея. Я був цілковито задовлений.

У Питсбурзі були добрі музичні рецензії. У **“The Pittsburg Post”** 25-го жовтня 1922 р. критик Гарвей Гол писав:

„Минулої ночі до „Карнегі Мюзік Гол” прийшла група людей, які творять хорошу історію. Прийшли здалека, з малознаної України.

Цей віртуозний ансамбль з 50-ти осіб примусив нас подумати, що хороше „мілленіум” (тисячоліття), коли й прийде, то тільки з руських просторів. Ці люди принесли нам із собою майже дві дюжини солонкуватих, жартівливих, гумористичних і трагічних пісень, які дали нам уяву села з його весіллям, похоронами, сівбою, обжинками, образами Різдва і ярмарку. Стіни Карнегі Гол відчинились для Польщі, Румунії, Києва і всієї України: перед нами проходили живі люди, ві-

таючи один одного з Новим Роком, оповідаючи нам про їх жнива, отари, про різні життєві справи. Це все було так, „як колись вони давним давно жили”, і все це оспіване в піснях.

В справах динаміки й нюансів, нічого, хоч трохи подібного до того, що дала ця організація, ми тут ніколи не чули. Дімінуенда (повільне зменшення сили звуку), що пливли вдалечінь до шепоту; крешенда (посилення сили звуку), що доходили до величних і тріумфальних висот; колючі, б'ючі стакката, давали дорогу безконечному легато, — це, й багато других якостей, були означуючими рисами роботи п. Олександра Кошиця — директора і його незрівняних співробітників. Ми всі знайомі із складом смичкового квартету, ми знаємо дисципліну, яка провадиться в оркестрі, ми знаємо про вражаючу прецизність мідних інструментів оркестр. Ці речі ми чули минулого вечора, але виконувані людським голосом, і попри те багато іншого. Кошиць грав на різних партіях хору так, наче б це були окремі хори. Він дав нам звучних басів у всій славі їх діапазону, в той час, коли сопрани проникають через гущу хору, або віються високо над альтами. Ця база хоровости, підтримана кольоровими якостями і робить цей хор найбільш яскравим знаменником такої школи співу.

Треба підкреслити, що Кошиць — скульптор в ритмах. Ритмічні пульсації у нього такі точні, як частини дереворитної праці Ернста Барлаха, і в той сам час у нього безконечна рівність і м'якість. Він винайшов нову форму „ферме-буш” (співання з закритим ротом): тоді, як другі хори тільки гудуть, ця група з ледве відчиненими губами дає звук, як копію смичкового „кон сордіно”. Це і є та якість, яка викликає враження смичкового тону. Щождо „сфорцандо”, умовного й дійсного, то, дійсно, нічого кращого ми не чули, як то було зроблене в таких надхнених піснях як „Була вдовоюка” і „Ягілка”. „Колискова” зачарувала слухачів, а „Страшний Суд” примусив слухачів охнути.

В програмі було занадто багато пісень, щоб їх перераховувати та аналізувати кожен окремо. Майже без виключення вони були бездоганні. Що торкається слухачів, то там було найбільш цікаве й зворушливе видовище, якого ми не бачили роками. Захоплені слухачі кидали квіти й виголошували промови. Люди приїздили на концерт омнібусами й потягами. Це була „старокрасва неділя”. Звичайно, коли слухачі кидають квіти і говорять промови, тоді про музику не згадується, але ці люди тішились музикою без огляду на те, що вона була перфектною. Після демонстрації минулої ночі відомий латинський темперамент повинен уступитись з дороги, коли виступає вперед слов'янський.

Серед багатьох других, не менш цікаві були вражаючі українські національні одяги. Прекрасні в кольорах і блискучі в своїй пишності, вони робили чаруючу оправу для хору. Другі співаки співають тільки голосом, а цей наряд своєю історією. Нехай українці вернуться до нас!”

“The Pittsburg Gazette”, 25-го жовтня 1922 р. Написав Гленд Кібл.

„Дуже тяжко почути такий задовільний концерт, як концерт Олександра Кошиця та його Українського Національного Хору, що вчора був увечорі в „Карнегі Мюзік Гол”. Тільки бачити співаків, які заповнюють сцену (яких 15 жінок і 23 чоловіки), в пишних кольорах і багатих вишивках національних одягів, — це вже коштує більшу вартість квитка. Виконання ними музики, що повна життя й характерности, не можна оцінити долярами й центами. Хорова частина програми складалась з коло двадцяти майстерних обробок національних народних пісень. Вони були повні „слов'янської солі” з вражаючими гострими мелодійними фігурами в різноманітних ритмах і з широкою палітрою настроїв від найбільш поважної урочистости до найсвіжішого гумору. Говорити в дрібницях про ці маленькі тональні поеми, про їх екзотичні скали й

хитрі метричні взори, або навіть відділити кілька більш цікавих з них — не можливо, коли говорити про цінність самого виконання. Хор під диригуванням професора Кошиця — це було „одкровеніє” (відкриття). Його тон — гарний і з рідкими засобами тональних якостей, — перевищує найменш чотири октави. Баси, в яких би низах і повноті вони не були, були завжди ясно окреслені й рухливі; ясні й чисті тони сопрана ніколи не були тверді, або різкі; контральти дуже багаті; головні тони тенорів мали надзвичайну теплоту. Уся ця різноманітність голосів була з’єднана до перфекції і проф. Кошиць видобував зворушливі звучності безконечної різноманітності й точності з повною контролею рівноваги в партіях. У виконанні були такі нюанси, яких ми ніколи не чули до цього часу із вжиттям „сфорцандо”, яке особливо вражало вухо. Чистота атак, певність у змінах темпів і ритмів, одність у відтінках, стійкість в продовжених тонах, — коротко, все, що є найбільш чудового в хоровій роботі було там, щоб викликати подив. Я із задоволенням бачив слухачів, рівноцінних концертові. Навіть Крайслер ніколи не притягав такого натовпу коло каси, і слухачі, що виповнювали залю, хоч і не були постійно-концертними, але були надзвичайно уважливі й чутливі.

Вийшовши з концерту, я бачив „моторбас” наповнений людьми, що мали їхати додому в Кіттанінг. На концерті було два привітання. Одне англійською мовою, що було коротким і вразливим проханням про визнання українських козаків як окрему національну расу. Я вірю, що прохання те має сильну історичну основу, хоч Паризька конференція ігнорувала його”.

НІЛЕС. Приїхали до Нілес о 4-ій годині ввечорі і співали в залі „МекКінлей”. Заля чудова, хоч і маленька. Співали добре, але без настрою. Звідси їдемо до Акрону.

ЛІМА, 27-го жовтня 1922 р.

Вчора співали в Акроні. Заля має таку назву, що не тільки вимовити, а й записати не можна . . . Слухачів було зовсім мало, але співали добре. Саме місто дуже брудне, цілком наче яканебудь наша Сквиря, або Тараща. Взагалі типове американське провінційне місто.

Ранком встали о 6-ій год., приїхали на станцію о 8-ій год., а потяг спізвився на півтори години. От тобі й Америка! Їхали до 2-ої год. по обіді. Ліма — глибока провінція, але має чудове повітря і дуже тихо. Взагалі осінь стоїть прегарна, але покищо збірки з концертів погані. Передовики Рабінова не дуже то, здається, дбають про його інтереси, бо де концерти продано якомусь клубові, або товариству, там збір добрий, а де робиться на своє ризико, там погано. Пояснюють це тим, що музичним життям і, так би мовити, музичним вихованням громадян займаються різні товариства й клуби. Тому тільки їх концерти мають довір'я у громадян. Співали в театрі „Меморіал”. Зупинився я в готелі „Ліма”, кімната дуже гарна. Нас-трій пригноблений: завжди думаю про Київ та своїх. На серці туга й жаль. Особливо тоді, коли дивлюсь на прекрасні осінні золоті красвиди . . .

28-го жовтня 1922 р., по дорозі в Дітройт.

Вчора в залі „Меморіал” на концерті було коло 300 слухачів, не більше. Рабінов не захотів віддати концерт місцевому Музичному товариству і воно відтягнуло публіку на свій концерт. Зате слухачі, що були у нас, були чудові й музикальні, як чудова й акустична заля. Приймали нас прегарно.

Потяг знову спізвився на годину. Прийдеться приїхати о 5-ій год. ввечері. Дні стоять чудові: тихі й ясні. Поля й ліси наділи золоту одержу, забрали все літнє сонце з його радощами й життям, а моє серце наповнили солодкою тугою і якимсь невимовним жалем по минулому . . . Не зоглядівся, як життя минуло, мов сон, і на душі zostались втома й сльози . . .

ДІТРОИТ

Співали в залі „Оркестр Гол”. Публіки повно. Була вся російська опера, що тут гастролює. Зустрів Карлаша й Машір. Оповідали, що їхнє „товариство” обкрадає співаків так, що перша марка (платня) артиста на тиждень 17 доларів, а за плечима у кожного росте борг, який за один сезон у хориста доходить до 600 доларів. Сварки, інтриги доводять людей до сказу. Життя обернулось в пекло. Не обходиться і без бійки . . . Типова картина „музичного товариства”. Вони мені розповідали й не знали, що це все мені давно відоме.

Вечеряв у Карлашів і слухав листа з „Запоріжжя” про моє прийняття в його членство. Немало сміялись, бо Мілович по гумору зразковий запорожець із сербською закраскою. Ранком треба було встати о 6-ій годині. Їдемо до Клівленду.

КЛІВЛЕНД, 29 жовтня 1922 р.

Викликали нас з Дітройту так рано тому, що українці в Клівленді хотіли нас урочисто зустріти. На щастя потяг спізвився і ми не мали приємности вислухувати різні штамповані промови, а натомість могли добре перед концертом виспатися. Співали в „Месонік Гол”. Публіки мало, але прийняття було чудове. По концерті бенкетували в українців. Було просто й скромно. Гарну промову мав священик.

ЧІКАГО, 31 жовтня 1922 р.

Після муки безсоння й гойдання всю ніч в спальному вагоні, ранком 30-го жовтня приїхали до Чикаго. На станції попали в руки фотографів, які мучили нас з годину. Потім зустріла нас депутація від українців, яких тут щось коло 50.000. Вони вітали нас і піднесли багато квітів. Забрали нас до авт, що були прикрашені українськими й американськими прапорами й повезли в готель „Аудиторіум” на перекуску. По цьому у 20-ох автах, прикрашених прапорами, повезли

нас оглядати місто. На моєму авті красувалось здоровенне простирало з написом „Олександр Кошиць”. Спереду цієї урочистої і, треба сказати, красивої кавалькади, їхали на мотоциклях „полісмени” й зупиняли величезний рух міста. Ми не звикли до таких шанобливих виявів. Було якось незручно. Це все робилось з дозволу мейора міста, який видав для того окремий наказ та дав велике число полісменів. Я був такий стомлений, що майже нічого не спостерігав і самого міста не бачив.

Добре виспались й ввечері співали в залі „Оркестра Гол Авдиторіум”. Публіки було стільки, що, здавалось, сидять один у одного на головах. Приймали чудово, безліч квітів і овацій. По концерті була учта (раут), в якомусь розкішному готелі. Чудовий посуд й їжа, а також неминучі нудні й утерті промови. Гостей було десь около 500 осіб: об'єднались усі українські організації, навіть католики з православними, що, як кажуть, було першим випадком в історії української еміграції. Чудову промову сказав греко-католицький митрополит граф Андрій Шептицький. Був і Рабінов. Але й тут не обійшло без прикрости. Отаман січовиків д-р Гриневецький в своїй промові вилаяв Рабінова за те, що він примушує нас співати щодня, а нас назвав рабами. Я знав, чому так сталось, бо Рабінов не згодився дати йому 500 доларів тижнево за його пропаганду наших концертів між українцями. І ось оце приклад — хіба за те хор винний? Тоді я в своїй промові відповів йому як личило . . . Українці, яких той доктор буквально тероризує, тішились моєю промовою.

ЧІКАГО, 1-го листопада 1922 р.

Вчора були на вечері у Митроп. Шептицького. Було гарно, а головне — без промов. По вечері дещо поспівали й задоволені всім розійшлись. На цій вечері був і д-р Гриневецький. Він дуже щиро стискав мені руку й питав, чи я на нього не гніваюсь . . .

Сьогодні об'їдалися на обіді у православного священика о. Гундяка. Було гарно й весело. Це перший день, коли я вільний і зможу писати листи.

В Чикаго музична критика приймала хор дуже уважно, з її думками варто познайомитись.

“Chicago Daily Journal”, October 31, 1922.

„ . . . Що американці знають про пісню? Вона не тече в їх жилах замість крові, і вони не втягають її в легені замість повітря для життя. Вони беруть її такою, як вона є: добре — добре, ні — теж добре! Можливо, що вони потребують її, і, коли б вона щезла, то зрозуміло, що могла б щезнути й раса. Але американці далекі від того, щоб робити пісню своїм національним „вірою”, символом самого себе. А для цих українців пісня має вагу не меншу ніж хліб. Їх світогляд, їх любов і їх існування ніщо без музики, яка втілює в собі есенцію найдорожчих моментів їх життя. Українці виспівують свої серця. Раніш ніж перші акорди їх пісні зникали в повітрі, вони вже перенесли відчуття слухачів з цього брудного світу в інший, кращий світ. Хор національний духово, але в перфекції його мистецтва він не належить ні до якої країни, а до того невидимого царства ідей, яке є універсальне!”

“The Chicago Evening Post”, 31-го жовтня 1922 р.
(Написав Карлтон Гекет*)

„Український Національний Хор, який співав вчора ввечорі в „Оркестра Гол”, приніс нам щось характерного від їх власної душі. Це не тільки чужоземне по мові, але щось по самій суті відмінне від форм народньої музики, з якою ми знайомі.

Очевидно, що це є рослина, глибоко вкорінена в їх душах, яка виголошує їхні інстинктовні почуття; не екзотична, обережно вихована рослина, але річ, яка

---

* Рецензії, думки музичних знавців, хочби вони були в чомусь і не прихильні, дають найкращі образи правди, в цьому випадкові хорового мистецтва. Тому збільшуємо число рецензій.
Р е д а к т о р.

поволі набирала форми з їх щоденних потреб і стала виразом їх власної думки.

Ці люди мають інстинкт до музики — це сяє з якості їх голосів і виявляється в їх інтуїтивним почутті кольорових відтінків тону і ритмічній еластиці. Такий хоровий спів, як минулого вечора, можливий тільки тоді, коли сам маестро має з хором суворі вправи і коли не терпиться перечень. Ці співаки загартовані до того ступня, що їх відповіді на вимоги диригента подиву гідні. Щоб досягнути таких наслідків, потрібні голоси доброї якості, бо шаблі Дамаску і Толіда не робились із шлаку, і містер Кошиць не міг би витягнути такого співу із невідповідного матеріалу.

Там були такі піяніссима розкішної вразливості, з яких розвивались фортіссима страшної сили, що пригадували собою козацьку вдачу. Впродовж всього концерту було почуття чудової величності, чогось стихійного, первісного з необмеженими можливостями, що ждуть тільки провідника, який би розвернув їх силу. В музиці вони знайшли такого провідника в особі Олександра Кошиця. Точність атак і масивність тону були постійною насолодою для вуха. Ви відчуваєте певність, що вони співають пісні, які вони завжди і здавна співали, і що те все для них природне. Але там також відчувалась і звичка коритись, яка давала їм можливість віддати свою волю провідникові, щоб він мав нагоду витягнути з них щонайліпше. Ці люди відчувають свою музику так щиро, що надаються до керування тому, хто докаже їм своє знання, коли зробить їх сили найбільш корисними. Але коли б вони не вірили в це, з них нічого цінного не можна б було витягнути. Такий є закон.

Баси дають таку підтримку хоріві, що задовольняють ваші мрії про справжню хорову фундацію. На таких басах може бути збудована всіляка тональна структура. Прийнято, що велика музика утворювалась тільки тими, які в своїй музичній інтуїції мали поважну основу; суть чоловічого ества основна, і якщо

це правда, то ці слов'яни будуть володіти майбутністю, коли „знайдуть себе”. Все це було дивовижне в тоновому кольорі, з такою захоплюючою грою світла й тіні, що людина була задоволена, купаючись у звуці й відчуваючи гру ритму, без завдання технічних запитань. Одначе попри свідомість, проти волі відчуваєш і те вміння, з яким вони співають. Це не був випадковий примітивний спів дітей природи! Їхні засоби можуть бути не нашими засобами, але те, що вони роблять, має свої закони, міцно затвердженні у досвіді століть і прочищені наскрізь вправою. Такий хорівий спів — річ самоцінна й повинна викликати найбільшу увагу. Вам треба їх чути, — вони дадуть вам щось нового, над чим треба подумати.

Там був такий попит за квитками, в останній момент, що багато людей пішло додому ні з чим”.

“Chicago Evening American”, 31-го жовтня 1922 р.

„Український Національний Хор не подібний до якогобудь хору, що ми чули, і навіть більше. Попередні уваги преси, які б вони не були красномовні, не були перебільшені. Ці люди з України співають з найвищою закінченістю найбільших майстрів тональної техніки. Їх з'єднані голоси іноді прибирають звучність органу, на котрому грають руки Цезаря Франка, або Камила Сен-Санса. Олександр Кошиць сам по собі чародій маніпуляцій техніки й динаміки. Він дістає повне „грандфорте” і таке піаніссимо, що є просто вокальним шелотом, подихом звука, який одначе звучить і завжди в тоні. Українці співають без супроводу і одначе ні разу не похитались в тональності навіть на волосок. В їх абсолютній щирості є дійсно щось, що гріє серце . . .”

ПО ДОРОЗІ ДО ФОРТ ВЕЙНУ

6-го листопада 1922 р.

2-го листопада був концерт в передмісті Чикаго, в Івенстоні. Їхали туди автами через Чикаго цілу годину. Передмістя дуже гарні. Чудові літні хати міль-

йонерів, маленькі й чепурненькі. Руху на вулицях нема ніякого і вночі все було подібне до нашого села. Публіки на концерті було мало, але вона була гарна, як і малесенька й дуже резонансова заля.

3-го листопада був раут у православних українців. Було дуже гарно й щиро. Грала українська оркестра паршиво, їхній хор співав ще гірше, але промови були чудові. Піднесли мені на пам'ятку золотий олівець.

4-го їздили оглядати славетні чикагські бійні. Враження крови й смерти. Огида й нудота. Увечорі був концерт в аристократичному передмісті Чикаго „Віньєта”. Публіки не було багато, але вона була чудова.

5-го запросив мене на обід чикагський греко-кат. священик Стецюк. Там я познайомився з д-ром Назаруком, автором „Два роки на Великій Україні”. Він спершу мені сподобався, як людина розумна й скромна. По обіді було якесь „Віче” і він із о. Стецюком потягли й мене туди. Чого я поїхав туди, я й сам не знаю, хоч і було цікаво дивитись як збираються гроші . . . Мене чогось посадили в президію і я не знав, як утекти. Потім я вже збагнув, що мене потребували для реклями. Отак я пошився в дурні. Приходиш по таких випадках до висновку, що де б не зустрівся з тутешніми українцями — тікай, якнайшвидше, бо використовують для своїх цілей, і тебе ж поставлять в смішне положення, навіть не попередивши, а потім не вибачившись.

Увечорі був концерт в залі „Медіна-Гол”. Заля на 6 чи 7 тисяч слухачів, акустика чудова, співати було легко. Публіки було майже повно і приймали нас прекрасно. Підносили квіти. Після концерту невеличке товариство галичан зробили нам прощальну вечерю. Було весело (несподівано) і гарно. А з Києва відповіді так і нема . . .

ЛЯ ФАЙЄТ, 9-го листопада 1922 р.

6-го листопада у Форт Вейн співали в театрі „Мажестик”. Акустика добра, співали холодно. Публіки було досить. Місто глухе.

ДЕТРОИТ

7-го листопада виїхали в Детройт. Приїхали вночі. На станції нас зустріли українці з о. Сембратовичем на чолі. На другий день вони влаштували нам обід. Призначили на 1-шу год. дня, а почали о 3-ій. Забрали нас зранку голодними, а як почали по своєму тягнути той обід, то хористи з голоду й злости ледве не подуріли. А все ж пройшло все добре. Тутешній греко-католицький декан (благочинний) був ображений на мене, що я в перший приїзд сюди „виказав йому мало уваги”. Про це мені розповів о. Сембратович. Я за те не похвалив декана, бо ж звідкіля я мусів знати про його там проживання? Тому декан дивився на мене вовком, але потім розм'як і запросив до себе на каву. Потім о. Сембратович потягнув нас до себе, а чого, ми не знали. Зморилися ми страшенно. Ці гостювання потрібні для нас, як п'яте колесо до воза. Нам хочеться виспатись, подихати невагонним свіжим повітрям, а тут хтось „арештує” тебе на увесь вечір, щоб потім вихвалитися перед своїм „стадом”, що він гостив Кошиця. А одмовитись — цілий бешкет! І як у людей немає ніякої чужості?

На другий день возили нас на огляд автової фабрики славетного Форда. Враження надзвичайне! Перше всього — 50.000 робітників. Далі: робота поділена так, що кожна людина невпинно робить якусь маленьку дрібничку. Люди стоять лавами один біля одного над рейками, по яких помалу посувається якась частина авта, або шматок заліза. Над цією частиною робляться в її дорозі різні необхідні маніпуляції поки вона не буде готова і не стане частиною другої, більш докладної частини . . . Не можна без зачудування дивитись, як спочатку на твоїх очах звичайний кусень сталі перетворюється в готову річ, і як вона ступнево приходить до свого місця, ускладняє другу частину і зі всього виростає цілий механізм. Рейки протягнуті і в повітрі. Скрізь стоять люди й автоматично виконують нескладну роботу, не чути жодного слова,

тільки шумлять та гуркотять проводи. Кожне авто го-тується частинно 10 хвилин, а складається 40 хвилин. Мотор складається 10 секунд, ще в роботі наливається бензин, він починає працювати і вже живий рухається по рейках до свого місця. Потім накладається карета й колеса . . . І на твоїх очах вилітає, мов птиця, живе авто! За день фабрика виробляє 5000 авт. Тут же стоять готові вагони, на яких вантажать цей живий товар і вивозять. Це, здається, найкраще, що я бачив в Америці. Порядок всього устрою й роботи вразили мене своєю гармонійністю. Враження від всього було „музикальне”.

Багато я почув тут і про самого Форда. Він являє собою тип правдивого „християннішого” американського бізнесмена. Платить робітникам добре і об-ставляє їх життя розумною опікою. Здавалось би все ідеальним . . . Але, коли придивитись до самої роботи, тоді розумієш, чому деякі люди не можуть її довго витримати. Людина обертається буквально в машину. Впродовж 8-ми годин вона стоїть і закручує якусь одну шрубку аж до того, що світ йому нарешті запаморочується. Ні передихнути, ні прогавити одну хви-лину не може, бо через те зупиниться весь складний механізм фабрики. Навіть виходки на фабриці так зроблено, що людина не може там бути більш ніж 5 хвилин. Така механізація дійсно може за півроку зро-бити з розумної людини правдивого ідіота. Та все ж попри все, враження від самого Форда і всієї його праці — надзвичайне. Дякуючи йому, за п'ятнадцять років Америка вкрилась такими дорогами, що й у сні не присняться. Бензинова продукція виросла до ней-мовірних розмірів. Простір зник. Те, що було колись можливе для багатих, стало звичайною необхідністю для всіх.

Співали в Детройті добре. Публіки було повно, успіх середній.

“*Detroit Evening Times*”, 10-го листопада 1922 р.
(*Написав Ралф Голмс*)

„Звичайно ,головами' називають тих людей, які говорять про „чисту красу”, уважаючи її чимсь окремим, вже знаним, майже чимось матеріальним, що можна збагнути одним з п'яти нормальних засобів нашого чуття. І все ж не можливо слухати Український Національний Хор і не почувати, що в його співі є дійсна краса, яка перевершує просту перфекцію тону, або форми; краса, яку можна розуміти тільки шостим або естетичним чуттям! Вона здавалась слухачеві цілком дійсною в „Баришполі”, в сольо тенора захоплюючої краси (соліст Г. Леонів); в „Колісковиї” Кошиця, коли ніжна, жалібна пісня провадилась сопрановим сольо (солістка О. Дмитрієва) при закритому супроводі всього ансамблю; у „Вечер вечоріє” Кошиця — тональній пастелі, мелодія меланхолійна, де голоси завмирають в шепоті звуку, продовженого одними сопранами, потухаючи наче денне світло в'яне неспостережливо перед нічю. Неодступне враження! Авдиторія не була остільки велика, як можна було чекати від мільйонного населення, але вона була дико ентузіастична. Американська, також як українська й російська. Баси хору глибокі й дозрілі не можна описати! Сопрани — більш різні, але дзвінкі і всі другі голоси — кожний викликав визнання. Все разом — це був рідкий вечір в багато-музичному сезоні. Навіть більш зворушуючий ніж перший, коли професор Кошиць виявив нам захоплюючий кольор тону, приголомшуючі атаки, неймовірну чуткість його сорока співаків, які вважаються найкращим вокальним ансамблем, який чуло сучасне покоління Детройту”.

ЛЯ ФАЙЄТ

10-го листопада виїхали з Детройту о 8-ій год. ранку до Ля Фает. Приїхали о 6-ій год. ввечорі. Помучились дуже. Я прямо не можу прийти до пам'яті

від затажного й глибокого кашлю. Страшенно болить спина. Загальний вигляд неможливий. Боюсь щоб не захворіти поважніше. Завтра співаємо в університеті.

Тільки що вернувся з концерту в університеті „Пурдю”. Враження лишилося чудове. Заля і акустика чудові, публіка солідна й дуже музикальна. Найкраще були прийняті ліпші числа програми, чого не можна сподіватись від широкої американської публіки, яка любить тільки трики. Особливо добре й гарно проспіваний „Сон”, хоч Дмитрієва співає його досить мертво й невиразно. Приходило до мене багато професорів і один з них сказав: „Поїду завтра до Індіанаполісу слухати не солістів, а хор, бо найкращих солістів я можу почути в Америці, де хочу, а такого хору я ще в своєму житті не чув”. „Це щось надзвичайне”, додав він. Я дуже був задоволений тим присудом, бо це була тоді загальна опінія. А наші пани артисти думають, що успіх хору залежить від них. Я ще більше був задоволений, бо те було сказане одній із солісток, яка тоді не співала.

Завтра о 1-ій год. виїздимо до Індіанаполісу.

ТЕРРА-ГОТ, 13 листопада 1922 р.

Вчора в Індіанаполісі співали в театрі „Мюрид”. Народу було багато і співалось добре. Коли співали „Почаївську”, я повинен був сказати Миколаєвій, щоб вона нарешті подала голос, бо помічав, що вже кільки разів вона чогось „утримується”. У мене в хорі є її приятель Якубенко, якого я визволив з польського табору і який тепер приятелює з Троїцьким і поводить неможливо. А Троїцький тепер заграє з хористами, бо бажає бути надалі обраним головою. По моїй увазі Миколаєва закотила істеріку і не вийшла співати два відділи. Якубенко почав за кулісами щось репетувати так, що прийшлося його добре вилаяти. Про це я сказав Троїцькому, як голові. Він нічого в дисциплінарному розумінні не зробив, а почав дуже

лагідно мене заспокоювати. Бачу в цьому початок того ж самого порядку, який панував раніше (з фаворитами та фаворитками, інтригами, брехнями . . .). Це завжди доводить до розвалу. Єдиною порадою в такому стані — це мати окремі контракти. Панування фаворитів та фавориток, яке заводять Троїцький, взаємні суперечки та непорозуміння, як поодинокі, так і групові — все відбивається на роботі. А відповідальним за все це один я! Хоч би той Рабінов приїхав швидше, щоб вирішити ці питання.

Ранком сьогодні ледве не спізнився на потяг: встав 15 хв. до 10-ої, а потяг відходить о 10-ій. Добре, що по американському звичаю потяг спізнився до половини 11-ої, я ще й чаю напився.

Приїхали в Терра-Гот і співали „матіне” в якомусь театрі. Співали паршиво. Альти в одному місці замість мінору заспівали в мажорі . . . Гидота! Публіки було мало, чогось самі жінки.

14-го співали в Сан-Люїс в залі „Одеон”. Театр величезний і публіки по береги. Успіх великий, навіть була овація. Місто величезне, повно автового диму й електрики. Були й українці і як звичайно, їх зустріч була варта пера гумориста: взяли мене в приватне авто, а як почали везти, то я приїхав в готель пізніше від хористів, які йшли пішки, а для мене рішучо кожна хвилина відпочинку має величезне значення, цебто для концерту. Посадили мене в авто, а самі пішли робити свої справи, я ж сидів і чекав.

“St. Louis Daily Globe Democrat”, 15 листопада 1922 року.

Написав Ризард Спемер

„Ми не могли навіть підозрівати, що вони мають завершене знання мистецтва. Одначе ці українці своїми піснями зразу поставили нас на своє місце. Всі слухачі повинні були визнати, що в цій музиці є щось нове, щось таке, чого західний світ не має можливості навіть імітувати. Один їх вихід на естраду був уже

ознакою їх виховання і талановитости. Вони вийшли з самоповагою і ввічливістю, що приємно було зазначити. Вони не робили враження наших буденних хорів і не шукали свого місця з вишколеним механічним фасоном, як це можна часто бачити в подібного роду організаціях. Вони зібрались, наче просякнуті однією місією — співати пісні своєї Батьківщини, які передали їм їх прабатьки. І вони співали їх з інтимністю, наче без всякої вправи. Де ми і коли чули таких блискучих сопранів і альтів, таких резонантних тенорів і таких глибоких басів?! З'єднання ансамблю було „одкровенням” в концертному співові, також як і новітнє в масовому ліричному мистецтві. А радість слухати їх була також жадана, як і рідкісна. Кошиць найбільш скромний і ефектний диригент за нашої пам'яті. Більшість його рухів була невидима для слухачів, так що п'ятдесят осіб хору здавались з'єднаними якоюсь алхімією в один музичний інструмент, який зробив нас неспроможними на довгий час до слухання іншого виконання, хібащо оркестрового і то найкращого”.

КОЛЮМБІЯ

15-го ранком виїхали до Колумбії. Співали в університеті „Міссурі”. Зал невеличка, щось на 1200 місць, але дуже акустична. Публіка університетська і її було повно. Успіх дійсно тріумфальний. Співали дуже добре. По концерті відразу в спальні вагони. Завтра о пів на 8-му пересідка і в 1-ій год. дня приїздимо до Сен. Джозеф.

“The Columbia Evening Missourian”, 16-го листопада 1922 р.

„Якби „Понче де Леон”, шукаючи джерел молодости, був в „Юніверситі Авдиторіум” вчора ввечорі, він би пізнав, що знайшов те, чого шукав. Бо як інакше можна зрозуміти той ентузіазм великої аудиторії, з яким вона упивалася красою емоційного життя Великої Нації, що виявила себе в блискучих тонах! За журливими, задумливими хвилями музики, ішли дру-

гі, повні радості, а ці знову змінювались непереможними вибухами козачої енергії. Не було ні одного кволого моменту — все мало свою цінність і перфектне віддання. Доказом цього були безконечні повторення. Кошиць, майстер-диригент, не зробив жодного руху, який би не викликав відповіді хору, якого сама уважність до роботи показувала їх відданість. В додаток до чудової тонової якості, що ступенювала від ледве помітного шепоту до всезмітаючого „форте”, кожна пісня була виявом точної характеристики її, що вимагав її зміст. Мимоволі приходила думка про „вокальну оркестру”, коли таке можливе, слухаючи ефекти приглушених скрипок, віоль і челя. Баси вражали своєю глибиною. На студентів університету мусів зробити враження той „пеп” (перець), який був у всьому, що співали українці, і коли їх думка дійсно зупинялася на тому, що вони студіюють, то їм буде ясно, що всі політичні труднощі, є тільки тимчасові для нації з таким музичним підкладом свідомості. Це не багато сказати, що народні пісні і високе мистецтво є тільки дві фази однієї й тієї ж речі. Будемо сподіватись, що й Америка буде культивувати народні пісні до найповніших розмірів, чим справдиться пророкування Вітмена: „Я чую, що Америка співає”.

СЕН-ДЖОЗЕФ, 18 листопада 1922 р.

16-го приїхали до Сен-Джозеф. Тут театр „Лицеум”. Співати було добре. Публіки небагато, дві третини залі, але приймали нас чудово. Критика говорить, що цей концерт — історична подія в музичних аналах міста. О 6-ій год. виїхали в Топіко, а приїхали в 11-ій год. Завтра концерт, а післязавтра знову вільний день.

Надходить підписання нового контракту. З Києва нема ніяких вісток. Покладатись на киян при перочистві хору не можна. А Троїцький ходить і баламутить, підлизується до загалу і хоче, як і завжди, все спихнути на мою голову. На душі сум і туга . . . Одна надія на Бога.

В „Топіко” співали в театрі „Аудиторіум”. Театр просторий, гарний, акустика добра, публіки три четверти театру. Приймали добре. В 11.30 виїздимо до Емпорії.

ЕМПОРИЯ, 19 листопада 1922.

Приїхали о 1.30 хв. дня. Місто гірше наших містечок, брудне й маленьке. В жодному склепі не можна дістати цигарок. Співали в якійсь „Нормальній школі”, що має музичний відділ. Заля прекрасна, хоч і невелика. Публіки було наполовину, хоч дуже музикальної. Я мав чудовий настрій і співали ми добре. Приймали нас також гарно. З Києва відповіді немає. Від Крігів з Берліну дістав листа: з Києва до них ніхто не приїздив. Напевно Рабінов не послав до Києва телеграми. До того ж він і сам не приїздить. Не можу уявити собі, що це значить! Завтра їдемо до Вічіти.

ТУЛСА, 21 листопада 1922 р.

Приїхали до Вічіти о 7-ій год. ввечорі і зараз же мали концерт. Співали в „Гровфорд Тістер”. Заля чудова, а слухачів мало. Зате такого прийняття й критики ми ще не мали в Америці! Рецензент добре знає Україну і прекрасно розуміє нашу пісню. Як в рецензіях Топіка, так Емпорії, наш концерт названо музичною великою подією. Рецензент чудово освітлює нашу пісню як продукт нашої історії, а в хвальбах дійшов до того, що назвав мене генієм. А головне в тому для мене, що він прекрасно знає хорову справу і віддає належне роботі диригента, а не звалює все, як інші деякі дилетанти, на таланти співаків, які у мене, на жаль, напіванальфабети, а кожний зокрема співає так, що близько не підходить!

Я вже казав раніше, що Рабінов вимагає перестановки хору для поліпшення голосового складу. П. Троїцький хитрує й будучу чистку хоче звалити на мою голову. Він вивідував якусь „анкету”, а з неї виходить, що кожний хорист повинен відповісти, чи ба-

жає він бути викинутим з хору. Мета у нього така, щоб хор дав негати́вну відповідь і тоді перечистки він робити не „зможе”, а повинен потім робити я. На цій основі він буде тоді підбурювати проти мене хор і тим зміцнити свою позицію й вести хор до розвалу, щоб потім знову піти на „кабаретну” роботу, куди його так тягне. А коли при випадку доброї перечистки і при приватних контрактах, щоб забезпечити своє становище (бо ж інак голова непотрібний), він старається мене тероризувати різними натяками й погрозами в тому розумінні, а разом просить, щоб я його взяв адміністратором замість Тучапського. Мовляв: зробиш це, буде спокійно, не зробиш — я зроблю заколот в хорі на основі твоєї чистки, бо хористи „чиститись” не захочуть, а Рабінов цього вимагає й без того не дасть другого контракту. Хитро придумано!

“The Wichita Eagle”, 22 лист. 1922 р.

„Без перебільшення можна сказати, що українці дали найславніший концерт, який коли небудь був тут чутий за довгі роки, виключаючи може „Чікаго Гранд Оперу”. Зовсім справедливо це товариство можна назвати „артистами”, як це робили попередні газетні замітки, бо кожний з них є артист, а їх з Кошицем сорок осіб. Кошиць — геній. Це він зібрав цих музикантів і перетворив їх в дивну організацію. Може йти за шефом це вроджена тенденція, а може він тримає членів свого хору якоюсь дивною окультною силою, але в очах аудиторії Кошиць всесильний провідник хору. Ні одна пара очей з тридцяти дев'яти співаків не залишає лиця диригента з хвилі, коли він витягне вперед руки, аж поки аудиторія не перерве мертвої тиші божевільними оплесками. Він тримає їх наче чаром і в цьому секрет широкої ріки музики, що пливе із сцени на залю! Хор сам . . . мені не стає сили описати враження! Це товариство артистів, яких мистецтво ніколи ще не було перевершене навіть чікаґцями, що взяли місто наступом в минулому квітні . . .

Коли програма була закінчена й завіса впала перед захопленими слухачами, ніхто з них не встав, а напухлі руки викликали артистів без кінця . . .”

В. К. В.

ОКЛАГОМА, 23 листопада 1922 р.

Вчора співали в Тулса, в театрі „Конвеншон Гол”. Театр просторий, щось на 300 осіб, але публіки було половина залі. Критика писала: „Тулса спала тоді, коли найкраще товариство давало свій концерт”. Все, що тоді мені здавалось незрозумілим і дивним, — було нормальним музичним явищем музичного життя Америки: кожний концерт має повний збір тільки тоді, коли йде в серії концертів якогось музичного товариства, яке заповнює залю своїми членами. Концерт розрахований на випадкову публіку, засуджений на провал.

Сьогодні встали о 6-й год. ранку, щоб виїхати о 7.15, а потяг відійшов тільки о 9.30! Такі-то порядки. З Оклагоми виїздимо в 11.30 ночі, о 5-й год. ранку приїдемо до Окмулгі, а звідти знову нічним потягом до Литл-Рок.

ЛИТЛ РОК, 25 лист. 1922 р.

В Оклагомі концерт (23.XI.22) з мистецького боку був надзвичайний. Заля невеличка, публіка дуже музикальна. Я мав прекрасний настрій і ми співали надзвичайно гарно. Приймали нас оваційно. Мені в очі кинулась постать однієї дівчини, яку можна було назвати „музичний екстаз”. Такого захоплення співом я ще в житті не бачив. Коли її привели до мене, вона від хвилювання не могла слова сказати і тільки нервово тремтіла та схлипувала. В першій ряді сидів українець, з виду проста людина, він плакав, мов дитина, при кожній пісні. Все це надавало мені найвищого настрою. Я відчував, що в залі є дві душі, для яких цей концерт щось прекрасне і важне. Для таких хвилин варто жити й терпіти все, навіть „товариство” з Троїцьким. Цей вечір тяжко забути.

“The New Advance”, (Оклагома) 24 листопада 1922 року.

„ . . . Зжалься, Боже, над тими, хто не чув найбільш надхненного і чудового вокального ансамблю, який коли тільки міг зібратись для концертів перед американською аудиторією! Український Національний Хор, що співав в „Гай Скул Авдиторіум” було названо вокальним симфонічним оркестром. Але він заслуговує порівняння неменше як з сонцем, зорями й вітром. Це — вокальне втілення волі, гніву, любови й ніжності. Це — есенція, ество дисципліни й краси! Там є голоси, що висять наче хмари на верхівях гір, або збігають з них потоками. Там є голоси, що шукають правди, голоси суворі, мов присуд, боязкі немов дитинство, голоси палкі, гарячі надією й любов'ю. По чотирьох роках* вправ Олександр Кошиць показав не людську симфонію, не людський орган, ні, — його хор — ріка вічності, граюча на струнах життя, подих любови через сопілки журливости! Купка людей, яка чула хор, вдячна Богові за таке приголомшуюче враження. Треба бути довго в „Чистилиці”, щоб осягнути такого очищення душі, яке може дати одна година такої музики!”

— — — —

26- співали в Окмулгі в якомусь паршивому кінотеатрі. Публіка холодна й немюзикальна. Прямо не хотілось підносити руку. Співали холодно й не добре. Сьогодні, 25-го, о 2-ій год. приїхали в Литл-Рок, після двох нічних переїздів. Не спав зовсім дві ночі. Змучення таке, що не уявляю собі, який буде тепер концерт. А коли подумаю, що подібно буде зложений маршрут усієї подорожі — холод іде по спині. В таких умовах не можна думати про ніяке мистецтво: це каторга, де людину обернуто в машину, холодну й без-

---

* Тут помилка рецензента: О. Кошиць ніколи не мав нагоди більше вправляти з хором як декілька місяців, а інколи й менше того. Р е д.

душну! Все це впливає на нерви дуже гнітюче. А коли взяти в увагу характери наших хористів та здібності їх провідника Троїцького, то уявляю собі, що мене чекає!

НЕСВІЛ, 28 лист. 1922 р.

В Литл-Рок співали в гарній залі. Настрій несподівано був добрий. Співали ми досить гарно. Нервова втома виявилась у мене в такій формі, що я здивувався. Перед останнім відділом сиділи ми в своїй кімнаті: я, Давиденко, Гребінецький і Литвинша. Литвинша показує індійське намисто, яке вона недавно купила, і запевнює, що воно зроблене з слоневої кости. Гребінецький каже: „Може воно й з слона, та тільки десь там з ноги, чи що . . .” А Давиденко додає: „Із хрящиків”. Я уявив собі намисто з п'ятипудових хрящиків на шиї у Литвинші і мене схопив такий гістеричний сміх, що, будиши вже на естраді, я не мав сили стриматись і так голосно реготав, що хор ледве не став, а публіка почала й собі потроху посміхатись. Міг би вийти дійсний скандал, якби я не зібрав останньої сили волі, щоб стриматись. Але чого мені це коштувало! Добре ще, що хористи не знали причини, а то пішов би поголовний регіт, і була б робота . . .

МЕМФІС

27-го листопада співали у Мемфісі, в театрі „Лірік”. Мемфіс величезне місто на Міссіссіпі, повне бензинового диму й шуму. Ходив подивитись на річку. Тут вона невелика і дуже брудна. Театр гарний, публіка чудова, дуже музикальна. Імпресаріо тутешнього театру, Кортезе з братом, ледве не збожеволіли від нашого співу. На моє запитання, чого ми не маємо повних зборів (до яких так звикли), Кортезе сказав: „Американці мають багато хорів, але таких неможливих, що від хорової афіші тікають, як від чорта. Але, додав, після вашого співу, другі будуть мати прекрасні збори, бо публіка зрозуміла, що можна зробити з хо-

ру . . .” Зараз же після концерту пішли до потягу і мене так кидало і товкло всю ніч, що до Нешвілю я приїхав зовсім хворий. Потяг спізнився на п'ять годин, бо перед нами розбилися потяги. Виявилось, що таке тут буває частенько, а ми їздимо без асекурації.

ЛИТЛ-РОК, 1-го грудня 1922 р.

В Нешвілі (28-го лист.) співали дуже добре, публіки було майже повно. З концерту прямо до потягу й цілу ніч кидало нами, приїхали в Атланту перед концертом. Не дивлячись на велику перевтому, співали дуже добре. Театр — цирк на 5000 осіб, але резонанс чудовий. Публіки було більше половини, приймали нас дуже гарно.

30-го листопада виїхали з Атланти в 11 год. вночі. Їхали до 6-ої години ранку. В Мемфісі о 10-ій год. пересіли до другого потягу. Їхали до Литл-Рок пару годин. Рабінов пробував повторити концерт, сподіючись більше публіки. Результат був поганий. Публіка прийшла та сама, що була на першому концерті, тільки менше. Це починає нас хвилювати, бо до цього часу справа в матеріальному розумінні не була добра. Рабінов приїздив до нас до Атланти говорити про будучий контракт. Казав нам, що такий хід справи його не лякає, бо з балетом Павлової спочатку було так само. Видав нам завдаток на будучий контракт та згодився збільшити хор на чотири особи. В хорі перед виборами голови неспокійно. Сьогодні співала Ніна Кошиць „Плавай, лебедоньку” К. Стеценка, співала добре. Вже перше грудня, а на дворі як у нас у травні: парно, дощево й гаряче. Що ж то буде в Мексиці, куди поїдемо за тиждень?

“Arkansas Democrat”, Little Rock, лист. 1922 р.

„Хор доктора Кошиця буде пам'ятним не за його окремі голоси, але за їх перфектне з'єднання, їх повну і цілковиту підпорядкованість хоральним вимогам, їх абсолютну чутливість до кожної команди їх диригента, а також за те, що завдяки солодкій і ніжній емоції,

забарвленій незвичайною меланхолією України, яка просякає їх хоральне мистецтво. Ніколи Литл-Рок не чув такої перфекції хорового ефекту і ніколи аматори музики не відповідали з такою охотою, так щедро і так ентузіастично своїми оплесками і своєю оцінкою, як то вони робили вчора ввечорі, за насолоду, одержану ними від цього співочого степового народу. Виконавці були в одягах їх рідної країни, в барвистих і різноманітних. Увесь спів був чужоземною мовою, незнаною для американського вуха. Але не дивлячись на це, хор так певно і ясно змальовував емоцію пісні, що яка б не була її тема — поважна, чи весела, чи фривольна, — її дух негайно схоплювався слухачами і просякав їх. Це було мистецтво, яке піднялось вище мови і її обмежень, і говорило до самого серця слухачів.

Цей спів не може бути наслідком одного покоління, але є наслідок багатьох генерацій і дійшов до свого найвищого розвитку тепер під проводом такого генія, яким є Олександр Кошиць. Почути його, це значить: усвідомитись, що Америка, при всій своїй прославленій механічній цивілізації, ще все має багато дечому повчитися в мистецтві від старших країн Заатлантики”.

“Arkansas Gazette”, Little Rock, 26 лист. 1922 р.

„Серце України тасмниче й зворушливе: воно або б'є джерелом в своєрідному гуморі, або сумує в трагедії; народня душа, під тягарем опресії заховала ідеали в традиції такі ж старі, як стара історія їх раси. Все це знаходить вираз в музиці України. І тому, що їх музика перше всього „людська”, то й зрозуміло, що інструментом її виразу повинні бути голоси її народу. Народня музика України, інтерпретована українським хором, що співав вчора в „Кемпнер Театрі”, була нова й чудесна для більшости слухачів. Але й без огляду на те, вона безпосередньо зворушувала, і пісні, виконані чужою мовою, все ж осягнули своє завдання. Їх

дивний, несподіваний гумор, їх блискучість і легкість, їх чиста мелодія дає можливість розуміти їх слова. Група чоловіків і жінок, співаючи свої гімни, канти, народні пісні й легенди, складають з себе людську симфонію. Чистота тону, якої вони досягнули, невідомо чи може бути перевищена. Знову й знову слухачі сиділи зачаровані, коли мелодія досягла своєї повноти, або затихала в єдиному акорді чудової гармонії. Людина могла чути тріпочучі тони челя, делікатні обертони скрипки, журливий комиш і дерево, як тло для теми, аж поки це не ставало неймовірним, що там немає супроводу, окрім чоловічого голосу. Зовсім легко без манірності співаки виливали (виспівували) їх чудову музику без кінця. Упродовж довгої й тяжкої програми вони були в перфектному контакті один з одним і своїм диригентом: вони просто „співали”, співоча обстановка зникала, залишалось лише враження від людей, які оспівують їх країну. Були тут канти, як напр. „Почаївська” (соліст П. Ординський)—престарий гімн, найкращий зразок музичного фолкльору, з його низьким закритим супроводом”.

ДАЛАС, 3 грудня 1922 р.

По дорозі до Сан Люїс

Виїхали з Литл-Року в II-ій год., приїхали до якогось міста й там ночували, а о 9-ій ранку виїхали, щоб бути в Далас о 5-ій год. ввечері. Концерт завтра. Сьогодні, як тільки сіли до потягу, між Троїцьким і Ординським зчинилась недобра сварка через попередню політику Троїцького. Сварка почалась тому, що при роздачі до підпису умови на будучий сезон, деяким співакам було сказано, що вони тепер лишаються в хорі, а на будучий сезон вони можуть лишитись тільки з мого одобрення. Вони всі образились дуже, а Троїцький валить всю вину на мене, немов поліпшення хору вимагається не антрепренером, а диригентом. Побачимо, що з того вийде . . .

Концерт в Далас був у великій залі „Колосеум”,

на 6,000 осіб. Людей було півзали. Співали добре і приймали також добре. Сьогодні виїхали до Вако. Потяг звичайно спізвився. Концерт завтра.

“Times Herald”, Dalas, 5 грудня 1922 р. Дж. І. Ендрюс.

„Звичайні слова не достаточні, щоб описати емоції, викликані концертом Українського Національного Хору.

Вже першою піснею слухачі були проїняті наскрізь; в очах багатьох були сльози. Коли завмерла остання нота, кожний прокинувся ніби зі сну. Вони плескали, поки руки не спухли і ноги не втомились бити в підлогу. Ті, що не були на концерті, не можуть собі уявити, що вони втратили, бо в Даласі ніколи не було чогось подібного до цього хору. Ці сорок правдивих співаків доказали дійсно, що „музика є сила, яка примушує небо спускатись на землю”. Всі співаки були в національних селянських убраннях України, повних екзотичних кольорів — червоного, ясножовтого й ясно-зеленого.

Кошиць — чародій музики; він не вживає педантичного батону, але диригує руками й очима. Співаки майже загіпнотизовані; вони дивляться в його очі уважно й відповідають на кожний його рух. Музичний зміст кожної пісні був відданий з точністю атак, різноманітністю відтінків, динамічними ефектами і чистотою тону. Людині не можна вирішити, які голоси найдивніші? Чи глибокі й звучні басы, які сходять вниз до контра „до”, і впливають, як челя; чи ніжні тенори, що злітають, як тужливі ноти скрипки, або чисті сопрани, яких срібні ноти пливли з кристалічною красою.

З п'ятнадцяти точок програми половина була повторена. Людина була подавлена багатством українських національних пісень. Їх святочні гімни, і любовні пісні, що передавались з роду в рід по традиції, ведуть через поля гармонії стежками, які до цього часу не були досліджені нашими знавцями музики.

Всі пісні були народні, чисто національні, і багато з них було в обробці самого композитора-диригента.

Від Українського Національного Хору в Даласі залишилось правдиве, глибоке й тривале враження величності цього дійсно музикального народу. Музичний світ винен Олександрові Кошицю більше, ніж він колибудь може заплатити, за його бездоганний хор.

Це — чудо всіх віків! . . .”

ВАКО, 7 грудня 1922 р.

У Вако ми співали в театрі „Аудиторіум”. Публіки було повно, бо тут був з’їзд масонів. Співали добре, слухачі приймали спів із захопленням і треба було багато чисел програми на виклики повторювати. Пробули в цьому паршивому місті повних два дні. Було парно, мов у парні і так вогко, що хто мав коли ревматизм, мав тепер про що оповідати. Я дві ночі від тих болів майже зовсім не спав. Декілька людей з хору поважно захворіли. Тепер ідемо до Гавстона, де будемо о 7-ій год. ввечорі і відразу на концерт. Рука моя дуже болить. (Додаток. Тепер, через 20 років, коли мандрювання починає мені вилазити боком, я знаю, що болі руки й інші недомагання залежали від хворости серця (ангіна пекторіс), яка вже починалась тоді, а тепер зовсім опанувала мною. 20.XII.1941 р.).

Троїцького на виборах голови провалили, а вибрали „хитрого малороса” Павловського. Обидва тепер шепочуться, щось задумують. В Гавстоні співали в якомусь великому, щось на 8000 осіб театрі, назви не пам’ятаю. Слухачів було більше половини й приймали нас чудово. Співали також дуже добре. Моя рука не дає мені спокою. Застудив її дуже, бо у вагоні велика спека й протяги.

8 грудня 1922 р. (Назви міста не пам’ятаю).

Вечеряючи в найкращому ресторані в Гавстоні, я затруївся. Приїхавши сюди, я мусів лягти до ліжка. Перед концертом я був таким слабим, що ледве „дуба не дав”. А треба йти диригувати. По контракту я не

можу хворіти . . . Співали в залі „Гімназіум” при університеті. Це величезна зала — барак для гімнастики й боксу. Вікна побиті, з усіх боків дме. Всі попережувались. Публіка була гарна: молодь і професура.

САНТ АНТОНІО, 9-го грудня 1922 р.

Замість 10 год. ранку, приїхали сюди о 2-ій год. дня, а повставали о 6-ій год. ранку. Були дуже помучені, а співали ще гірше. Напричуд приймали добре. Назва залі „Гранд Театер” — це немов глузування: це малесенький театр, навіть без кімнат для артистів. Непривітно й холодно, настрою не було жодного. Сопрани низили, я був неспокійний, а нарешті вийшло добре.

Завтра вже будемо в Мексіці і відразу матимемо два концерти: о 4-ій год. і о 8-ій год. Приїхав Рабінов. Троїцький крутить і мутить. Зараз сідаємо в спальні вагони. Відчуваю, що знову не спатиму всю ніч . . . Наближаємось до Мексіки і зразу відчувається різниця в підсонні. Показались гори, рівнина вкрита пальмами й кактусами. Переїхали кордон і зразу все змінилось. Люди смугляві, в широкополих гостроверхих брилях, одягнені (більшість) в біле і дуже подібні до наших селян. Хати без вікон, вкриті очеретом. Рівнина й пустиня . . . Де-не-де поля й городи, вкриті зеленню й молодою кукурудзою. В долинах чудова зелень, а на верхах гола пустиня. Цивілізації після Америки не видно жодної і це нас приємно вражає: більше природи, від якої ми по закурених американських містах зовсім відвикли. Тут населення являє собою чистих еспанців з поміссю з тутешніми індіанами. Аборигени-астеки Мексіки — знищені. Мені було приємно згадати, що я бачив у 90-их роках останніх астеків, яких возили по всьому світі на показ: маленькі оливкові люди з чудовим, чорним, як шовк, волоссям і всіма позначками дегенерації. А колись вони випрацювали були високу культуру, яку еспанці із своїми духовними провідниками знищили дощенту і нічого взамін того цьому народові не дали окрім смерти.

“Austin American”, Техас, 8 грудня 1922 р.

„Голосами небесної музики, тонами незрівняними по солодкості, силі й виразності, вправністю, що показала майстерство й талант, як ні в якому іншому хорі, Український Національний Хор поставив нове досягнення в музичному житті міста. Ці сорок співаків під орудою Ол. Кошиця, співаючи без супроводу, придбали для себе в музикальному світі місце, яке, можливо, не буде заповнене в цьому поколінні. Єдність була найбільш чудовим досягненням хору і до цього часу „Австин” ніколи не мав нагоди чути такі крешендо і дімінуйендо, які робили ці співаки. Програма була друкована англійською мовою, але вона нічого не значила для слухачів, бо музика, а не слова тримали великий гурт слухачів зачарованими впродовж двох годин. Оплески гриміли увесь час по кожному числі співу, але вибух оплесків, який був опісля виконання „З-під гір” і „Колискової” був виповнений такою гарячістю, якої слова ніколи не могли виявити. „Колискова”, з її співною мелодією і хоровим супродом, заколихала слухачів до такої тиші, що треба було потім повної хвилини, заки оплески розірвали її після того, як голоси завмерли. Це був єдиний концерт у всьому йому житті”.

М Е К С І К А

МОНТЕРЕЙ, 10 грудня 1922 р.

Так само й вийшло, як я сподівався: всю ніч я не міг спати, так потягом трясло й кидало на всі боки. До цього ще додався собачий холод в вагоні. Повинні були приїхати до Монтерею о 2-ій год. дня, а приїхали о 5-ій. Добре ще що концерт було призначено на 4.30 по обіді. Одягались ми у вагоні й одягнені поїхали трамваєм впрост на концерт. Думали, що буде непорозуміння. Велике ж було наше здивування, коли на двірці нас зустрів великий натовп народу з оркестрою! Видно мексіканці до людської неточности ставляться досить виrozumіло. За трамваєм бігла маса народу й збирала наші афіші, які викидав Дев (пом. менаджер) з передньої площинки. Крик, галас . . . Довго ідемо брудними вулицями з домами з заготованими вікнами — зовсім Еспанія!

Приїздимо до театру — нове здивування: публіка, яка очікувала нас півтори години, зустріла нас оплесками і зробила овацію, яка тяглась аж поки ми не вийшли на естраду. Коли ми з'явились на сцені, піднявся крик з оплесками й ми відразу відчували еспанський темперамент. Незважаючи на втому, концерт пройшов з надзвичайним піднесенням. Співали чудово й хотілось співати без кнiця. Слухачі так сприймали, так кричали й казились, що я ледве не став глухим, коли виходив кланятись. Після концерту, не роздягаючись, пішли пішки по болоті до якогось готелю обідати. Тут продавались „спіритуози” і наші почали щиро попивати, я насилу їх спинив. Обід скінчили о 8-ій, а концерт починається о 9-ій. На концерт приїшли добре підвипивши майже всі чоловіки. Таке від-

ношення до своєї роботи мене дуже обурювало і я боявся за перший мексиканський концерт. Але, слава Богу, я спромігся прибрати їх до рук і концерт пройшов добре, хоч трохи й підвищували. Успіх був надзвичайний. Особливо подобався „Сон” В. Барвінського в моїй обробці на мішаний хор з сольом. Після концерту ми ще довго були на сцені: дуріли, танцювали, а публіка терпеливо очікувала нас надворі, щоб ще раз зробити нам овацію. Коли я проходив через натовп, кожний вважав своїм обов'язком поплескати мене по плечі, так що поки я дійшов до трамваю, то почував, що у мене є плечі. Пішли знову до спального вагону. Знову не спатиму всю ніч!

“El Porvenir”, Monterey, 11 грудня 1922 р.

„. . . Шкода було б праці, щоб дати словесний опис того, чим є український хор у своїй структурі мелодичній та гармонічній. То оркестра, зложена із живих людей, багата на тони та одночасно так здисциплінована, як того ще досі ніхто не бачив. Це — подиву гідний букет звуків та акордів, що часами справляє враження великої оркестрової маси, або величезного багатоголосного органу, до котрого дотикаються неземні пальці.

Виконання всіх цих народніх пісень було для сьогоднішньої аудиторії невичерпним джерелом глибоких вражень.

Не можемо не висловити найщирішої хвали на адресу дотепного організатора цього хору, пана Кошиця, йому ж бо належить ця подиву гідна вирівняність ансамблю, що викликала до себе ентузіазм знавців музики по всіх головних столицях світу”.

14-го грудня 1922 р. По дорозі до Сан Люїс.

В 11 год. веч. 11 грудня приїхали в Тампіно, що на березі Мексиканського заливу. Дорога звесь час ішла пустелею, вкритою низькорослими пальмами й кущами. Де-не-де попадались людські халупи, гірші від наших свинюшників. З них виглядали чорняві,

гарні люди. Саме місто погане, невеличке й з москі-
тами. Театр — цирк, або балаган. Було тут два кон-
церти 12 й 13-го грудня при повному „битковому” збо-
рі. В перший день, після обіду, їздили за місто над
море. Трамвай ішов передмістями. Властиво, це не
передмістя, а тисячі дерев'яних нужників, побудованих
на болотах, з яких смердить нафтою і вуглицем. Тут
видобувається півтора мільйона цистерн нафти на рік.
Сморід, бруд, гидота. Море погане, сіре, наче в Газі.
На дворі стояв грудень, а багато людей купалось.

Обидва концерти пройшли з надзвичайним успі-
хом: публіка прямо казилась. На другому концерті
наш вихід на естраду зустріли оркестрою, яка грала
якусь мексиканську пісню, дуже подібну до нашого
гопака. Але співали ми погано: була така спека й
духота, що ніяк не можна було зібрати хор докупи.

Сьогодні, 14-го, їдемо до Сан Люїс. Після Тампіно,
ми вже за тропіком. Дорога що-далі вривається в тро-
пічну природу. Все, що може дати тепло, буйна земля
й вогкість, — усе тут переплелось в такому хаосі, що,
здається, й руки просунути не можна в цю гущавину.
Якісь невідомі дерева й кущі, бамбуки і різних родів
пальми, якісь велетенські наче дуби дерева, повиті
зверху до низу ліянами, лаври й оранжі, це все спле-
лось в неймовірну гущавину. Серед неї, на галявинах,
попадаються хати, коли можна так назвати курені,
вкриті пальмовим листям; ходять, а більше сидять,
без діла гарні смагли люди. А над всім цим таке небо,
що ніяким словом описати не можна. А повітря! У
вікно залітає вітрець, як поцілунок, пестить і голу-
бить. Не знаєш, як дякувати Богові, що довелось сво-
їми очима бачити такий чарівний сон . . . А Троїцький
„працює”, щось мудрує.

САН ЛЮІС, 15-го грудня 1922 р.

Приїхали в страшну спеку, а ввечері притиснув
такий холод, що декому довелось скрутненько, а по-
ловина хору похрипла. Ще на двірці нас зустрів на-

товп народу і оркестра, а також . . . ілюмінація! Як видно, все аранжовано чудово. Готель „Прогрес” — допотопна еспанська таверна з кімнатами без води, але з блощицями. Зате годують чудово і беруть дешево: з пансіоном 5 пез на день (два й пів доляри). Сьогодні я встав о 6-ій ранку, бо треба обробити на хор і зробити переклад українською мовою мексиканський гімн. Працював до год. 4-ої по обіді, ледве встиг зробити маленьку співанку, а чудового дня та блакитного неба так і не міг побачити.

Співали в театрі „Де ля Пац”. Театр — суто еспанський: в середині дуже гарний, на три поверхи, на яких три тисячі осіб. Багато золота, а кімнат для артистів немає. Зате виходки та піссуари надзвичайної ширини, наче стайні і відчинені прямо до коридору. Відчиняєш двері з ложі й бачиш, що робиться у виходкові. Долівка асфальтована. Публіки повно, але якоїсь не еспанської: хоч і музикальні дуже, але холодної, наче англійці. Прямо злість брала і не хотілось співаги. До того ж я був дуже втомлений. Ледве скінчив концерт. По концерті прямо до потягу.

КЕРЕТАРО, 16-го грудня 1922 р.

Приїхали о 1-ій год. дня. На двірці зустріла нас оркестра. Вона була прегарною. Оркестра вразила мене надзвичайною м'якістю тону і своїм складом: на 35 осіб всього 3 невеликих тромбони і одна туба. Решта — дерево, саксафони і декільки контрабасів. Особливо приємно було слухати гри, дивлячись на музикантів: на вигляд дійсні бандити з еспанського роману, одягнені немов цигани, у величезних капелюхах, що подібні до плетених стільців, а обличчя чорні, наче хто їх ваксою вимастив. Такий же страшний і капельмайстер. Ми, стоячи вислухали якийсь дуже гарний марш, поплескали й сіли в карети, які нас чекали. Мені попались такі коні, якими у Богуславі жиди возять воду. Поїхали до готелю „Вазар”, де чудово пообідали. Взагалі треба сказати що після американської кухні ми

тут об'їдались. Після обіду пішли оглядати місто, а я спати, бо почував себе зовсім хворим: болить горло і висока температура. Концерт відбувся в театрі „Деля Республіка”. Це той сам театр, в якому 60 років тому назад була проголошена Мексиканська республіка, потім розстріляно короля Максиміліана Габсбурга. Театр старий, без кімнат для артистів. Акустика погана. Публіки повно. Приймали добре, хоч і не гаряче, але після пісні „Сон” всі немов змінились.

По вечері знову у вагони. Виїздимо о 12-ій год. ночі до Гвадалахари, де буде три концерти. Перші два за один день. Наші солісти-артисти, які співають у нас два відділи, а три співає хор, так нам огидли своїм невпинним виттям, що сьогодні за вечерею, коли Платонова, а потім Ніна Кошиць почали співати, увесь хор, наче умовившись так загремів тарелями, що вони повинні були перестати. Боже мій, до чого вони нам осточортіли! А Троїцький робить своє.

“El Informador”, Гвадалахара, 18 грудня 1922 р.

„ . . . Український Хор — це справжня людська оркестра. Ці українські співаки, що виступили перед нашою публікою серед гучних овацій, дали доказ подиву гідної карности та розкрили нам очі на просто ще невидане багатство хорового уміння, про яке ми навіть не додумувались. Вони заповнили ентузіазмом серця наших аматорів музики”. *Пієр Ноцієре*.

У тому ж часописі і того ж дня інший дописувач подає:

„ . . . Щодо диригента, то йому належить найбільша заслуга за успіх; він править хором шляхом самих рухів перфектно виміряних своїх рук, регулюючи голосові атаки та сигналізуючи темпо. Щодо співаків, то здається, ніби то їх воля залежить від захованих поведів, які маестро тримає між своїми пальцями. Інтерпретація . . . Що можна сказати про неї, коли властиво її немає? А нема її, бо ці люди нічого не „вдають”, а тільки виявляють те, що вони самі ство-

рили і це до того так, що, слухаючи їх, відчуваємо, що ми приявні на викладі того, що є їх самою істотою . . .”

ГВАДАЛАХАРА, 19 грудня 1922 р.

В Гвадалахарі ми застали чудову погоду. Зустріли нас також з оркестрою. Театр „Арбен” чудовий. Всі три концерти пройшли з особливим успіхом. Після деяких пісень, коли публіка робила овацію, оркестра грала „туш”. На останньому концерті був католицький архієпископ. Це був перший випадок в історії цього міста, як казали мексиканці. Як нарочито більшість програми була заповнена колядками й кантами.

„Протекційна” політика Троїцького призвела таки до певних результатів, яких, видно, він і сам не чекав, особливо так швидко. Миколаєва і Якубенко, яких я взяв з польського табору і які дуже скоро забули серед якої нужи й гидоти жили півроку тому назад, стали головними приятелями Троїцького і Артемьєвої (їїго приятельки). Миколаєва в своїй кімнаті влаштує побачення Артемьєвій з другим „приятелем” Бажановим. Троїцький про те знає, але користується всім для побільшення своєї „партії” в хорі і для того взяв під свою руку згаданих осіб, а вони створили в хорі своїм поведженням Бог зна що. Миколаєва і Якубенко так себе поводять, що навіть капеляни обурюються. (Про ці речі мені прикро записувати, але необхідність мене до того примушує).

За останній час поведження їх за кулісами набрало такого неможливого характеру, що деякі хористи звернулись до голови Павловського, щоб він припинив ті безчинства. Він зробив увагу Миколаєвій. Її взяла під свій захист Артемьєва. Почалась сварка в самих „соломенських” тонах. Після концерту я сидів з хористами за вечерею в найкращому ресторані готелю. За нами сиділи деякі журналісти й критики. Коли ось з гамором, бо з лайкою, до ресторану входить вся згадана компанія. По дорозі з театру Павловський, відповідаючи на лайку Поліни, образив її. Коли вони

увійшли до ресторану, Поліна ударила в лице Павловського. Троїцький, якого головство зайняв Павловський, кинувся й хотів йому „додати”. Барвінська почала їх розводити, а її приятель, що ненавидів Троїцького, щось сказав по його адресі. Тоді Троїцький уразив Барвінську, а вона відповіла йому поличником. Її приятель Ординський хотів додати, але їх якось розняли. Вийшов з того дійсний капелянський скандал на очах всіх в ресторані. Це все спостерігали журналісти й критики, які мали чудову нагоду описати подію: „Як б’ються славні артисти Українського Національного Хору!”. Оце з такими людьми доводилось працювати!

По тій події 22 особи з хору подали писемну заяву Рабінову й мені, що вони не можуть працювати в хорі, поки там буде Троїцький з Артемьвою. Мені стало відомим, що Рабінов по концертах в Мексичі їх звільнить з хору. По всьому тому Троїцький почав вживати заходів, щоб мене перетягнути на свій бік і просив мене піти до Рабінова й просити його, щоб він залишив його в хорі. Одначе, навіть в його проханні, вчувалась погроза, що, коли я не піду до Рабінова, він відійде, але забере з собою найкращих хористів. Я не ходив до Рабінова, а раяв йому примиритись з хором. Він миритись не хотів і був злим на мене, що я не входив у ті брудні справи.

Співаємо тут третій концерт. Успіх небувалий і нечуваний. Як би тільки здоров’я. А то, вчорашній концерт я вів немов у сні. Немає сили, голова крутиться, перестає працювати серце . . . Сьогодні я був у лікаря. Сказав, що то вплив висоти місцевости й рідкого повітря (3000 метрів над морем). Але я знаю, що не висота шкодить, а приходить мій, хоч і ступнево, кінець . . .

Завтра співаю нову мексиканську пісню „Пальома блянка”, яку обробив на хор у Гвадалахарі. В хорі пісня звучить добре, побачу, чи сподобається мексиканцям.

МЕКСІКО-СИТІ, 19 грудня 1922 р.

Пишу під свіжим враженням концерту. Сьогодні наш цілковитий тріумф. На концерт приїхав президент республіки Обрегон з родиною. Я був зовсім хворий, хор наполовину похрип (особливо октавісти), але співали дуже добре. Після „Сну” публіка піднесла крик. Але, коли заспівали „Пальома блянка”, — я думав, що земля трісне й провалиться. Публіка так кричала, що я не міг нічого розуміти, тільки бачив, як махали руками, капелюхами, афішами і хто чим міг. Хористи оповідали, що як проспівали ми цю пісню, якийсь чоловік в партері, вдарив шапкою об підлогу, вискочив на стілець, підняв руки вгору і почав кричати, як божевільний. Також кричали і всі слухачі в залі. В перерві мене попросили до президента, який хотів мене бачити. Він дякував мені й сказав: „Перший раз в житті я шкодую, що у мене немає другої руки (він її втратив на війні) і я не можу вам плескати”. Далі сказав, що він був би щасливим, коли б міг післати до ворогів Республіки такий хор, щоб зробити їх друзями Мексики. Ці слова зараз же по радіо були передані по всій Америці.

Післязавтра співаємо в „Торео”, де буває „Бій биків”.

“El Heraldo”, Мексіко, 21 грудня 1922 р.

„Вечір складався із захоплення та оплесків. З оплесків та просто божевільного захоплення. Чоловіки голосно кричали „браво”, а пані вимахували хустинками.

Над гущею слухачів неслися гармонійні голоси, як дзюрчання кришталевої води зачарованих водоградів в пишних садках Орієнту. Людська оркестра лунала як благання, як утіха, як далекий лемент.

Дух ширяє в гущі цих чистих голосів, які зібрані, здається в келеху найчистішого кристалю і загіпнотизовані очі приявних із жадобою вдивлялись в цей хор з бажанням відчути насолоду романтичної краси . . .

Концерт був чудовий. Український Хор, що сьогодні ввечері уперше виступив в „Арбеу”, захопив слухачів першими його акордами. Не було ні однієї зауваги, яка не була б повна найзахопливіших похвал. Не було ані одного слова, щоб воно не свідчило про цілковите захоплення слухачів.

Виконавці, зодягнені в національні одяги далекої країни, викликали в нашій уяві великі села, обвіяні зимовими вітрами; довгі різдвяні ночі, широкі лани, по котрим несуться невтомні, запряжені в сани коні; таємничі красиви невлонної поетичности, що хапає за серце та зворушує . . .

Які ще враження? . . . А оцей великий артист Кошиць, який наче чародій правує цією людською оркестрою, яка в його руках то плаче, то сміється, в залежності від найменшого його руху! Картина повна грації, ніжности та мелодійних звуків, що завмирають, то звучать, як далекі зідхання . . .

Затих хор . . . Але відгомін лунає серед глибокої тиші, що обхопила залю.

. . . Такі наші вражіння від цього чудового вечора. Напевно не буде ані одного мешканця, щоб втримався і не пішов на ці прегарні спектаклі . . . Це концерти в своїм жанрі єдині”.

Альфонсо Іберре

“El Mundo”, Мексіко, 22-го грудня 1922 р.

„. . . Жодний концерт ніколи не зробив на нас такого несподіваного і такого глибокого враження краси. Український Хор є чимсь більшим, ніж людська оркестра . . . Це чудо ліричної естетики, сама лірика, що вибухає з себе, квітуча, повна величі та тайни без жалібного посередництва скрипок, або округлої звучности металу. Це, від найбільшого і до найменшого, безмежна „екзальтація пентаграми”.

М.

24-го грудня 1922 р.

Бій биків

Вчора, 23-го о 3-ій год. дня, нас повезли на „Бій биків”. Ще, як ми сідали в авта, на вулицях творилось щось дивне. „Пляца Торео” — колосальний амфітеатр, який вміщує 50.000 народу. Нам здавалось, що все місто кудись виїжджає. Ледве можна було рухатись по вулиці через велику кількість авт. Ще далеко, не доїжджаючи до Торео, можна було чути гул людських голосів, наче приплив океану. Самий цирк — залізо — бетоновий будинок, вражаючий своєю великістю. Серед моря людей арена, посипана чистим піском, здавалась якоюсь надзвичайно чистою і порожньою. Ми увійшли якраз в той час, коли церемоніймайстер відчиняв свято і галопував на чудовому коні, у величезному трьохкутному брилі з чорним пір'ям і в старовинному одязі. Оркестра гриміла марш. Коли між публікою показався наш хор в національних одягах, всі кинули і церемоніймайстра, і арену, повернулись у наш бік і почався крик і оплески. В повітря полетіли наші афіші. Як тільки ми сіли, почався під звуки марша вихід тореадорів, пікадорів бандерильєрів і ін. учасників бою. Своїх любимців публіка зустрічала ревом.

Далі почався сам бій. Під грім оркестри на арену вискочив здоровенний рудий бик. Потім мені оповідали, що перед боєм приблизно за добу, биків держать в темноті і мучать смагою, не даючи води, а тільки сіль. Бідна тварина робиться зла й неспокійна. Коли з воріт вискочив бик, на арені було декільки матадорів з червоними плащиками в руках. Завдання їх — дратували бика червоним. Він кинувся, як божевільний, на одного з них але він як оком мигнути зручно сховався за дерев'яний щиток коло бар'єри, бик шархнув рогами в той щит і став. Потім, постоявши трохи і, вибравши собі другого матадора, кинувся на нього . . . і почалась гра. Матадори дратували бика своїми плащиками („капами”), він з усієї сили кидав-

ся на них, нагнувши голову для удару, а вони, як чорти, перед самим його носом щезали на бік, одвівши удар червоною капою. Коли бик дійшов до божевілля, на сцену виступили бандерільєри. Кожний з них, замість капи, має в руках „бандерілю” — дві палочки, завітчані стрічками, з вістрями на їх кінцях. Отож він виходить проти бика зовсім беззбройний, навіть без червоного плащика, яким можна відвести удар рогів набік. Він стоїть і дратує бика, а в цей час матадори відступають на бік, даючи бикові можливість вибрати собі жертву. І от, коли бик, нахиливши голову, кидається на нього, в той сам час, як уже здається його роги торкнулись живота бандерільєра, той встромлює йому в карк обидві бандеріл’ї і спритно відскакує набік. Бик скаженіє від болю і кидається за ним, але матадори своїми плащиками відманюють його на себе. Тоді виступає другий бандерільєр і продовжується те саме. Кров тече по спині бикові і за криком публіки ледве чутно, як він реве від злоти й болю. Коли всаджено йому всі бандеріл’ї (три пари), тоді, щоб довести бика до повного божевілля, йому дають покуштувати дійсної крові. Для цього матадори направляють його на пікадора. Це саме огидне в цій грі із смертю. Пікадор сидить на коні, звичайно старому, якому зв’язані очі. В руках пікадора здоровенний спис. Розюшений бик кидається на нового ворога, до якого його припустили, і з розбігу всаджує бідній конині роги в живіт, піднімаючи його мов сніп на вилах вгору. В цей момент пікадор заганяє йому в карк спис, а сам летить сторчка з падаючого коня, або й під коня, або разом з ним. В той час, коли бик вовтузиться з конем, пікадора витягають з-під коня, або він сам тікає. А буває й так, що бик замість коня „займається” пікадором . . . Найстрашніше й найогидніше було з першим биком. Він повалив коня разом з пікадором і почав його патрошити, так що кишки летіли вгору, як солома: прямо заліз йому головою в живіт і там „порядкував”, як вдома. Нарешті підняв всю тущу на роги догори і гримнув нею об землю, а сам

кинувся на другого пікадора. Ця гра йшла весь час під неймовірний звирячий рев глядачів. Слідкуючи за кожним рухом чи то бика, чи людини, чи коняки, глядачі кричали, свистіли, верещали, сміялись, лялись . . . І не можна було розібрати, де звір? Чи на арені, чи в партері та в галеріях. Здавалось, що бушує океан. Коли ж в критичний момент боротьби наступала хвилива тиша, а потім починався крик ритмічний в такт з рухом тих, що борються на арені, тоді був такий жах, що серце падало вниз. Дійсно, треба на цій виставі дивитися не на бика, а на людей, які робляться гірше й лютіше найстрашнішої звірини . . . Коли бик був вже досить „в настрою”, під звуки фанфар вийшов сам тореадор. В руці у нього тонка шпага і невеличкий червоний плащик. Спокійно й спритно він підходить до скривавленого й одурілого від болю й злости бика й починає його дрочити плащем. Глядачі замовкли . . . Бик кидався на тореадора, але той з надзвичайною холоднокрівністю і спритністю відводив його удари, стоячи майже перед самим його носом. Іноді, коли бик, наставивши роги, робить павзу, щоб вибрати догідну хвилю і всадити роги в живіт, тореадор навіть його гладив рукою поміж рогами, а сам, відступивши один крок набік, пропускав на два сантиметри коло свого боку, страшний смертельний удар. Це була якась бравада, людина спокійно грається зі смертю! Нарешті, вибравши якийсь для нас незрозумілий момент, він урочисто підняв шпагу і наставив її на те місце, де шия з’єднується з тулубом, і ждав. Коли бик теж, виждавши свій момент, кинувся на нього, тореадор всадив йому шпагу до самого держальна, але не убив, бо не влучив у відповідну жилу. Страшна тиша, яка панувала в цей момент в цирку, розірвалася ураганим криком, свистом — публіка була невдоволена тореадором. Приходилось починати гру від початку. Бик літав по арені, мов божевільний, мотав головою і викидав із себе шпагу, а кров лилась з нього рікою. Нарешті шпага вилетіла і з рани полилось ще більше крові. Глядачі казились . . . Торе-

адорові подали другу шпагу. Знову моменти чекання, моменти передсмертної гри і ставки на життя з боку людини й звірини. Другий удар і, все скінчене: бик без звука, як підкошений, падає на землю. Тріумф, крик, вереск, фанфари . . . Чотири мули витягають бика з арени, а люди засипають кров піском. Тоді ж витягли за задні ноги й бідну коняку.

З другим биком було більше клопоту. Він розповрав дві коняки, а що саме огидне, на вже смертельно ранених коней посідали пікадори й поїхали знову на бика. Тореадор чотири рази всаджував свою шпагу і бик чотири рази викидав її, а коли за п'ятим разом все було скінчене, то герой (тореадор) вже не мав слави й вийшов з арени під свист глядачів. Така сама історія була з третім і четвертим биком. Різниця тільки в тому, з яким завзяттям б'ються бики. Один так шарахнув коня, що пікадор покотився по землі, а кінь побіг по арені, наступаючи на власні кишки й вимотуючи їх. Публіка була вдоволена . . . П'ятого бика глядачі вигнали з арени, як поганого артиста, бо був молодий (5 років) і мав короткі ноги. Почали свистіти, кидати оранжами, подушками, на яких сиділи, і т. д. Адміністрація наложила кару на впорядників на 20.000 пез (10.000 дол.) за поганих биків.

Яке це — бій биків і поведження глядачів — робить враження, не буду оповідати, я був знесилений від того всього. Не треба й говорити, як це виховує молодь . . . Зі мною сидів Рабінов з жінкою і дівчиною, років одинадцяти. Вона довго кріпилась, а на решті впала в істерику.

Вся ця мерзота нас дуже втомила, а цього дня мало бути два концерти. Після першого концерту не встигли навіть пообідати, бо публіка вже очікувала, а коли ми їли друге подання, вже приїхав президент держави й довелось кидати обід і бігти починати концерт. Було дуже тяжко. Я буквально не міг слідкувати не тільки за співом, а просто за словами. Але „Пальома блянка” все врятувала і обійшлося гаразд.

На другий день, 24-го, концерт на тій самій арені, де напередодні був бій биків. Майже на самій середині арені був зроблений поміст для хору, а виходити на той поміст ми повинні були з тієї ж брами, з якої вчора виходили бики! . . . В повітрі над помостом висів великий розтруб для радіо. Він трохи прикривав хор і це збільшувало звук. Я не хотів вірити, що можна співати в такій обстановці, а ще й тому, що слухачів набралось ні більш, ні менш як 32.600 осіб. Здавалось, що буде співати не 40 людей, а 40 мух. А вийшло несподівано гарно: височенні стіни амфітеатру, з масою людей, розтруб від радіо, все це творило чудову акустичку і співати було легко й приємно. Ні одна дрібниця виконання не марнувалась.

Слухачі приймали нас чудово, крику було хіба де-що менше, ніж на бою биків. Навіть не відчувалось втоми на другий концерт. Другий концерт мав деякий несмак. Коли в перерві, як я казав, ми пішли обідати, була 7.30 веч., а другий концерт був призначений на ту ж годину. Вже приїхав президент, а ми ще обідали: поки прибігли, було чверть по 8-ій. Президент був невдоволений, але нас рятувала „Пальома блянка”, й він навіть розписався у нашій „Золотій книжці”.

„**El Herald**”, Мексіко, 22 грудня 1922 р.

„Коли я йшов сьогодні на цей концерт, настрої мав песимістичний. Мені довелося чути хори світової слави, як от хоч Сикстінської Капелі, Пречистої Діви в Лорето, в Італії та Люрду у Франції, — хори, вшановані всім світом, і гадалося мені, що ніколи не зможу нічого почути більш досконалого. Проте, з великим і вдячним задоволенням, вже з першого числа програми переконався, що стою перед чимось чарівним і просто надприродним. Не перебільшую, вживаючи цих характеристик, — це все чистісінька правда.

Ніхто не міг би уявити собі, що людські голоси можуть дати таке перфектне враження оркестри, додам ще — оркестри бездоганної. Я чув гаму скрипок,

віолончель та контрабасів, що лунали чисто й чітко, перфектні сполучення, крешенда на кшталт Россіні, які могли б видати з себе тільки Паганіні, Козальзе, або Донаті. Чудовість цього хору в порівнянні до згаданих вище хорів полягає в тім, що ті перші роблять враження монотонне, тим часом як Український Хор, своєю різнобарвністю, своїм льокальним кольором, дає точний опис, перфектну візію тих всяких тем, що він виконує.

Четверте число першої частини програми викликало бурю оплесків. Це — „Ой там за горою” Стеценка. Я ще ніколи не бачив більш перфектного музичного малюнку. Заплющивши очі, ясно бачив вкриту снігом гору. Пісня кінчиться на поважнім низькім „-мі” такого страшного підземного баса, якого я в житті ніколи не чув та що конкурує з м'якістю органів та потужністю гармати . . .

Хочу ще сказати кілька слів про друге число, дійсно чудове й надзвичайне. Говорю про „Колискову” (солістка О. Дмитрієва) Барвінського в обробці Кошиця. В цім числі людські струменти виявили моменти неймовірні, яких неможливо описати. Лігатури, інфлексії звуків, піяніссима чіткості невимовної! Почувваю, що для опису правдивого враження, яке доводилося пережити, треба було б знайти нові й незнані ще слова.

Публіка, яка так легко комунікується з дійсним мистецтвом, в захопленні кричала, та й що вона могла робити, коли такі чуда, така могутність найвищого мистецтва сполучується з дійсно небесним виконанням!

До п. Кошиця линуць благословення всіх тих, що були такі щасливі вкусити дійсного мистецтва, яке залишиться на довгі часи у нашій пам'яті . . .”

Ріголета

25-го було знову два концерти. На наше здивування публіки було знову повно. Цікаво, що на другому концерті, коли публіка робила овацію, я не ро-

зібрав, що вони кричали „Хімно” (Гімн). Хор вже роздягався, прийшлося тягнути на естраду напіводягнених хористів і співати їм гімн. Це затягнуло концерт до 11.30 вночі.

Після цього Рабінов запросив хор на святочну вечерю, яку влаштував в готелі „Peric”, де я жив. Стіл гнувся від чудових страв, особливо від дробу, якого в Мексіці багато. На столі було також багато прекрасних коньяків та інших спиритуозів. Але дивак метрдотель поставив на стіл багато бенгальських вогнів (різнокольорові забавні вогні) і ракет. При першому тості Рабінова в мою честь, коли запалили всі ті бенгалії, піднявся такий тріск, дим від того й сморід, що всі повинні були на деякий час вийти із-за столу. Ледве не подушились від диму! Але все не перешкодило нам бавитись до самого ранку. Вечеря була славною. Всі, з Рабіновим на чолі, поналивались до зеленого змія. Всі по американському звичаю дістали „Крістмес” подарунки. Потім були танці . . . Всі щиро бавились. Леонів ранком від перепою хотів стрибнути з вікна.

На другий день нас шанував уряд. 26-го грудня нас в автах повезли за місто в якийсь монастир. Цей монастир купила старша французенка і влаштувала в ньому фешенебельний (блискучий) ресторан. Чудова кухня і сервування зробили цей ресторан місцем видатних бенкетів. А сама господиня з артистичним нахилом дуже любить артистів і шанує їх з великою пошаною. З нами, окрім Рабінова, був заступник президента міста, міністри Народньої освіти та Фінансів. Були також і композитори: Техада (автор мелодії „Пальома блянка”), Де-Понс, директор Консерваторії, професори її, якісь діячі, артисти . . . Обід і шампан були розкішні, сервування чудове. Було багато дуже гарних промов. Я підніс тост за Мексіку, її уряд, композиторів, народ і його пісню. По обіді нас мучили фотографі, кінематографи, а в садку подавалась кава з чудовими лікерами.

Мексіко, 1922 р. Зліва доправа: Композитори М. де-Понс, Лердо де-Техала і О. Кошиць

Сам монастир і оточуюча місцевість чудові. Треба сказати, що Мексіко-Ситі розкинулось в долині, яка являє з себе кратер вигаслого вулькана. Ця долина оточена навкруги високими горами, які творять з себе ніби діядему. В центрі цих гір, деякі снігові, а найвища куриться димом вулькану. Рослинність навкруги тропічна. Монастир заховався наче в оазі, в тіні височенних евкالیптів і різного роду пальм і бананів. Стара й запущена будова еспанського стилю, наче розповідає про криваві часи Кортеса і єзуїтів. Стара церква ще зосталась з іконами й престолом, на якому, коли я заглянув в середину, сиділи два здоровенні чорні господарські коти . . . Вийшли ми на плоский дах цієї будівлі й любовались чудовою панорамою. Внизу зелена долина, на обрії сині гори, з правого боку снігові вершки гір і одна з них куриться, наче кадило. Невимовно прозоре, гарне, темно-блакитне небо, гаряче в червні, сонце, а в далечині біліє місто серед зеленої пустині . . . Немов якийсь сон, щасливий, прекрасний! Як згадаю, що зараз 26-го грудня і що в Україні морози, то не віриться, що ти тут і чого ти тут . . .

27-го поїхали оглядати плаваючі індійські садки. В кілометрах десяти від міста розляглося індійське село. Воно лежить над ставом, який весь покритий плаваючими островами. На них індіани розводять чудові квіти й городину, чим торгують в місті. Ми сіли в якесь індійське корито, подібне на човен, і попливли між цими островами. Нічого не було. Враження — наче їдеш по ставку між нашими городами. Але квіти, щось вражає! Це така розкіш, що ні в одній оранжерії не побачиш. Гаддя тут до біди. Ми бачили, як на воді пересікала дорогу пливуча гадюка. На одному з островів є невеличкий ресторан, в якому ми обідали мексіканськими стравами, дуже наперченими. На другому боці ставка ми побачили декілька шкап, на яких приїхали верхи місцеві індіани. Наші хлопці відразу зарядили верхову їзду. Я пригадав, що колись сам доб-

ре їздив верхи і виліз на якусь шкапу, якій здавалось три чисниці до смерти. Сідло було з дуже високими луками, на зразок наших козачих сідел, на яких не вмю їздити, бо завжди їздив на англійському сідлі. Але, що коняка збиралась здихати, то я спокійно виліз на сідло. Тільки що я торкнув її ногою, як старе стерво підхопило мене таким скаженим алюром, що я не знав, чи я їду, чи, як той Ілля, лечу на небо. Ледве не зламав собі потилиці. Бісова шкапина доказала свого! Насилу спинив її. Вертаючись назад, ми накупили багато чудових квітів, стомились дуже і лишились невдоволеними. Чекаючи трамваю, я зайшов у старий монастир, побудований за часів Кортеса здається самим Кортесом. Величезний двір і в ньому, наче фортеця, надзвичайної величини собор, який з монастирськими мешканнями уявляв собою гору каміння. Розмах у архітектора був неймовірний! Як видно, все будувалось на тисячі років, відчувалось велич Іспанії, католицизму і його намірів . . . А сталося . . . Порожні залі, наче майдани, з величними дубовими дверима, з величезними залізними замками і фігурними петлями; холодні, довгі, як шляхи, коридори, величезні сліпі вікна, двір заріс будьяками; огорожа могутня, наче бастион, розвалюється. Одна церква зовсім порожня, друга, як видно, ще вживається, надзвичайно висока, вкрита злинялими фресками з пухлими янголами і викривленими фігурами єзуїтських святих; наче гора височенний престіл з великою кількістю ламп і різними пузатими янголами. Від холодної підлоги віє морозом; якісь пташки залетіли через розбиті вікна в бані, літають там і своїм щебетанням підкреслюють гулку тишу пустки, забуття й смерти.

З правого боку стоїть величезний, з простого дерева, немальований хрест, а коло нього в натуральну величину сидяча фігура Христа з париком із жіночого волосся, одягненого в суконну, поїдену міллю багрянцю . . . Сум і якась „археологічна” туга налягає

на душу, і так радісно було вийти на тепле, ясне повітря й бачити, що все живе й радіє Божим сонцем, без сзутів, Кортесів і іншої історичної наволочі! Цікаво, що, де тільки простягнеться еспанська рука — там цвинтар і пустка, а на тому смітнику неодмінно стоїть величезний хрест, наче який символ всеубиваючого і всемертвячого католицизму . . .

Вернулись ми з цієї екскурсії у дощ, о 8-ій год. ввечері, поморені дуже. А тут ще несподіванка: на суботу треба обробити нову мексиканську пісню. Виявляється, що мексиканці не дурні: автор мелодії „Пальома блянка” Лердо де-Техада забажав з Рабінова не більш і не менш як третину збору з будучого суботнього концерту. А спитати, за віщо, За те, що пісні, які самі по собі є ніщо друге, як гітарний мармеляд, я оброблюю для хору так, що мексиканці казяться. А Техада має лаври, пези Рабінов, а я маю славу, успіх і . . . дулю. Добра справа!

В п'ятницю 29-го концерт відбувся в театрі „Есперанца Іріс”. Театр гарний і співати легко, але, як кажуть, в залі акустика погана. Концерт був присвячений якомусь т-ву „Дам Католічек” (Добродійне Т-во). Коли хор вийшов на естраду, його закидали квітами. Мені піднесли лавровий вінок. Співали добре і успіх був чудовий.

30 грудня 1922 р.

Сьогодні ранком нас шанувала консерваторія. В спеціальних запрошеннях говорилось, що концерт дається на честь Українського Національного Хору і його маестра О. Кошиця. Грали гарний квартет директора консерваторії Корелльо. Було погане тріо: скрипка, чельо і рояль, та погана співачка. Директор консерваторії дуже захоплений моїм диригуванням і обіцяв написати новий квартет і присвятити мені. Забув сказати, що перед цим концертом він водив мене і деяких хористів до себе і показував мексиканські національні танці. Танцювала його дочка, гарненька, товстенька еспаночка, років 16 і його син, гарний мо-

лодий хлопець. Танцювали дуже гарно, танці цікаві, еспанського походження, костюми напричуд красиві. Потім мені й нашим дамам піднесли квіти і почастиували вином. Я був стомлений (мав ранком пробу нової пісні („Перхура”), що майже не міг ні на що реагувати.

Увечері був мій бенефіс. Тут заховався старий звичай еспанських акторів: присвячувати свій бенефіс якій небудь видатній персоні міста. Це трохи пахне бродячим цирком, але треба притримуватись звичаїв краю. Звичайно, що грошовий збір в кишеню імпресарія, а почесні бенефіціантові. На концерт я прийшов напівмертвий. Почуваю, що сили йдуть, наче в дроне решето вода. Співали добре і збір та успіх були прекрасні. „Перхура”, яку ми співали перший раз, пройшла добре. Публіка казилась і прийшлося знову витягати на сцену композитора Техаду. Крім цілого моря квітів, я ще одержав і подарунки: від Міністерства освіти — золотий жетон, від міністра фінансів Де-ля-Хуера — срібний портсигар, від директора консерваторії — золотий жетон, від дирекції театру „Есперанца” чудовий золотий годинник, від композитора Техада — диригентський батон і від Рабінова — золотий портсигар. Рабінов фантазує, що мені дадуть якусь золоту медалю, чим додає мені багато смішного матеріалу для щоденника.

Перед цим концертом Рабінов познайомив мене з найбільш видатним тутешнім музичним критиком — Мануелем Карпіо. Його пізніша рецензія про мене починається словами „Алилуя!” Пише, що до цього часу він тільки „бив і різав музикантів”, а з мого приїзду до Мексико його душа співає „Алилуя”. Далі каже, що хоче підняти перед Мадридською Академією Наук питання про введення нового музичного терміну „Ля мюзіка Кошіціна”. Він, Рабінов і я пішли разом на вечерю і я дуже мило провів час. Перекладав Рабінов. Він (критик) фолкльорист і мені було приємно, що наші погляди на народну пісню, як на вище виявлення

„природної” музики і душі народу й нації, сходяться. На цю тему ми багато говорили і він наспівував мені чудові мексиканські мелодії. Казав багато про свій фолкльор і жалівся, що в цьому напрямку у них нічого не робиться, а потім додав: „На жаль, Кошиць один і у нас його немає. Наших же музик треба викрутити, як ганчірку, і викинути”. Дійсно, розглядаючи їх музичну літературу, треба дивуватись, як вони низько стоять. Здається, що найбільш серйозний у них композитор це — Каріллйо, якому треба післати декілька наших мелодій для квартету в честь мого імені. Фолкльорної роботи у них зовсім немає!

Сьогодні, 31-го грудня два концерти: один о 5-ій, а другий о 10-ій, в театрі, де буде і зустріч Нового Року.

1 9 2 3 - і й р і к

МЕКСІКО-СИТІ, 1-го січня 1923 р.

Ці два концерти були для мене тяжкі. Я стомлений до безтям'я, а хор увесь охрип, бо на сцені в театрі протяги. На першому денному концерті окрім всього було непорозуміння: перед третім відділом треба було повторити „Перхуру”. Зібрались у великій прибиральній й почали пробу. Зражевський, Шандровський і Гребінецький були, як ніч, п'яні і верзли таку нісенітницю, що прийшлося Шандровського вигнати зі співанки. А на вечірньому концерті Артемьєва з Миколаєвою, знаючи, що всі похрипли, помовкують, а коли чують поганий звук, тут же сміються. Прийшлося скликати жінок і зробити їм заввагу. Після цього Артемьєва увесь час „підходила” до мене, щоб я сказав, хто мовчав і сміявся на концерті, щоб з того вивести нову неприємність. Все це в руках Троїцького, який нагуває цих добродіїв і провокує всякі скандали. Далі так тягнутись не може, треба покласти цьому кінець.

Вечірній концерт почався о 10-ій год. Дотягнули до 12-ої ночі. О 12-ій год., коли ми скінчили програму, на хвилину в театрі погасло світло і задзвонили за

сценою дзвони. Перед хором стали наші солістки й почався мексіканський гімн: спершу співала один вірш публіка, потім солістка одна, далі друга, за ними хор і потім хор з публікою разом, а я всім тим диригував. Така церемонія пройшла два рази. В той час хор освітлювали різнокольоровими прожекторами і закидували квітами, серпентином і конфетті. Виходило помпезно й ефектно.

Після концерту за кулісами ми зустріли Новий Рік шампаном, якого Рабінов виставив 50 пляшок. Що то Новий Рік нам принесе?

Сьогодні знову два концерти: один о 4-ій год. дня в „Пляца Торео”, а другий увечорі в театрі. Як ми співасмо, одному Богові відомо: всі хриплять, як порізани! Хочби якось дотягнути!

МЕКСІКО-СИТІ, 6-го січня 1923 р.

1-го січня співали два концерти і обидва дуже погано. Всі перестуджені й хриплять. А Артемьєва нарочито в цей день вирвала зуба: „Побачимо, мовляв, що без мене буде”. На концерт не з’явилася. Не з’явилась і Литвиниша. Я був злий, як ніколи, а хор поганий, як ніколи. Не вечірньому концерті був навіть такий випадок, якого я за 25 років своєї роботи не запам’ятав: його я пояснюю тільки неймовірною втомою хору. У колядці „Ой сивая зозуленька”, на самому звичайному місці, де є окремий вступ басів, я, через втому, дав басам анемічний рух . . . всі, як один, не почали. Стоять і дивляться на мене, як барани, а потім почали пробувати по одному. Вийшло непорозуміння, але публіка закрила все оплесками. Із-за того я наговорив Рабінову багато „горьких істин” про подвійні концерти. Він заспокоював мене, а сам тим часом назначив у Тулуці концерт, знову в „Торео”.

Зате на другий день він зробив для нас прогульку на розкопки старої астекської культури. Було замовлено 25 авт і ми чудовим ранком виїхали. Їхати треба було дві з половиною години, а то й три. Моя поїздка вийшла прямо чудовою. Авто попалося розкішне, то-

вариство гарне, а крім того відділились від решти хористів і могли ставати там, де хотіли і робити, що хотіли. Спершу довго їхали містом до якогось чудового монастиря. Дорога вся обсаджена величезними евкالیптами. На обрії пустинні гори і на одній з них зроблено „Голгофу”: поставлено три хрести. Їх прямі силуети на фоні бездонного, надзвичайно блакитного неба, на жовтій глині гори роблять враження гнітюче, сумне й урочисте. Далі дорога потяглась своєрідною мексиканською рівниною: пустиня, вкрита кактусами і низенькими кущами, куди око може досягнути . . . За годину приїхали до велетенського висохлого болота, через яке кілометрів на п'ять була перекинута кам'яна гребля, зроблена еспанцями ще в XVI столітті. Будова впрост циклопічна!

На двох кінцях її, а також в інтервалах посередині зроблено декілька вартових будок з каменю й важкими порталами, з написами і гранітними гербами Еспанії. Все показне, урочисте, цільне, як стара Еспанія і одночасно — покинуте, напіврозвалене й забуте, як сучасна Еспанія . . .

Від цієї греблі почались наші муки: тут дорога була вже не брукована і з такими баюрами, які можна знайти тільки в Мексиці. Треба було дивуватись, як в нашому авті не поламались осі й ресори! Почались плянтації кактуса, який тут заступає всі поживні рослини: з нього виробляють тканину, борошно і ще щось, а з соку добувають горілку. Цей сік в необробленому вигляді називається „топулька”, має молочний кольор, а на смак пригадує нашу сироватку. В спеку — це розкішний напиток. Ми зустріли караван ослів, на яких селяни везли до міста цю топульку в дерев'яних баддях. Попробували її, випили по шклянці й захмеліли, мов від доброго пива. Часто зупинялись коло плянтацій кактусу й оглядали їх. Вони тут вище людського росту. Листя такої міці, що ми сідали на них, мов на крісла і вони навіть не гнулись. В стовбурі, в його середині, є резервуар, де буває цієї топульки відер

три, або й чотири. Грунт — це загально спалена сонцем глина наполовину з піском. Коли звернути увагу на те, що десять місяців на рік нема дощу, можна дивуватись, як буйно ростуть ці кактуси. Що-далі ближче надходили гори, які оточують цю долину, і нарешті, на обрії показалися дві височенні піраміди Сонця й Місяця, які ми спершу прийняли за невеликі гори. Долина вкрита якимись могилами та валами, наче штучно зробленими, що поросли невеличкими деревами та кущами. Виявилось, що це засипане астекське місто Мексіко. Їхали цими руїнами майже годину. Нарешті доїхали до пірамід. Тут, як видно, був центр міста, бо трохи далі видно було розкопи величезного храму. Краса й велич цього храму пригнітили мене. Ніяк не вірилось, що це все було збудоване 2000 років до Христа.

Великанська площа на кілометр довжини й половину в ширину обведена валом, що обрамований тесаним гранітом. По боках цього великого квадрату, на чотирьох його кутах, височіють конусоподібні портали, з площами на них. До них ведуть чудові гранітні сходи. Посередині тієї площі три велетенські жертівники, теж на зразок пірамід, з такими ж сходами зі всіх чотирьох боків. Середній жертівник це прямо якась гора з тесаного каменя, як видно тут починався самий храм. Боки його й сходи оздоблені прекрасними барельєфами якихось химер в сонячному обрію. Загальний мотив рисунків — це змія й сонце, також як загальний мотив архітектурного рисунка — піраміда Сонця, коло якої ми проїжджали. За третім жертівником глибокий рів, виложений тесаним гранітом і оздоблений такими ж барельєфами. Задній бік цього рову робить стіна помешкання для жерців. Бокові портали храму ще не розкопані й ховаються у високим могилах, що стоять з обох боків задньої стіни храму. Розкопки почались всього чотири роки тому, так що всього ще не видно, можна мати тільки загальну уяву про всю велич і самої побудови і всієї культури, але менших розмірів. Розкопи їх вже почались.

Ми вернулись до піраміди Сонця і біля неї зайшли в підземну частину міста, яку недавно відкрили. Спустившись під землю, ми переходили з однієї кімнати до другої, знаходили ванни, душі, водопровід і ін. частини сучасного комфорту. Стіни покриті різними зорами, де переважає червоний тон фарби. Потім полізли на піраміду Сонця. Вишина її коло 450 фітів і зложена вона з величезних камінних куснів. Характер кладки циклопічний. Поки вилізли, дуже упріли, а нагорі був холодний вітер, так що довго не довелось любитись картиною засипаного міста. А картина напричуд гарна!

Навкруги амфітеатром підносились зелені гори, покриті синім серпанком вечора. За ними сідало сонце й золотило легенькі хмарки на темно-синьому глибокому, мов безодня, мексіканському небі. Повітря було чисте, мов кришталь: Кожна рисочка гірського виду відбивались, мов викреслена пером. Внизу, під ногами, зеленіла величезна долина й легенька пара починала вже затуманювати засипані руїни величезного міста. На душу, мов вечірній туман, спускався сум і елегія. Перед очима проходили фантастичні образи й картини життя незнаного, могутнього народу і невідомої великої культури. Уявлялося живим це величезне місто, чулись звуки й живчик якогось чудового й невідомого життя, курились жертівники величких храмів, рухались пишні процесії великого Монтезума...

Жила велика нація з великою своєрідною культурою, школами, військом, торгівлею. Прийшов зайда Кортес з „культурними” еспанцями, все зруйнував, винищив людей, завів рабство, мечем насадив католицизм, набудував тисячі костелів, завів „європейську культуру” . . . Тепер костели стоять засмічені й напіврозвалені, люди гірші від дикунів, замість хат — хліви, доріг немає, в краю вічна революція і тільки одні ксьондзи ходять гладкі та чорні, мов ворони, викохані на падлі . . . От тобі і „європейська культура” . . .

Вернулись вночі „без кісток”, до того вдалась нам в боки дорога. На другий день, 3-го січня, виїхали до „ТУЛУКА”. Піднялись ще на 1000 метрів вище. Перестуджувались ще гірше, співали в паршивому театрі паршиво і при такій же публіці. Ночував в поганому готелі, заплатив 10 пез за число з трьох кімнат, як майдани в Тарасівці, де можна було розмістити 50 осіб в кожній кімнаті. Імпресарію Караско видав афіші без мого ймення, а наші пісні назвав російськими. Це мене так збентежило, що в ресторані готелю я ледве його не побив. В дальших містах він змінив афіші.

4-го січня співали на золотих копальнях в „Ель-Оро”. Це місто лежить ще вище ніж Тулука, брудне, погане. Театр маленький і паршивий, публіка напівдика.

5-го січня знову вернулись в Тулука і співали в тутешньому торео. Рабінову сподобались ці торео, він, мабуть, думав, що й тут, як в Мексіко-Ситі будуть нести золото мішками (В буквальному розумінні, бо тут паперових грошей не було, тільки золото й срібло). Вийшло ж навпаки. Цей „Торео” уявляє собою звичайний загін (хлів) для худоби, або містечкову різню. Публіки було не більше 600 осіб. Було холодно і наступала дощова хмара. В такий холод похриплі й хворі люди мусіли співати. Співали так, як співають похорони під дощем: п'яте через десяте, аби як, аж поки дощ не припинив цього безглуздя.

Ранком встали о 6-ій год. і 6-го січня приїхали в Мексіко-Ситі. Сьогодні також був концерт в „Торео”, але було *слухачів 38.000!* Співали знову чудово. Таке ж було й прийняття. Завтра о 6-ій ранку виїздимо до Пуебло, де знову концерт в „торео”.

Перед нашим виїздом із Мексіко-Ситі секретар Міністерства Фінансів захотів мене познайомити із заходами уряду щодо музики, коли довідався, що я був в Україні Головою Музичного Відділу при Міністерстві Освіти. Виявилось, що вони вже перевели в життя те,

про що я подавав проєкт в Музичний Відділ: вони збирають по всій Мексіці музичні таланти й виховують їх на державний кошт: одягають, дають помешкання й навчають. Покищо відкрили тільки оперову студію, бо мають в увазі державну оперу тільки з мексиканськими співаками. Оперовий театр із карарського мармуру, що коштує 30 мільйонів пез (15 мільйонів доларів), тепер закінчують. Для стипендіантів дали чудовий і великий будинок. Зібрано коло сотні співаків. Я прослухав щось коло 20 співаків. Між ними є чудові тенори, баритони і прегарні сопрани. Так заздрісно було дивитись, що інші вже мають те, що я тільки мріяв зробити в Україні . . . Директор потім наговорив мені багато компліментів і сказав, що я став любимцем Мексіко-Ситі і мої слухачі (публіка) дали мені кличку „Божественна лисина” (Cambio divina, — здається так).

ПУЕБЛО, 7 січня 1923 р.

Виїхали з Мексіко-Ситі о 7-ій год. ранку і о 1-ій приїхали до Пуебло. Готель, якого назви не пам'ятаю, щось таке безглузде ж дивне, що й вимовити не можна. Коштує 10 пез на добу з ванною, а води немає. Коли я замовив гарячу воду, то мені так і пустили — тільки гарячу, без холодної. Мріяв про ванну, а мати її не прийшлося. Співали в торео. Це така ж „різня”, як і в Тулуку, але збудована 400 років тому назад. Публіки мало, сонце било в очі, співали преаршиво. Якби не „Пальома” та „Перхура”, був би дійсний провал. При такому співові тратиться прозорість музичної обробки, на яку я поклав так багато роботи й сили і яка при цій музичній розпусті, як подібні виступи, губиться у хорі назавжди. Прямо жити не хочеться. Я почав через те балачку з Рабіновим, але він виправдує ці виступи в торео недобором в Америці. Як видно, він хоче видавити нас як цитрину, а потім викинути. На душі погано й сумно. Коли б хто знав, як мені це все очортіло. Ніхто не знає, за яку ціну даються ці прокляті доляри!

ВЕРАКРУЗ, 10 січня 1923 р.

9-го співали в Оризама, в старому театрі, який побудовано років 300 тому назад. Публіки було повно. Співали чудово. Ті, що приїхали з провінції на концерт через спізнення потягу, ледве попали на останній відділ. Тут трапилась прикра історія, яка нас дуже вразила. Один інженер приїхав з молододю жінкою і її сестрою на концерт. Переночували тут і ранком виїхали автом додому. Якраз перед відходом нашого потягу його авто попало на переїзді під другий потяг і їх всіх побито. Шофер утік, боячись суду. Ми бачили тільки перекинута авто та мари, на яких несли трупи.

Рабінов ще вечором виїхав до Мексіко-Ситі дуже сердитий на хористів, які п'ють до без'ями і на концерт приходять п'яні.

Забув записати, що в Оризамі після концерту слухачі зробили нам овацію і підняли такий крик, що довелось напівроздязнений хор знову викликати на сцену й співати „Перхуру”.

О 6-ій год. ранку наш спальний потяг вирушив до Веракруз. Знову зїхали ми на 2.500 фітів долину, нижче Мексіко, над море, до Мексіканського заливу. Місто старе, тісне; театр і готель погані. Моя кімната — це якийсь глум: величезна, як майдан, вікна так високо, що нічого з них не можна бачити. Ліжка — наче в Богуславському „заїзді”. А посеред кімнати, на підвищенню, наче трон, виходок і душ, завішені якимсь полотном. Підлога холодна, кам'яна. А на дворі повітря таке гаряче й вогке, як у парнику, прямо немає чим дихати. Кумедно яось думати, що на Україні тепер морози і всі кияни сидять голодні в нетоплених хатах та мерзнуть від холоду.

На другий день їздили над море. Купелеве місце (пляж) поганеньке, але добрий ресторан, де ми гарно пообідали. Море брудне й глиняне. Але вода така тепла, що багато хористів купалось. Тут також еспанські порядки. Кроків за сотню від берега зроблено звалище кінських трупів, що погинули після бою би-

ків в торео. Ці трупи занечищують повітря на який кілометр. Над ними хмарою носяться здоровенні круки-стерв'ятники завбільшки з нашого чорногуза.

Другий концерт пройшов якимсь блідо. В театрі була така спека, що тяжко було витримати. Співали погано й публіка реагувала не добре. Рятували справу мексиканські пісні.

Незалежно від нашого почуття й розуміння співу, музичні критики були добрі. Ось одна з них:

“El Dictamen”, 12 січня 1923 р., Веракруз.

„ . . . Ми знаємо хори; кожний з нас чув той чи інший співацький гурт, однак напевно ніхто й ніколи не чув чогось, щоб хоч здалека могло наблизитись до Українського Хору, або щоб досягло такого ступня краси й перфекції. Ніколи ми не могли й додуматись, що з самими тільки голосами можна створити такі блискучі музичні ефекти, такі гармонійні й делікатні; ніколи не думали, що можна так маніпулювати людським голосом у формі такій ніжній та тонкій, та що з окремих комбінацій звуків можна дійти до наслідків таких вражаючих і чудових”.

АГВАС КАЛІЕНТЕС, 18 січня 1923 р.

З Веракруз ми поїхали до Халапи. Дорога йшла такою місцевістю, яку можна побачити тільки у сні: гори, долини, навколо первісна пуща, первісні ліси, через які, здається, й звір не пролізе. Всі дерева: кущі, пальми, кактуси — все це перевите ліянами і ще якимись рослинами. Особливо вразили мене якісь дерева, що покриті звисаючим віттям, наче мохом. Все це зелене і все квітло. На якихсь високих кущах не було листя, а замість них великі білі й червоні квіти. З них зносились такі ж великі і такого ж кольору метелики. Величезні „баобаби” попускали своє віття до землі й дали нові дерева, які робили теж саме, так що з одного дерева творились нові кущі. Величезні евкالیпти (на зразок нашої верби), стоячі, наче щогли, кактуси, дактилеві й бананові пальми, оранжеві садки. А до того

всього ще й тепле й ніжне повітря, що налите якимось ароматом, наче хто розлив пахощі . . . Над цим усім небо, про яке не можна говорити без сліз — темно-блакитне й бездонне, наче тонеш в ньому, коли дивишся, здається, що в тебе виростають крила і ти лешиш в якусь безкрайну, повну радості глибочінь! Ми всі сиділи на площинках вагонів, потяг ішов помалу і ми всі прямо п'яніли від цієї краси й повітря!

Концерт в Халламі 12-го січня пройшов добре. Театр великий, старий, але акустика добра. Це місто лежить високо в горах. Знову було сухо, холодно і йшла кров носом. Після концерту пішли зразу до мексиканських спальних вагонів, яких по тутешньому звичаю чекали дві години. Колія залізниці вузька і вагони такі маленькі, що ми ледве розмістились. Ніч стояла чудова і я не міг заснути, дивився у вікно.

13-го січня ми вернулися до Мексіко-Ситі і президент міста влаштував у нашу честь учту від всього міста, в ратуші. Ця учта забрала у нас увесь вечір та чимало попсувала нам настроїв. Ця міська ратуша знаходиться за містом у великому паркові, бувшому садкові Монтезуми. Поки збирались, минуло дві години і до парку приїхали увечорі. В садку була побудована естрада, на якій відбувся в нашу честь концерт. Був поганий скрипаль, поганенька оркестра дивного складу: мандоліни, мандоли, скрипки, контрабаси, клярнети й флейти. Звучало м'яко й гарно. Був чоловічий квінтет, який між іншим співав „Пальома блянка” і досить погано. Потім президент сказав нам похвальну промову з подякою від міста за наші концерти. Нарешті повинні були співати й ми та наші солістки Ніна Кошиць та Ода Слободська. Було пізно, вогко, холодно, паршиво й сердито. По всьому нам дали кави з якоюсь мексиканською мамалигою, наперченою до біди й завернену у кукурудзяне листя.

14-го мали виїзд до золотих копалень в Пачуку. Тут театр старий, але добрий, публіка гарна й співали добре. Знову повернулись до Мексіко.

15-го увечорі виїхали до Гвана-Хуадо. Теж золоті копальні. Тут чудовий театр, мабуть у цей час найкращий в Мексиці. Збудований з місцевого мармуру-пісковіку. В середині стиль індіянський. Щойно ми приїхали й пішли до готелю обідати, під нашими вікнами, в садку, міська оркестра в уніформах почала грати нам серенаду. Це тривало дві години. Це було по наказу губернатора. По обіді поїхали оглядати старий еспанський водопровід, якому вже коло 400 років. В горах збудовані два величезні стави, обкладені гранітом, один вище другого. Туди збиралась дощова вода й по рурах розходилась по місті. Будівля величава й сильна, як і все еспанське. Потім поїхали оглядати цвинтарище з муміями. Тому, що тут ґрунт дуже сухий, як і повітря, трупи не згнивають, а висихають. Тих з них, які добре заховались, виймають з могил і приміщують в особливим підземеллі. Там вони й стоять рядочком, наводячи на глядачів жах. Деяким не більше 7-ми років. Дуже вражала одна жінка, яку поховано в летаргії: вона робить враження живої, навіть кольор тіла не змінився. Руки в неї закинута за голову, перекошене обличчя і рот роз'явлено для такого крику, що не можна дивитись. А що найстрашніше, що її діти, батьки й родичі живі і можуть бачити цей жах щоденно . . .

Акустика в театрі чудова, співали ми дуже добре і приймали нас особливо добре. Театр зветься „Театро Хуарес”.

16-го ввечорі виїхали до Леону й тут співали 17-го. Театр гарний, а публіки такої музикальної я вже давно не бачив. В кінці концерту мені зробили величезну овацію. Викликали більше 10-ти разів з таким криком, що я ледве не оглух.

Сьогодні о 8-ій год. ранку виїхали в Аквас Калієнтес. Ми ще спали, коли почули звуки оркестри, яким нас зустріло місто. Ми були дуже перемученими й не хотіли вставати. Вони пограли, публіка позаглядала в наші вікна та й пішла собі додому. Сьогодні грілись

ввесь день у парку. Небо краси невимовної. Перед нами старий, красивий собор. Пішли його оглядати і знайшли там чудо: один притвор вималювано в акваринову фарбу і оздоблено золотом, освітлення через такого ж кольору шкла і якщо дивитись здалека, здається, що вся каплиця під водою. А на престолі образ Казанської Божої Матері старовинного *російського* письма. Звідкіля це? Я пригадую, що такий же образ я бачив у церкві у Льєжі (Бельгія).

Троїцький влаштував сьогодні іменини для своєї приятельки Артемьової. Була гомерична п'ятика. А де чарка, там і її вірний слуга, як його звали, всеблудніший і непотрібніший о. Савел Корсуновський. Всі так напились, що цей отець не був на вечірнім концерті, а Троїцький був таким п'яним, що при співові спав і коливався. Я не знаю, що вони далі будуть робити і до чого це все доведе. А сказати щось проти того не можна, бо ж то „товариство”.

Концерт пройшов добре, а по концерті трапилась така подія. Захоплений нашим співом, губернатор захотів вшанувати співаків прийняттям у себе. Це було по концерті і його урядовці забрали співаків. Але, як там опинився отець, якого не було на концерті, ніхто не міг сказати. Пили там до божевілля. Коли почали розходитись, губернатор запропонував відвезти всіх до потягу (в якому ми жили при переїздах) автом, а тим, хто хотів би, запропонував верхових коней. Деякі хлопці захотіли проїхатись на скажених мексиканських конях і прийняли цю пропозицію. Серед них опинився і „піхотинець” отець. Почалась посадка на коней. Той, хто не бачив мексиканських благородних коней, не знає, що це таке. Це не коні, а якісь крилаті зміюки. Бажаючи зробити, як видно, „вшествіє на осляті”, наш отець теж поліз на таку скажену зміюку. Висадили його . . . Але благородний кінь, почувши на собі якесь чуже черево, образився і так засвітив задом до гори, що наш отець злетів вгору, мов куля, а потім хрюпнув на землю всім своїм благоутробієм,

розбивши до мазки свій „предмет” (носа) і зостався лежати „аки мертв”. Тоді п’яні губернаторові урядовці, „вземши на руді його тіло”, понесли сії мощі через все місто, на вся гласи вопіяше замість „Святий Боже” — „Пальома блянка”. А капеляни допроваджували цю процесію на конях. „Трупа” принесли до потягу і тут почали таке „отпіваніє”, що побудили всіх.

Це не могло пройти непомітно, бо навіть для наших співаків така подія була вже занадтою. Рада „товариства” повинна була покарати отця Всеп’янішого на 5 доларів за неяву на концерт і за пиятику, як було записано в правильнику. Та отець мав стільки наглости, що приходив до мене спростувати таку постанову і погрожував, що залишить хор. Але потім „смирися до зела” і замовк.

15-го приїхали до Мексіко-Ситі. Тут треба було чекати до 5-ої год. вечора. Рабінов замовив нам обід. Був злосним за всі події в хорі і сказав промову, яка в перекладі на звичайну мову звучить так: „Коли ви, сякі он такі, будете пиячити, то я вас розжену і не дам надалі контрактів”. Я особисто тим тішився, бо розвал дисципліни і пиянство дійшли до краю. Хорова „самоуправа” не звертає уваги на такі вчинки. А врешті, як п’яниця буде судити п’яницю? Справу Троїцького Рабінов відклав до Чікаго, де він буде підписувати з нами новий контракт.

По дорозі до ДЮРАНГО, 20 січня 1923 р.

19-го в Сакатекас концерт відбувся в старому театрі „Колдерон”. Акустика прегарна і співали ми на наш сучасний стан добре. Публіка також приймала добре. Перед концертом нам замовили обід у фойє театру, бо це така глуха провінція, що в місті немає ресторану. Обід був дуже недобрий. Після обіду я з Сорочинським взяли авто й поїхали до монастиря „Віва Марія”, що стоїть на недоступній горі. Наше авто лізло на такі кручі, що дух завмирав і крутилась голова. Ми кожную хвилину сподівались злетіти й тому

держали двері авта відкритими, а одну ногу за автом. Також страшно було і з'їздити. Манастир — напіврозвалений будинок з маленькою церковцею. Нічого цікавого не було. Зате красвиди з гори чудові.

ТОРЕОН, 23 січня 1923 р.

Перед другим концертом в Дюранго я повинен був робити на старі речі коректурну пробу. Прямо не можна уявити собі до чого довела хор робота Троїцького, п'янство і загальна втома. Він уже не може ні на що реагувати, співає бездушно, грубо і глупо. Поправити справу уже не можна, можна тільки розігнати хор. Ті речі, які я виправляв на згаданій пробі, пройшли в Тореоні по-старому. Співали паршиво. Диригувати таким хором одна мука, прямо не стає нервів і терпіння, слухаючи таке виття. Звук до того безпорядний і недобрий, що проти волі саме моє єство дбає про усунення від нього. Чекаєш, як сонця, того моменту, коли спів скінчиться! Жах! До всього цього Гребінецький напився, пішов грати в рулету, а звідти, як був у звіринному образі, прийшов на другий відділ концерту, але не на сцену, а в публіку. Сів і почав оплескувати. Далі вже немає куди . . . Троїцький горілкою набирає собі приятелів для розвалу хору та для заснування нової халтури з Кириченком . . . І всі ці люди звать себе „Т-вом імені Леонтовича”. Відний Леонтеско (як звав я його в добрі часи), він напевно і в могилі обертається від такої ганьби! До того цей же хор носить назву „Український Національний Хор”.

Хіба про такий хор я мріяв? Добре насіннячко посіяли Стеценко з Приходьком! Ніхто того будяччя не може виполоти . . .

По дорозі в САЛЬТІЛЬО, 24 січня 1923 р.

Їдемо по безрадській пустелі. Пилюга така, що у вагоні немає чим дихати. Природа дуже вбога: чагарник, будяки й пісок і пісок. Повітря тепле, а небо

немов бірюза (турнус). Приїхали о 6-ій год. увечорі. Театр на 2400 осіб був повний, успіх мали великий. Виїхали о 9-ій год. ранку і їхали весь час такою ж пустелею. Прямо жах бере і не віриться, що тут можуть жити люди, яких халуши видно коло залізниці. Страшна спалена пустеля, обставлена нерадісними горами — високими, мертвими, сірими й гнітючими. Вся рівнина перерізана у всіх напрямках проваллями і річищами висохлих рік. Недоростки пальми й кактуси, будяки, якісь сірі кущі, сіра земля, сірі віслюки, яких ніхто не доглядає, бідні люди — обідрані і чорні, як жуки; діти, мов звірята й пилюга, пилюга, від якої не рятують і подвійні вікна вагонів. Вона всюди: на речах, на стінах, в зубах і навіть під ковдрами.

МОНТЕРЕЙ, 25 січня 1923 р.

Приїхали о 12-ій год. Обідали в якомусь готелі, потім автом їздили навкруги міста. Місцевість чудова, а особливо гори з гарними силуетами. Увечорі співали. Публіки було більше ніж місць в театрі. Зустріли нас, як давніх знайомих. Такої публіки треба шукати. Яке прийняття вони нам зробили, не можна описати, це треба чути й бачити! Особливо по деяких піснях: це не був крик, це був рев, свист (в Америці свист — знак вищого признання), гупання ногами, махання капелюхами й хустками . . . а гальорка насвітлює мелодії улюблених пісень. Після „Перхури” увесь театр став на ноги і ревів . . . Гімн же мексиканський не можна було співати, такий був галас. Такої публіки нам уже не бачити.

ПРОЩАЙ, МИЛА МЕКСІКО!

Тепер перечитую історію Мексики й дивуюсь, чого нас вчили, коли не познайомили нас з такою країною, яка була найбільш культурною частиною старого світу, не тільки американського. (Пишу це 28 січ. 1925 р.). Ми бачили тут культуру якогось невідомого народу, який залишив її Толтекам і які довели

її до найвищого рівня. За ними прийшли Тескукани і продовжували культуру Толтеків. Їх цар Нізауалкойтл довів свою імперію до найвищого ступня культури й сили. Сліди цієї культури тескуканів ми й бачили. Це була імперія, в якій наука і мистецтво були на такій висоті, що тому не хочеться вірити, що пишуть тескуканські хронікарі. Були академії наук, агрикультури й мистецтва, астрономії й астрології. Залишились зразки чудової поезії і своєрідної філософії. Система правління була виборною, починаючи від царя і кінчаючи останнім урядовцем. Була велика торгівля. Релігія, якої провідником і систематизатором був цар Нізауалкойтл, поет і вчений, визнавала єдиного „невідомого” бога. Про висоту цієї культури можна судити по тому, що музику уважалось державною наукою: були консерваторії, влаштовувались щорічні фестивалі на багаті ціни, лінивих учнів карали смертю, до богослуження наряд скликався музикою. У великому царському палаці, на даху десятиповерхової башти були поставлені музичні інструменти, щоб при потребі скликати народ.

1325 року прийшли з півночі астеки, могутнє й войовниче плем'я, прийняли державну систему й культуру тескуканів, створили з ними і толтеками потрійну спільну державу й піднесли її до найвищої могутності.

В кінці XV-го стол. з'явилися еспанці з єзуїтами і з жадобою до золота, в 1519 році прийшов Кортес з бандою голодних розбишак і пройдисвітів, і з тими ж єзуїтами, побачили багатства і пишність атекської держави — все знищили, сплюндрували, насадили католицизм, пройшли огнем і мечем всю країну, все пограбували і зграбували, набудували костелів і монастирів, завели таку „європейську” культуру, що прекрасна, багата країна обернулася в еспанський смітник, а з могутнього й талановитого народу до минулих дев'ятидесятих років залишилось всього два астеки, яких возили на показ по всьому світові, і яких я сам бачив

у Києві. Про них я читав, що вони померли на початку цього століття. Слава „європейській” культурі і її культуртрегерам!

ЛЬОРЕТТО, 26 січня 1923

Вчора виїхали з Монтерея вночі і о 4-ій год. ранку нас розбудили на кордоні. Почався огляд. Американці поводяться грубо. Хотіли щепити всім віспу, декому й прищепили, а мене, як диригента, звільнили від цього. Постояли до 3 год. дня, переїхали через міст і були вже в Америці, хоч саме місто своїм населенням мексиканське. Тут вже відчувається висока американська цивілізація у всьому. Увечорі був концерт. Чудова мексиканська публіка і чудовий успіх. Після „Пальоми” і „Пержури” знову була велика овація. Зі страхом думаю про справжню Америку, де реагують туго і більш жують гуму, ніж слухають. Завтра о 9-ій год. ранку огляд нашого багажу і від'їзд до Сан-Антоніо, де будемо о 6-ій год. ввечорі. На дворі зовсім не січень, а чудовий травень: тепле й ніжне повітря, ясне й прекрасне небо, гаряче сонце. Прямо не хочеться вирушати звідсіль, так би й zostався тут. До того ще й місто чистеньке і тихе, мов наше село.

АМЕРИКАНСЬКІ ЗЛУЧЕНІ ДЕРЖАВИ

САН-АНТОНІО, 27 січня 1923 р.

Дорога до Сан-Антоніо йшла Тексаською рівниною. Зразу відчуваються відгуки могутньої американської цивілізації, скрізь іде інтенсивна робота: будують мости, проводять дороги, скрізь працюють з величезними машинами, коло яких люди здаються непотрібними. Увесь степ Техаса поріс малорослими деревами й кущами. Зустрічається багато фарм і добре оброблені лани пшениці, кукурудзи й бавовни. Майже всі пустирі вже поділені на „лоти” й обгороджені дротом. Років за десять, двадцять тут кипітиме життя, а тепер це безконечна й безкрайна цілина. Природа вже більш пригадує нашу. Згадується Україна і знову солодка туга налягає на серце . . . Коли то прийдеться там бути, і що нас чекає і там і тут? Погані думки лізуть в голову, коли згадав про свою „братію”, контракти, роботу і Рабінова. Що то з цього всього вийде?

В Сан-Антоніо приїхали о 7-ій год. ввечорі і відразу прийшлося іти на концерт в „Бетговен Гол”. Наш вантаж з одягами спізнився і концерт замість 8-ої години, почали о 9-ій. Публіки мало (не повно) і вся вона якась одноманітна. Виявилось потім, що цей концерт куплено „Ліонським Т-вом”. Заля чудова і акустика теж. Співали дуже добре так і приймали нас. Я дуже здивувався, коли побачив у програмі мексиканські пісні. Але публіка приймала їх чудово. Як видно Техас ще не зовсім порвав із своєю метрополією — Мексікою. Місто Сан-Антоніо, якого я ми-

нулий раз не бачив, величезне і дуже культурне. Але, знову Америка з її їжою. Дивно, як культурні люди можуть їсти отаке нещастя?

Чогось увесь день думав про Україну й своїх. Сльози не висихають . . . Чи прийдеться мені коли їх побачити? За цими переїздами і роботою не спостерігаю свого циганського життя, а воно гірше собачого. Бо собака має якийсь притулок а то й цілу буду, а я . . . наче той „вічний жид”. Лягаю, щоб завтра знову їхати, а то й не лягаю, а їду, їду . . . А листів уже другий місяць немає . . . Невже ж справа з киянами луснула? Коли подумаю, що замість Сергія й Вані — все це бачуть і чують мої каторжани, то така огида й ураза налягає на серце, що хочеться ревіти. Мої найщиріші друзі (в Києві), люди високої освіти й інтелекції, фанатики хорového співу і нашої пісні, визначні артисти, — гниють від голоду та злиднів на нещасливій Україні, а зі мною їздять по світові розбишаки й п'янюги, які не тільки світу, але й один одного не бачуть за горілкою, нічим і ніким не цікавляться, бо п'янство та розпушта зачинили їм очі на все. З однаковим успіхом вони могли б сидіти дебудь на Україні і не псувати українського імені між добрими людьми. А гірше всього це те, що вони не тільки п'ють, але й нехтують справу, яка їх годує, та ще й до того ворогують зі мною . . . А за віщо, це ніхто з них не може сказати. Мабуть за те, що на моїх плечах їдять хліб. Типова психологія раба й хама!

ОМАГА, Небр., 31.1. 1923 р.

29-го виїхали із Сан-Антоніо до Канзас-Ситі о 8 год. ранку. Їхали до 8-ої год. ввечорі, потім пересіли в спальні вагони, їхали ще ніч і о 4-ій ранку були в Канзас-Ситі. Були дуже помучені і відразу залягли спати. Одержали нарешті пошту. Від Вані й Тасі немає жодних листів. Кріги пишуть з Берліну, що Тася виїхала до них з Кисва, а решту співаків затримано. Я зовсім нічого не розумію і трачу всяку надію, що

вони прийдуть. Одержав з Києва від мого вчителя П. С. Калачинського листа: просить їсти . . . Жах! Лист коштував 3,000,000!

Співали у великому приміщенні на 12,000 людей. Заля була розділена пополам. Людей було не повно, але приймали нас добре, бо й співали добре.

Виїхали до Омаги о 8-ій год. ранку й приїхали о 4-ій перед вечором. По дорозі бачили вже сніг. Сьогодні відбувся концерт в залі „Аудиторіум”. Заля на 8,000 людей. Народу було небагато, бо концерт був „екстра”, а натомість на завтра квитки продані. Співали дуже добре. Акустика була також гарна, як і заля. Приймали нас чудово. Втома така, що не можу сісти до листів, хоч і знаю, що в Чикаго не буде на це часу. Другий концерт відбувся в тій же залі 1-го лютого. Співали прекрасно.

2-го лютого виїхали до Форт Дес-Мойнс. Вставати прийшлося о 6-ій ранку, виїхали без чаю. Дорога стомила дуже. Приїхали о 12 год. і ввечері співали в театрі „Колізеум”. Приміщення тисяч на 12.000. Публіки було коло 4,000. Акустика чудова. Співали з настроєм, чудово. Приймали прегарно. Завтра о 11 год. ранку виїздимо до Чикаго, де буде два концерти.

Рецензія в “The Omaha Bee”, 1. I. 1923 р.

„Слова безсилі, коли приходится говорити про Український Хор. Без сумніву — це подія музичного сезону, і фактично це найбільша подія скількох сезонів. Український Національний Хор з його диригентом Ол. Кошицем найбільш чудова група співаків, яку я колинебудь чув. Цим дивним диригентом диву гідного хору осягнуто ефектів з людськими голосами прямо неможливих. Вони презентували музику народню, повну чару й різноманітності, про яку ми нічого не знали і презентували її у всій її своєрідній красі. Цей спів настільки відмінний і різний від співу всякого другого хору, який колинебудь був у нас, наскільки їх пишні, барвисті убрання (одяги) відрізняються від звичайних вечірних убрань. Красиву „унікум” картину ро-

били вони з жінками у червоних чобітках, вишиваних сорочках, чорних корсетках з весело завітчаними головами в стрічках, а чоловіки з їх ясними довгими жупанами та широкими штаньми поверх чобіт. Вони виглядали „дійсною річчю”, і вони є такими. А як вони співають! Не дивно, що вони отримували овації всюди, де тільки появлялись. І не дивно, що публіка „мюнісіпал аудіторіум” вчора стала на рівні ноги, як одна особа, і вимагала повторень за повтореннями.

Хор цікавий сам по собі. Голоси в ньому старанно підібрані і надзвичайно збалансовані. В ньому більше чоловіків, ніж жінок. Тенори знамениті по чистоті звуку, а баси наче віолі в оркестрі. Я читав про „бассо профундо”, який культивується в Росії (так чужинці звикли до московської брехні: — Київ то Росія і ін. — замітка редактора), але ніколи не сподівався почути його. В цьому ж хорі є „профундисти”, яких глибина йде октавою нижче всього. Це одне вже несподіваний музичний досвід, коли слухаєш цей хор.

Там є тенор соліст з голосом такої захоплюючої краси, що пісня, яку він співав, повинна була бути повторена, і могла бути повторена ще кілька раз. (Соліст Г. Леонів). Сопранові фальцети вживаються з дивуючим ефектом, а надзвичайні, контрастові в голосах, гармонії мають майже неземну красу. То знову дають неймовірну різnorodність кольору „сфорцанда” одної частини хору проти закритого звуку другої в кожному нюансі, бережно ступенованим диригентом. В цій характеристичній музиці багато „дрон-бассо” (гудячий бас) і голоси часто переводяться з однієї теми в другу. Контроля дихання у співаків вражаюча і це чудово маніфестувалось впродовж всієї програми. Професор Кошиць — майстер диригент. З цими сорока людьми він має відвагу дати таку свободу інтерпретації, яку може досягнути тільки один соліст. Надзвичайно тяжкі інтервально, в динаміці й контрастах пісні він передає із знаменитою мистецькою викінченістю”.

Г. М. Р.

ПИТТСБУРГ, 17. II. 1923 р.

Не писав так довго, бо при виїзді з Чикаго загубив свій куфер, де була ця книжка. Розшукали його на станції і тільки на другий свій приїзд я його одержав. Привезла наша солістка Слободська.

В Чикаго співали в залі „Авдиторіум”. Заля чудова — на зразок „катедралу”. Співали дуже добре і приймали нас знаменито. Рецензія починається такими словами: „В лексиконі людської мови немає таких слів, щоб описати враження цього концерту”. Після того були в багатьох містах і бувало всяко: і з порожніми залами, і з повними. Особливо гарно було в Пеморії. Дуже гарна публіка була в Толідо і в університетах. Сьогодні тут концерт, завтра вільний день і гостина у д-ра Мілоєвича, на „Запоріжжі”.

Від Тасі одержав листа, що вона вже в Берліні, а щодо других киян — невідомо. Рабінов крутить з платнею новим хористам і висилкою Троїцького . . .

Концерт 17-го відбувся в залі „Сіриян Моск”. Публіки було повно, співали чудово і приймали нас знаменито. Задоволення я мав повне. На „Запоріжжі” у Мілоєвича просиділи до 3-ої год. ночі. Після концерту я був дуже стомлений і випивши п'ять склянок молодого вина зап'янів і через те на другий день, коли ми знову зібрались, почував себе препогано. Бісів Мілоєвич не сказав мені що то молоде вино . . . Перед виїздом до Ботлера він приніс мені до вагону багато їжі і здоровенний бутель того ж вина. Все „Запоріжжя” випроваджувало мене з великою урочистістю (з помпою). В своєму часопису „Србобран” надруковано про мене велику статтю, де мене називають гордістю „Словенства”. Нехай буде й так.

В Ботлері співали в залі „Гай Скул Авдиторіум”. Цей концерт закупили українці. Їх тут: 280 православних та 150 уніятів. Здається й небагато, а мають свій Народний Дім за 68,000 доларів і будують нову церкву. Українці виповнили концертну залу на 1200

осіб американцями. Акустика поганенька, співали „таксобі”, але приймали нас добре.

На концерті група ворохобників, на чолі з Троїцьким, дозволила нову штуку: під час співу „Коза” Лєонтовича тенори на чолі з Троїцьким несподівано так заспівали, що ледве не спинили всього хору. Не знаю, чого ті люди хотять?

„Дорогий приятель” Павловський піднімає непорозуміння, мовляв, яке мав право Рабінов назвати „Александра Кошиця Український Національний Хор”?

Зараз ідемо до Бафало, де будемо бачити водоспад Ніягару.

ОБОРН, 22. II. 1923 р.

В Бафало співали в гарній залі. Слухачів було багато, співали добре й прийняття було чудове. Критика була напrawdę знаменита.

На другий день ранком зібралось товариство й ми поїхали автом до Ніягари (30 миль). День був чудовий. Враження від водоспаду таке, що, хто і якби не описував його, все буде марне. Напередодні тут була буря і всі дерева були покриті памороззю і снігом від водяних бризків, які тут вічно летять від водоспаду. Сам водоспад з американського боку не дуже широкий, з чверть кілометра. Вода з крутої кам'яної кручі, наче зі столу, летить в долину на 40-50 сажнів водяною широченною лявою (1 сажень — майже 3 метри). Від цього в повітрі стоїть нічний стовп водяної хмари. На ньому грає під сонцем веселка. Ліфтом ми спустились під землю, до самого ґрунту водоспаду. Одягли непромокальні плащі, чоботи й пішли по снігові до самої води. Враження таке, що наче з самого неба летить на тебе страшенна гора води. Вихор обдає тебе усього бризками, які тут же замерзають на одєжі! Довго витримати тут не можна від холоду. Прийшлося тікати. Сіли на авто й поїхали на острів, який розділяє водоспад на дві частини: американську й канадську. Тут все було

покрите деревами з памороззю, які на блакитному небі і ясному сонці творили фантастичну, казкову декорацію. Краса надзвичайна! Здавалось, що ходиш десь в якомусь земному царстві казки й фантазії. Наче чудовий сон . . .

Потім переїхали на канадський бік. На мості кордон і з американського боку перепускають туристів після легкого огляду. Канадський водоспад більш цікавий, ніж американський. Вода з озера Ірі тече широченною річкою з таким нахилом, що обрій зливається з нею й здається, що за ним безмежне море, яке цією бистриною летить до водоспаду. Сам водоспад — це величезне півколо зеленої маси води, яка летить у прірву з оглушуючим ревом і гуркотом, який то вибухає, то трохи стихає. Над прірвою, наче метелиця, крутяться бризки і пара стовпом, що стоїть удвоє вище верхнього рівня води. З самого низу і до верху висить веселка, яка дугою перекидається на другий бік, і грає всіма кольорами якимось особливо твердо і ясно. Крім того у кожному закалабку, у кожному куточку водоспаду, куди тільки сягає сонце, грають свої окремі веселки. З канадського боку водоспад далеко кращий ніж з американського. Враження надзвичайно сильне й незабутнє, як від Кавказу. Чудовою дорогою поїхали вниз по річці до парому, який висить в повітрі. Переїхали у висячому вагоні на той бік, за що заплатили по 50 центів. Висота надзвичайна.

Вертаючись додому, заїхали на американському боці в якийсь контрабандний шинок. Туди завіз нас наш шофер, який виявився „прогібіційним агентом”. Випили ми доброї віски і шофера почастували та й на дорогу купили по пляшці. Здерли з нас по „контрабандному”, 10 доларів за пляшку. У цьому шинку ми бачили місцеву знаменитість-добродія, якого 1912 року викинули у водоспад у бочці. Поломав собі руки й ноги і майже всі ребра, пролежав у шпиталі 23 тижні, але видужав. Тепер живе на ту ренту, яку одержав за те плавання і сидить в цьому шинку без діла цілий

день і ніч. Туристи його вшановують чаркою і він увесь день п'яний, як онуча. Так ото і рента ціла, і не без чарки. Як видно любить атмосферу бочки. По стінах розвішані картини його „плавання”. Цікавий тип. Сидить собі, а його шанують . . . „Вот жість-то!” . . .

О 2-ій год. 30 хв. ми повинні були вирушити до Рочестеру. Ми трохи спізнились і ледве що не втратили потяг. До Рочестеру приїхали о 6 год. Концерт відбувся в тутешній консерваторії, яку утримує мільйонер Істман, „Король Кодака” (фотоапарат). Він визначний меценат і кажуть що витратив на різні цілі 30 мільйонів. Заля розкішна. Вона винаймається тільки на абонементні концерти раз на тиждень. Публіки на концерті було по береги. Співали гарно і таке ж було прийняття, хоч акустики не можна було похвалити.

На другий день вранці приїхали до Оборну. День чудовий, зимовий. Багато снігу. Місто маленьке, тихеньке (34 тисячі мешканців). Співали в театрі „Аудиторіум”. Мали чудове прийняття, хоч і співали без настрою. Українці зробили нам вечерю. Промовляв мейор міста і ще хтось англійською мовою. Я повинен був відповідати. Було нудно й скучно.

ЮТІКА, 24. II. 1923 р.

Вчора приїхали до Ютіки. День чудовий, багато снігу. Пощастило походити на свіжому снігові, про що я вже й забув і трохи поспати. Готель попався чудовий, хоч коштував 5 долярів. Взагалі треба сказати, що готелі з'їдають майже половину заробітку, особливо у мене. Спершу наш менаджер Люїс дбав і знаходив для мене готелі по 5 долярів за кімнату, а після Мексіки як пішло, що коли 5 долярів — то добре, а то — 6, 7, 8. В цьому ж місті хотів мене втиснути в кімнату за 14 долярів, але я запротестував.

Співали в університеті. Заля була чудова, кругла, акустика розкішна. Публіки по береги і публіка чудова — університетська, інтелігентна, музикальна і

чутлива. Співали надзвичайно гарно і прийняття було тріюмфальним. Після концерту приходив ректор з професорами дякувати. Багато було сміху, коли вони почали говорити англійською мовою, а я українською. Нарешті порозумілись, бо ректор трохи говорив російською мовою . . .

Рецензія “The Utica Daily Press”, 26. II. 1923 р.

. . . „Стейт Арморі ” гримів оплесками вночі в суботу, виявляючи тим глибоке вдоволення співом Українського Національного Хору. І зрозуміло. Сотні людей, які заповнили велику залю, мали вечір не тільки особливого (екстраординарного) співу, але і дійсний (буквально) показ генія української музики. Це було виявлене у всій повноті цієї знаменитою організацією. Тільки одна половина аудиторії потребувала пояснень, бо друга складалась з людей слов'янської крові. Вони всі прийшли до „Арморі Голл’, щоб почути подих рідної землі, який могутньо виливається на їх зголоднілі душі. Вони сміялись, оплескували жартівливі народні маленькі пісні, бо гумор їх тратився для неслов'янських ушей. Орган, симфонічна оркестра! Ці мандрівні співаки дали зразок вражаючої концепції свого ансамблю, цілком відмінного від хорів якоїнебудь другої частини світу. В слов'янському літургійному співові не має інструментального супроводу, і через це він утворює для мелодії вокальне тло „а капеля”. Найбільш надаються своїм характером долішні чоловічі голоси, так звані „бассо профундо”, — і в наслідок того виникають пасажі, які зовсім пригадують орган; навіть сопранова партія іноді дістає характеру клярнетів і віолі. Цілком відмінна традиція, яка можливо може бути названа григоріянською (невже? — перекладач) мелодійного співу церкви. В дійсності це веде до хорових ефектів, немріяних для других країн. Хор відповідає диригентові так же добре, як орган: від делікатних, пухолоподібних „піанісімо”, до повного „форте” — він слідує за гіпнотичним диригентом Ол. Кошицем. Музика наскрізь, навіть із

зовнішнього вигляду, він уворив полонючий метод виявлення переживань і співаки інстинктивно йдуть за ним. В нього немає ніяких перебільшень і афектації, він натуральний, але життєвий, динамічний і інтенсивний. Він не диригент „автоматичного типу"! Трохи зігнута рука, що просто рухаючись в її сугаві, маленький палець простягнутий, щоб підкреслити значення, викликає найкращі відтінки і командує найкраще делікатними нюансами. Він нахилється наперед, здіймає обидві руки, — і хор гримить! Треба тямити, що кожний співак мав методи соліста і був соліст, бо контролю дихання і вокальна продукція — це нечувана річ серед ансамблів. Сорок хористів співали три групи народніх пісень і декілька кантів і колядок. Перша група складалась з композицій майстрів, сумних релігійних мелодій, прекрасно оброблених, — вона була чудова. Кольоритність, з якою було проспівано „Щедрика" Леонтовича, була характерично осягнута простою градацією звуку. Приголомшуючі артистичні ефекти були в другій групі, де були композиції диригента Кошиця. „Баришпіль" був чудово переданий тенором-сольо, голосом надзвичайної солодкості (соліст Г. Леонів). Третя група захоплювала чудовими контрастами світла й тіні, особливо в „На вулиці скрипка грає".

“The American Srbobran”, Питсбург. Сербський часопис.*

„ . . . Ми були просто оголомшені, захоплені і оп'янені тоновим багатством і завершеністю динаміки. Неописане милування охопило нашу душу, яка купалась в кришталевих джерелах непорушно-чистої слов'янської творчості. Нас наповняла також гордість, що слов'яни мають чим хвалитись перед світом: турне Шаляпіна, Російська Велика Опера і Український Національний Хор відкрили Америці велику скарбницю

---

* Тут подаються дві рецензії, які не було як вставити раніше.
Редактор.

слов'янської духової культури. Але Український хор з цього погляду робить найбільшу прислугу, перше через те, що репрезентує хорове мистецтво, в якому українці визнані як найвищі, друге — що знайомить світ з великими оригінальними цінностями української національної музики, яка не тільки може рівнятися, але без сумніву перевищує найліпші твори фолкльору Заходу. Коли людина слухає український хор, йому стає ясною правдивість речення одного критика, що „слов'яни перевищують в музиці італійців!” Що торкається народних мелодій, — вони без сумніву перевищують. Український Національний Хор один з тих могутніх чинників, які знайомлять цивілізований світ з його батьківщиною — Україною, а також і з слов'янством, з його найхарактернішими особливостями. Через це ми бачимо в Кошиці „первосвященника слов'янської думки”, одного з тих великих післанців, що корчуть шляхи, якими повинні йти слов'янські генії до завоювання світу не брутальними засобами, якими маніпулює культурний Захід, але високими, етичними й культурними принципами, які проповідували Толстой, Достоєвський, Гус, Коменський, Досітей і Негош, а також багато других безсмертних в різних племенах великої слов'янської раси. Що ж торкається самого концерту Українського Національного Хору . . . то про нього писали критики Америки і всього світу і до того присуду немає чого додати, — це є заслужений дивний тріумф Кошиця, його божественного хору, України і Слов'янства і через це ми радіємо ним, як своїм власним.

Коли Кошиць завітає до Югославії, і коли б можливо було, і щоб там залишився, не треба казати, що буде мати правдиву зустріч і буде дорогоцінним здобутком для нашого фолкльору у формуванні національної Югославської музики”.

Д.

„Новое Русское Слово”, Нью Йорк, 1923, ч. 3929

„Чотири концерти в Тавн Гол українського хору під управою Олександра Кошиця, з 25 по 28 жовтня, були без сумніву надзвичайно цікавим явищем в музичному житті Нью Йорку.

Олександр Кошиць виступив на цих концертах не тільки як керівник великого хору із 40 чудових і свіжих чоловічих і жіночих голосів, приємних по тембру, з величезним діапазоном і надзвичайних по гнучкості, яка зовсім невідома була до цього часу американській публіці в російському (? — перекладач) вокальному мистецтві. О. Кошиць виступив також і як керівник власних творів, як диригент і композитор.

В яскравих українських одягах, які пригадували лінію українського орнаменту, вишикувався великий хор на сцені концертної залі Тавн Голу і впродовж двох відділів твердо тримав увагу публіки на народних мелодіях України в обробках Ступницького, Лєонтовича, Стеценка, Демуцького, Лисенка і самого Кошиця.

Та найбільш дивовижним був третій відділ, зложений з творів і обробок американських композиторів Степана Фостера, Детта, а також — Фостера-Кошиця і самого Кошиця. Можна твердити, що на тих творах О. Кошиць ще яскравіше показав мистецтво своє й свого хору”.

Вен. Левин.

Постскрипtum

„Дозволю собі із свого боку додати декільки слів до рецензії поважаного В. Левина. Мені пригадуються концерти знаного хору Славянського старшого. Всі ті „Із-за роцї, роцї тьомной” і славна „Полька”, вся та галаслива, строката, різнобарвна і залита блиском рампи юрма — хор „дедушкі”, який сам заспівував і пританцьовував:

„Под горою малїна!”

Все це дуже ефектне, цікаве, безтурботне, веселе, але й . . . хай вибачить мені пам'ять про минуле, дуже „нудотне”. Трохи химерний малюнок „а ля русс”.

Не те в Кошиця . . .

У нього все скромніше назовні — а хор менший. Але співають в хорі більшість музично-грамотні артисти. Репертуар поважний, глибокий щодо змісту й мистецький, повний змісту навіть в жартах і дрібно-творах. Дисципліна в хорі доведена до такої досконалості, що деякий час здається, немов п. Кошиць грає на одному інструменті. Голоси свіжі, гучні й підбрані ідеально. Через це хорові можливе все тяжке і він творить чуда. Цікаво підкреслити, що в деякі моменти „мистецькі фокуси-жарти” так хвилюють залю, що вона відповідає на них дружнім радісним сміхом, не на слова, а на звуки і потішну грайливість переходів (рухів). Зовсім певно, що не менше хвилюють і такі глибоко відчуті твори, як „Колискова” англійською мовою, та багато другого”.

Альфа.

СІРАКЮЗ, 25. II. 1923 р.

24-го співали в Ютіка в залі клубу тих, які закінчили місцевий каледж. Заля була зовсім повна. Але акустика не дуже добра. Кімнат для артистів немає, естрада під стелею, так що половина співаків-чоловіків підпирала її своїми головами. Співали гарно, але без настрою. Особливо гарно було проспівано „Сон” (Барвінський-Кошиць). Приймали чудово.

Увечорі говорив зі мною з Нью-Йорку телефонічно Рабінов. Не хоче на себе брати 7 тижнів перерви. Хор також не хоче себе утримувати все літо. Ми післали йому листа й повідомили, що наспівувати рекорди у Брунсвіка і давати літом концерти не можемо, бо треба переформувати хор, а також поновляти репертуар. А Рабінов дуже хоче мати рекорди, бо з них йому буде сталий зиск. Справа ускладнюється й затягається, а з Києва немає ніякої відповіді й катастрофа висить над головою. Господи!

БІНКГЕМТОН, 26. II. 1923 р.

В Сіракузі співали в „Опера-Гавз”. Театр старий, але акустика добра. Публіки було пів залі. Прийняття гарне. Уніятський священник, що купив цей концерт, не доплатив Люїсу 400 доларів і, можливо, що не доплатить. Настрою не було, ледве закінчили концерт. Співали холодно й неухважливо. Сьогодні захворів: були такі кольки в боці, що ледве не збожеволів. А листів з Києва нема. Мабуть справа знову луснула. Так воно завжди складається, на що покладаєш надії. Думав, що колись повернусь в Україну, а з листів Тасі знаю, що про мене там говорять: „Кошиць неodobritelno отзивається о советської власті”. Пустив цю качку Наркомосвіт Гринько, який був у Берліні, і з яким я ні слова не говорив . . . А може ще розпустили поголоски київські студенти Диревенський, або Довженко, якого я бачив у Варшаві? Одним словом, тхось „старається”.

ПОТТСВИЛ, 28. II. 1923 р.

В Бінкгемтоні співали в старому театрі і досить добре. Приймали також гарно, особливо „Сон”. На другий день о 12 год. в полудне виїхали до Скрентона. Співали в „Тавн Гол”. Заля погана, якась непомірно широка, але акустика добра. Переодягались за якимись завісами. Співали прекрасно, так і приймали. Було багато українців. На концерті, серед публіки, в першому ряді побачив двійника Н.* і ледве не вмер від хвилювання. Відчувалось все те, що я втерав, перед очима встало все моє собаче життя сучасне й хотілось заревіти на весь театр. Сьогодні встали о 6 год. ранку і тільки о 12 год. дня були в Поттсвилі. Місто паршиве, неутульне. Якись вугляні копальні. Місто все чорне, земля навкруги розрита й чорна, річка несе чорну воду. Дерева голі, посохлі . . . Співали в „Гі-подромі”. Заля паршива, на зразок балагана. Співали

---

* Н. — перша жінка О. Кошиця. Р е д.

також паршиво, бездушно. Приймали добре, людей було повно. Тепер їдемо до Нью Йорку: Рабінов викликав телеграмою. Нічого доброго не передбачаю.

В Binghamton (N.Y.) "Sun", 27. II. 1923 р.

„Часом людина йде на концерт, чекаючи очарування для ока й уха, полегшення для серця й надхнення для думки від того, що вона сподіється бачити, чути, думати й почувати. В кожній артистично виконаній програмі для того є досить багато. Але одна справа, коли твої чекання здійснюються, і друга справа, коли вони бувають перевищені. Не чувши ще українського хору, не можна передбачити того, що від нього будеш мати. Він (хор) так зовсім незвичайний, так відрізняється від того, що ми бачили, або чули в Америці, що до несподіванки новини було додано ще красу і приємність враження. Здається, що тільки одна перфекція задовольняла п. Кошиця в приготуванні хору для вчорашнього концерту. Звичайно, що це робилось не тільки для концерту в „Калюра Темпел”, але нам так здавалось. Велике задоволення викликає стеження за диригентом, бо кожний його рух при здобутті дивних ефектів в хорі — повний значення. Інколи здається, що диригент, який не вживає батуги (палички), а диригує обома руками, тримає ноти над головами співаків, наче б вони висіли в повітрі; другий раз він здійснює своїми руками цілий ряд тонів партитури, якої, між іншим, нема перед ним, збирає ноти й комбінує їх, як йому бажано. Потім наче сам підноситься в повітрі і припливає назад на звукових хвилях, які він викликав. Український хор без супроводу інструментів сам творить органо-подібне тло для блискучих тонових ефектів. Завжди міцні й певні, повні сили, ці органні тони викликають приємність для уха. Атаки хору завжди непохитні, непомильні й вчасні. Повний огню й почуття, кожне виконане число „кличе” й дає нове „відкриття” в мистецтві”.

По дорозі у ФІЛЯДЕЛЬФІЮ, 8. III. 1923 р.

2-го березня співали в Шамокін в кінотеатрі „Вікторія”. Приміщення (концертна зала) чудове, таке можна бачити тільки в Америці: кімнат для артистів немає, хористи роздягались в сусідньому склепі, а я їх чекав, сидючи в театрі коло вихідних дверей, в сінях . . . Пройти не було де, але публіки повнісінько і прийняття несподівано гарне. Піднесли мені такі червоні рожі, яких я в житті не бачив. Саме місто серед вугляних копалень. Димно, чорно . . . Річка, мов чорнило. Мешканці: словаки, чехи, поляки і українці. Знайшли у якогось серба ресторан з чудовим пивом.

Знову повернулись до Нью Йорку. Їхали 8 годин. Змучились дуже. Розмова з Рабіновим поклатала мене в ліжку. Він таки добився наспівування рекордів, бо не хотів без того підписувати контракт. 4-го березня співали в нью-йоркському „Гіподромі”. Співали як ніколи гарно і так було приємно, що публіка приймала також як ніде — знаменито. Всі були американці. Українців не було зовсім, хоч і було оголошення в „Свободі”: „Ідіть всі, як один, на цей концерт”. Та й слава Богу, не було видно людей, які жують гаму . . . Публіки було більше 4-х тисяч.

5-го поїхали в Трой, де співали в залі „Мюзік Гол”. В цьому місті з нами трапилась кумедна історія: нас украли . . . Справа в тому, що концерт купили українці-уніяти. Але коли прийшлося до влаштування нам вечері, вони не погодились з православними, не хотіли разом сидіти (?!). Тоді православні схитрували: виїхали автами на попередню залізничну станцію і запропонували нам проїхатись на свіжому повітрі до міста, а дорогою запросили нас на вечерю до себе. Приїздити, а на мене накидається уніятський священик з претензією й криком (!), що ми не мали права бути на вечері з православними (!), бо контракт на концерт мають католики. Я розгнівався, вилаяв його і сказав, що розділю хор пополам: одну частину для католиків, другу для православних, а сам нікуди не піду. З тим

він пішов. Хто не знає тутешніх обставин, той не зрозуміє, чого воно так робиться. Тутешні отці роблять на нас свій „бізнес”: купують концерти і хочуть на цьому заробити, а приймаючи нас — здобувають собі у своїй громаді популярність. А народ, як ми мали докази, завжди хоче вітати свою пісню і свій хор, без огляду на те, чи то православні, чи католики. Це ще один доказ, які тут провідники, що вони дають народів: замість єдності — роз'єднання, замість згоди — сварку . . . Треба тільки дивуватись терпеливості цього темного люду.

Концерт пройшов надзвичайно гарно, може власне через описане, бо це нас дуже розвеселило: було щось подібного до „Неділі Православія” . . . Приймали нас „колосально”. На концерті довідались, що католики зовсім не готували ніякої вечері, а хотіли нас забрати в ресторан і так перешкодити вечері з православними. Тут же католики почали просити православних, щоб прийняли до себе на вечерю хоч їх представників, але православні відмовились. Не захотіли прийняти навіть католицького священика. Взагалі католикам зовсім не повелось. Хотіли вони піднести нам квіти — авто зіпсулось, так що квіти попали вже на естраду, коли ми скінчили концерт і виходили.

Вечеря пройшла надзвичайно гарно: щиро й весело. Було досить питва та української їжі. Голова громади в Трої, щоб вшанувати мене, запропонував громадянам закласти фонд для помочі Рідному Краєві і назвати його моїм іменем. Розійшлись всі в чудовому настрою, навіть і я, хоч був смертельно стомлений та стурбований всією історією.

6-го березня співали в місті Покіпсі, а залі „Вислей каледж”. Заля прекрасна, акустика чудова. Публіка — все дівчата, прийняття прекрасне. О 12-ій г. ночі вернулись до Нью Йорку. 7-го мали виїзд до Монтелеру. Співали там в залі „Монтелер-Тіетер”. Заля чудова й співали добре, хоч половина хору й слабувала. Сьогодні підписували контракти. Не дістали

контрактів: Троїцький, Артемьєва (на вимогу всього хору), Конасевичка й Валєро (через слабість голосу), Медем (іде додому), а Кухарська й Миколаєва за поводження: від компанії Пульман Рабінов дістав повідомлення, що вони обернули вагон в „неприсвійний” дім. Петренкові Рабінов затримав контракт, бо він без відома хору ходив до різних імпресаріїв і пропонував їм послуги хору, чим псував ім'я Рабіновської фірми. Дуже було б добре, коли б він зовсім відмовив цьому безголосому інтригану-дармоїдові, який держався в хорі тільки інтригами, і вже чотири роки їсть хліб на чужих спинах. Це спадок старої Капелі . . . А приятелі Троїцького — Бажанов і Якубенко, перші підписали контракт. Це називається „підтримали” приятеля. Парш, гній і підлість! . . . Досить і того листа, якого я сьогодні дістав від Литвина з Парижу: „Батьку мій, генію, велетню! Цілую ваші руки й ноги . . . Прийміть до хору, бо загину від *Киригенкового співу!*” Це пише той, що перший проводив Кириченкову халтуру і зіпсував мені крови на пів життя! . . .

“Musical Courier”, (New York) March 1, 1923.

„Український Національний Хор вернувся в Злучені Держави з Мексики. Ентузіязм мексиканців не має меж. Всі концерти подорожі були під опікою Міністра Освіти й Красного Мистецтва — Васконцелос, Міністра Фінансів — Де-ля-Гуерта. Мексиканський уряд витратив великі гроші на рекламу з ціллю, щоб мексиканський народ міг дещо скористати з культурного боку, й тишились цією культурною організацією. Хорові був улаштований бенкет в історичному Національному палаці, який стоїть на місці резиденції Астекського монарха Монтезуми. На бенкеті була присутня велика кількість „нотаблів”, включаючи президента Обрегона, міністра Освіти й Мистецтва Васконцелос, міністра фінансів Де-ля-Гуерта, двох визначних мексиканських музик — сеньора Понче і сеньора Де-Техада. Окрім цього було влаштоване урочисте прийняття в чудових садах мальовничої старої місії Сан-Анджелі-

но, де члени хору були представлені найбільш поважним громадянам Мексіко.

На всіх концертах публіка зустрічала співаків з ентузіазмом. Різниця в мові не робила перешкод до взаємного розуміння й оцінки. Подорож по Мексіці продовжувалась вісім тижнів і впродовж цього часу відбулося п'ятдесят три концерти, двадцять три з них в одному Мексіко-Ситі. Різдвяний концерт в „Пляца де Торос” слухало 32.600 осіб. Це надзвичайне зібрання людей побило всі рекорди щодо кількості слухачів. Спочатку на Мексіко було призначено тільки три тижні, з них два концерти на головне місто. Але інтерес до українців був такий великий, що треба було ще додати п'ять додаткових тижнів, які взято з каліфорнійської подорожі й додано до мексіканської”.

По дорозі до БОСТОНУ, 12. III. 1923 р.

8-го були у Філядельфії. Співали в „Акедемі оф мюзік”. Театр чудовий, але акустика погана: співаєш і себе не чуєш. Для хору — це загибель. До того й естрада зроблена дивно, такою вузькою підковою, що хор тратить всяку звучність, співаючи один одному в лице. Співали погано, бо половина хору слабувала на еспанку. А треба знати, що це місто одне з найважливіших в музичному розумінні в Америці. Рабінов чомусь завжди так робить, що в найважливіші міста везе хор змучений і не подбає про добрі умови для співу.

По концерті українці влаштували нам бенкет в розкішному готелі. Що уявляють із себе такі бенкети, не може розуміти той, хто не знає тутешніх українців. Для мене й хору — це одна мука! Бо все робиться не для нас, а для людського ока, спеціально американського! — „Ось то ми!” Їси ту нестравну їжу, слухаєш брехливі промови і не тільки почуваш, але, здається, прямо бачиш, як кожний кляне себе в душі за те, що витратив на тебе доляра . . .

Коли ми прийшли в готель, роздяглись і були вже всі в зборі, господарі й гості довший час стояли й дивились одні на одних на віддаль не менше десяти кроків. Нарешті це мене вивело з рівноваги і я запитав священика Ваня: „Чого ми, властиво, чекаємо?” Тоді почали сідати до столу. Знамениті промови були наче на похороні. Від кожного слова пахло костелом, порожньою фразою, штампованим патріотизмом та таким езуїтством, що можна було заслабнути! До того ж ці знамениті нездари не розуміють простої „хрії”, взагалі архітектури слова. Кожна промова уявляє собою „гомілетичну” помийницю, де плавають обгризки церковної католицької проповіді, папірці патріотичних відозв з парканів, великі павзи й недокінчення, і це все смердить польським медом та українським дьогтем та . . . недоуцтвом.

Змучились ми всі страшенно і ледве дочекались кінця цієї панахиди . . . На другий день — 9-го виїхали в Алентавн, де співали дуже гарно.

О 6-ій год. ранку виїхали знову до Нью Йорку, приїхали о 12 год. і відразу пішли обідати, а потім наспівувати рекорди для грамофону у Брунсвіка. „Пальому” й „Перхуру” співали до пів до п'ятої. Співали паршиво і змучились дуже. Які то будуть рекорди, уявляю собі! Але Рабінов підганяє і наша робота може пропасти.

О 5-ій год. виїхали, в якомусь місті ночували й приїхали вранці до Фол-Ривер. Приїхали в 11 год., а в 3-ій був концерт. Але . . . де тільки з'являться українці, там завжди безголов'я, безладдя й, дуже прикро сказати, — хамство. З двірця мене забрали, як і весь хор, українці. Майже годину возила мене, бісова, душа, по місті і не знала до якого готелю пристати. Нарешті я почав непокоїтись. Підвозить він до якогось готелю й каже: „Я думаю, що цей вам не підходящий”. Питаю: „Чого ж ви привезли мене сюди?” „Бо тут установився наш священик”, каже. „Та . . . хіба ж я приїхав до нього в гості, чи що?” „Та я й сам так ду-

маю” . . . і привіз мене потім до того готелю, де для мене зарезервована кімната.

Співали в кіно „Ампір”. Публіки було повно. Співали „так-собі”, а приймали нас погано. Перед концертом коло театру стояли „землячки” й кепкували з тих, що йдуть на концерт: „Дурні співають, а другі їх слухають. Та краще купив би на ті гроші самогону, та випив!” і т. д. На концерті українців було раптом 27 осіб, а решта американці. Всього публіки було коло двох сотень. Сиджу, чекаю початку концерту пів години — не починають. Враз прибігає дядько: „Пане Кошиця! Рятуйте ситуацію!” „В чому справа”, питаю. „Дайте телеграму Рабінову, щоб дозволив почати концерт” (Це в Нью Йорк). Виявилось потім, що цей концерт закупив католицький священик і має недобору 1.800 доларів, грошей не дає, а менеджер не дозволяє починати концерт. Якось там залагодили справу й концерт почали. Співали ми погано. Такі „сімейні” концерти завжди виробляють таку атмосферу, що не то що співати не хочеться, а хочеться втікати, куди очі дивляться. А до того ще й вечерю нам влаштували, щоб продовжити наші муки. На цій „паннахиді” було аж чотири українці. Священик казав похоронну промову і як дійшов до побажання нам успіху, але більшого ніж тут мали, то одна з сидячих за столом „міссіс”, подала таку репліку: „Вони своє взяли, вони свого не пропустять!” . . . — „Дружеская беседа затянулася далеко за полночь” . . . О, милі мої земляки!

“Allentown Record”, 10. III. 1923 р.

„Спробувати описати тріумф Українського Хору в „Лірік” театрі минулого вечора, було поверх нашої сили. Видатні американські критики майже вичерпали англійську мову в безкраїх похвалах цій, можливо найбільш музичній організації, яка колибудь з’явилась на американських берегах. Концерт був такий чудовий, такий душу захоплюючий, такий безмірно пре-

красний, що люблячі музику воліли б майже не чути слів хвали, але заховати в собі чудові спогади про вечір насолоди й радості, небувалий в аналах, та тішити себе надією, що в майбутті знову повернеться сюди цей „Великий” хор.

Вибір співаків, як видно, був зроблений із здорового, натурального народу, що має велику основу національного нещастя, що шукає виразу того в пісні, — і наслідки того такі, що годі те описати. І ці наслідки такі пишні, що відкидають усякі порівняння, дали світові Український Національний Хор, а Алентавнові таке душевне переживання, в існування якого не можна було до цього часу повірити. Дійсно, це була вражаюча перфекція у вокальній експресії. Нічого не було перебільшене в тому, що було сказане про цей хор. Незвиклі ритми українських пісень, зм'якшені ніжними модуляціями церковних гімнів, були дійсно чимось новим! Але з усіх приголомшуючих ефектів, які досягнув хор, це те, що, здавалось, домінувало над усім, — була чудодійна координація в різних партіях і рідкісна краса мінорного настрою, який характеризує кожну точку програми. Найбільш значне те, що хор співає „а капеля”, володіючи чудово інтонацією — ні на йоту не відхиляючись від точности. Приемні закриті супроводи до сольо були зворушуючими, а повна сила хору, осягнута раз, або два рази за увесь концерт, була вражаючою в абсолюті”.

“The Philadelphia Record”, 30. X. 1923 p.

„Критика називає цей хор „людською симфонічною оркестрою” і, коли виключимо різницю в кількості (бо є різниця між сотнею інструментів й сорока голосами), ця назва ні на краплю не прибільшена. Усе, що може зробити сорок мішаних голосів, Український Хор робить близько до перфекції. Можливо, що найбільша частина в цій „події” повинна одійти до професора Копиця — диригента й композитора — опрацівника музики, яку вони співають. З цими потрійними здібностями він належно займав перше місце вчора вечером на кон-

церті. Однак ж і спільна робота організації настільки виключно чудова, що я вагаюсь навіть відокремити самого композитора для індивідуальної оцінки. Підготовка цього хору безумовно надзвичайна, але не менше чудовим треба уважати й підбір голосів. Соліст тенор, який співав „Баришпіль” Кошиця із закритим супроводом хору, буде ще довго звучати в ушах філадельфійців. Хоч його імені не було в програмі, але йому дозволено було порушити ряди й вийти перед ряди хору для поклону. (Соліст Г. Леонів). Повільно й потроху ми знайомимось з цією музикою, хоч нам ще треба пройти довгий шлях, поки ми зможемо зрозуміти, або засвоїти її. Ми про це повинні знати.

Кошиць виконував декілька американських пісень (особливо відому „Олд фолкс ет гом”) та обробив їх у свій особливий спосіб. Ми почуваємо себе гордими, що ми маємо мелодії, які звернули увагу цього диригента, і які можуть стати рядом з його європейськими (українськими—Ред.) народними мелодіями”.

БОСТОН, 12. III. 1923 р.

Сьогодні кінець сезону. Завтра останній концерт. Співали в „Симфоні Гол”. Заля превелика, акустика чудова і публіки повно, чисто американської і дуже музикально вихованої, через що Бостон і лічиться найбільш музикальним містом у всій Америці. Співали прекрасно і прийняття було чудове. Особливо розкішно вийшло мес: „Всі зірочки до купочки”.

Троїцький, Артемьєва і Миколаїва весь час тягли Рабінова на розмови з приводу свого від'їзду, а на останній відділ не прийшли співати. Завтра на концерті також не будуть по формальних причинах — „контракт скінчився”. Це вони мотивують тим, що до 15-го III-го треба зібратись в дорогу. А я просто думаю, що вони втечуть в другий стейт і скандал так не скінчиться, бо вони будуть тягнути Рабінова до суду, як ті, що мають на будучий сезон „обчин”. Та й за те все слава Богу, що цих осіб не буду більше бачити.

15. III. 1923 року

13-го співали в Бридж Порт. Театр був майже повний. Публіка гарна і приймала добре. Співали погано й мертво, бо вже не стає сили дотягнути до кінця, так зморив нас цей сезон і ця каторжна праця. Приїхали о 7-ій год. веч. і прямо на концерт, а по концерті знову у вагони, до Нью Йорку. Як пройшов цей концерт — просто дивуюсь: половина чоловіків слабі. Троїцький, Артемьєва і Миколаєва на концерт не прийшли. Не прийшла хвора Литвинша, а Черевко має таку високу температуру, що ледве держиться на ногах. Це наробила еспанка, яку всі дістали, здається, в Сіракуз. Вийшло так, що було всього два сопрани: Георгієвська і Копачук. Перевів в цю партію Кириченчиху і вона обтяжила сопранів. Як ми дотягли концерт — одному Богові відомо. Не було й радості із закінчення сезону.

До Нью Йорку виїхали о 3-ій год. вночі. 14-го пішов слухати Шаляпіна в опері „Борис Годунов”. Такої вистави й антуражу (обставин), як в цій халтурі, що називається „всесвітній Метрополітен”, навіть в Таращі не потерпіли б! Окрім Шаляпіна не було абсолютно нікого, все безголосе ніщо. Хор добрий, але старий. Оркестра гарна, а диригент — осел „форменний і торжественний”.

О 6-ій год. веч. Рабінов розрахувався з хором і мав великі балачки з Троїцьким і його бандою! Їм куплено квитки на сьогодні на 2-гу год. дня на пароплав. В цей же день стало відомим, що Троїцький вночі втік із готелю із своїм приятелем д-ром Біликом, редактором „Свободи”. Рабінов каже, що буде шукати його з поліцією, але, я думаю, що це така ж брехня, як і те, що він може вислати його з Америки. Цей добродій ще покаже себе.

О 3-ій год. дня я, Тучапський і Рабінов виїхали до Чікаґо шукати співаків. Чогось думається, що з цього буде мало глузду . . .

Отож, кінець зимового сезону. Підписано на літо контракт на Південну Америку, а на будучу зиму на Північну Америку. Рабінов зробив мені несподіванку: підніс мені на Південну Америку платню.

Після набору голосів в Чикаго поїду в Питтсбург до Мілоєвича на „Запоріжжя” трохи відпочити, бо дійшов до того, що з ніг валюсь: не можу ні їсти, ні спати, сили немає жодної, настроїй такий, що хоч повісся на першій гияляці . . . Як не поправлюсь тепер, то не знаю чого чекати на другий сезон. Коли б якось витримати!

“The Pittsburgh Gazette Times”, 30. XI. 1923*

„Питтсбург чекав довший час, щоб почути „Олд фолкс ет гом” та „Сюзану”, проспівані так, як співають ці солов’ї України. Ця магнетична людина — Кошиць надав мелодіям питтсбургського композитора нові кольори пишності й журливости півдня, чого, можливо, сам композитор в його житті ніколи не чув в голосах. Кошиць зробив оркестру із своїх співочих птахів. Кошиць мав сміливість піти дуже далеко в його невимовній теорії трактування слова в пісні. Найкраще виконана пісня Лисенка „Вітер коло хати”, але і в других числах програми і повтореннях була особлива чіткість співу, а також дивна єдність ансамблю. Це викликало оплески, що перейшли в овацію.

Не можна було не бачити, як далеко Кошиць ясно розвинув струнно-інструментальні акордові пасажі та чудово імітовані гітарні супроводи до мексиканських пісень його обробок. „Лисн ту ди лемс” („Слухай плачучих овець”) була не бекання отари з Волл Стрит, але була пісня, вся з правдивої вовни в ярд шириною. Це була одна з пісень, в якій хор показав всю силу й розмір звуку. Взагалі хор приголомшуючий і лишається в пам’яті як „унікум ансамбль” з часів Дягілевського балету”.

“The Michigan Daily Ann Arbor”, 14. II. 1923.

„Унікаум” щодо враження і мило чужоземний по інтерпретації був Український Національний Хор, що з'явився в Ен-Арбор під диригуванням Ол. Кошиця.

Технічна перфекція і гармонічне з'єднання, яке здобув цей славний провідник від невправлених співаків, пригадує чудо. У них немає струнного супроводу, який би помагав співакам, або затемнював враження натуральної краси голосів. Як в старі часи, коли міністрель співав під акорди його ліри, так і тут один, або декілька голосів ведуть мелодію під закритий супровід хору. Осягаються тим надзвичайні артистичні ефекти, часом несподівано вражаючі, інколи дивно делікатні, то знову сильні й глибокі, мов протязні, основні тони органу. Професор Кошиць показує нам, до яких подиву гідних чудес надається людський голос. Порівняння цього хору з оркестрою, або органом, може бути легко зрозумілим.

Хор виходить на сцену в ясных, мальовничих убраннях, що через цілі століття пронесли свою окремішність від других слов'ян.

Пісні, які співає Український Хор, різноманітні й цікаві. В них чується атмосфера середньовічних страждань, в такому наприклад канті, як „Почаївська”. Кольорки й щедрівки фантастичні й витончені, вони викликають глибоке релігійне почуття. Прикладом цього буде: „З-під гір, з-під долин”. В народних піснях можна знайти всі форми — від поважних і суворох, до легких і веселих. В них інколи нас дивують елементи „Гротеск”. У всьому почувається окремий національний дух, який не має нічого спільного з так званою „Русскою музикою”. У всьому переважає ніжно-печальна меланхолія, що переходить інколи в теплу, напів романтичну мрійливість. Відчувається близька сполука з природою, що надає релігійний, духовний характер пісням. Більшість музики має зміст поважний і серйозний, який описує щоденне життя на-

---

* Тут додаються недруковані ще чудові рецензії. Р е д.

роду України. Те, що ці пісні виявляють в царстві музики, часами вражаюче, оригінальне й нове. Все, що осягнув Український Національний Хор, завдячує він містеру Кошицю. Він не тільки вивчив свій хор, але й обробив багато мелодій з величезного скарбу українських народних пісень. Ціль подорожі хору — познайомити Злучені Держави з окремою расовою музикою України”.

“The Pittsburgh Gazette Times”, 18. II. 1923.

„Тон хору дивний, повний нестримної життєвості. Він не має тієї однорідности, за якою гоняться наші західні організації, але в музиці, яку вони виконують, ті контрасти між різними секціями не повинні вважатись помилкою. Вони швидше є способом поширення розміру кольоритности, різноманітности і способу тональної красномовности . . .

Сопрани, контральти, тенори й баси мають свою власну ролю (призначення), хоч вони перфектно з'єднані в надзвичайній і захоплюючій звучності та безконечній різноманітності. Розмір хору (його діапазон) простягається більш ніж на чотири октави поверх феноменально низьких нот, які баси беруть з надзвичайною легкістю. Чоловічі голоси надзвичайно теплі й повні. Контральти бувають іноді трохи горлові, а сопрани мають щось від хлоп'ячих голосів, але ансамбль, просто як звук, робить дивно хвилюючий ефект. Інтерпретація (виконання) професора Кошиця (якому належить честь вивчення хору) має трохи нахил до штучности, але вона вражаюче успішна у вживанні вільного „рубато”, в його несподіваних нюансах та „сфорцандо”. Він перфектно контролює його сили, і щодо перфекції атак, делікатности балянсу, чіткости „стакато”, або стійкости протяжних нот, тяжко уявити собі кращі осягнення. Він вільно вживає „гомін” (закритий) супровід, який особливо в „Колисковій” був екстраординарно розвинутий в оркестральні ефекти. Програма складалась з двадцяти чисел, всі з українських пісень”.

“The Kansas City Times”, 28. XII. 1923.

„Чарівна тайна — Український Хор вернувся минулого вечора, щоб повторити той успіх, який він мав минулого сезону. Його чули, як і минулого року, в „Конвеншон Гал”. Одягнений кольорово, цей хор дійсно тайна, і без сумніву якийнебудь хоролий диригент зійде колинебудь з розуму, бажаючи відшукати, що це таке додане до перфекції звичайних речей, що утворює такий спів, як у цих українців. Там є щось, що переливається від Кошиця в кожного з його сорока співаків; щось, що не циркулює навіть в „найкращих музичних утвореннях”.

Звукові ефекти були гіпноізмі!

Це більше ніж ефекти, яких можна звичайно чекати від контрасту в темпераментах, від екстраординарного фразування та перфектного порозуміння між Кошицем і його хором. Це його гіпноізм впливає на аудиторію. Він — „унікум” і насолода для слуху. Багато з хороливих чисел були ті самі, що й минулого сезону: серед них треба відмітити „Улянку”, „Ой там за горою”, „Почаївську” з полонюючим тенором і „Коліскову” — Барвінського-Кошиця з орнаментованим сопрано-соло.

Найбільш цікава була група нових пісень американо-мексиканських. Ніхто в залі не чув „Олд фолкс ет гом” — Степана Фостера, проспіваною з такою завершеною делікатністю. Кошиць додав до неї декілька рис, але не „русифікував” її. Це було соло тенора, який плів над замкненим супроводом хору, і ні в однім моменті концерту хор не дав більш повної ілюзії оркестри, як в цьому числі. Негритянська „Лиси ту ди лемс” — Дегга, була другим чудовим числом, а Фостерова „Сюзана” на кінці була така весела, що її треба було повторити. В цій групі були також мексиканська пісня „Біла голубка” і одна креольська мелодія”.

Південна Америка

(3. VI.—26. IX. 1923.)

РОЗАРІО, 9. VI. 1923.

Майже три місяці не прийшлося брати пера в руки — стільки було турбот і хвилювань. Коли вони скінчаться, Господь знає . . . Мабуть тоді, як у мене все скінчиться . . .

Зупинився я на тому, як ми поїхали в березні до Чикаго разом з Рабіновим шукати для хору голосів. Перш всього ми довідались, що бувші хористи російської опери Козлов і Чорнобривин, яких ми сподівались дістати, знайшли роботу і відмовляються вступити до нас. Виходить, що ми застаємося без тенорів. А ще ж треба знайти двох сопран.

Я був зовсім слабим. Приїхали, і два дні й три ночі насправду не виходили з хати, слухаючи різних безголосих онагрів. Прийшла Королишина, голос великий, прийшлося взяти. Але вона через годину запропонувала телефонічно, щоб взяти з нею разом і її брата, баритона. Я не захотів — вона відмовилась. Типова історія для її земляків! На щастя прийшов Козлов і Чорнобривин і підписали контракт. Їхню оперу розвалив їхній же антрепренер Юрок, бажаючи знову загнати їх до опери, звідки вони вийшли, бо не діставали платні. Це трохи направило наше становище. Дізнавшись від них, що з тієї ж опери вийшла Машір, я поїхав і запросив її з умовою, що Рабінов дасть їй один концертний виступ на тиждень, як третьої солістки після Слободської й Ніни Кошиць.

Поки ми все те влаштували, Рабінов провадив свою справу — розкладав нікчемну російську оперу Фьодорова. Він хоче її зруйнувати, щоб кращі сирил забрати до себе, бо на зиму він формує свою оперу

для Мексики й хоче дати сцену своїй „бель-амі” Слободській.

Звідси я й Тучапський поїхали до Піттсбургу, а Рабінов лишився в Чикаго. Тут ми взяли безробітну артистку до хору, Бернгард. Доктора Мілоєвича вразив мій хворий вигляд і він запропонував мені приїхати до нього на деякий час на відпочинок і лікування. Але мене кликала справа до Нью Йорку, треба було остаточно укомплектувати хор і прослідкувати за підписом хористами приватних контрактів та викликати з Німеччини Сміловську. Треба було для неї створити вакансію і викликати її окремо. Головною неприємністю була для мене розмова з Троїцьким, який наперекір хоровому Т-ву хотів лишитись в хорі, але зробити це моїми руками . . .

Це все забрало у мене майже місяць часу. Перш усього Тася, дякуючи неохайності помічника Рабінова Вутена, не дістала вчасно шіфкарти на пароплав і їй прийшлося їхати другим пароплавом. Потім треба було рятувати Лебединську, яка перебувала у Крігів у Берліні і не мала за душею копійки. З нею справа склалась так, що вона виїхала з Берліну в той день, коли ми — до Аргентини. Їй довелось їхати до Нью Йорку, а потім до Аргентини: перепливти два океани підряд!

Цікаве було підписування контрактів. Приятелі Троїцького — Бажанов, Якубенко, Костецький і ін., які погрожували, що вони не підпишуть нізащо приватних контрактів, прийшли перші і підписали. Підписали й решта. Прийшлося лишити в хорі й безуху (безслуху) прикру Кухарську, яка вже мала тут місце, а там паспорт, затягнула свій виїзд різними ваганнями, а потім прислала Люсі й мені благаючого листа, але було вже пізно. На її місце Рабінов взяв доброго тенора Бінецького. Прийшлося з нею й другими киянами робити нову комбінацію: щоб Рабінов їх вписав і забрав тимчасово до опери, а потім на йдучий сезон забрати їх до хору. (Ця справа потім провалилась).

Багато довелось витримати прикрих розмов з Троїцьким та Артемьєвою про їх бажання лишитись в хорі наперекір спротиву хору. Нарешті їх звільнено. Звільнено також і Миколаєву за „добре поводження”. Вона цього не чекала й потім гвалтувала страшенно. Медем сама вийшла з хору, бо їде до чоловіка. Посаджено на пароплав Медем, Артемьєву й Миколаєву, а Троїцький вночі втік з готелю невідомо куди, при допомозі свого приятеля Білика, редактора „Свободи”. Він дістав собі папери на прожиття в Америці й вписався до російського квартету. Так от у мене були нові співаки: Машір, Бернгард, Сміловська, Лебединська і тенори: Бінецький, Козлов і Чорнобривин.

Після всієї тієї халабурди я, зовсім слабкий, виїхав до Мілоєвича в Питтсбург і почав своє лікування. Користи з того було мало, бо вже 7-го квітня треба було бути в Стоні-Пойнт (під Нью Йорком), де був хор і починати проби, бо ж 3-го травня вирушуємо до Аргентіни.

Приїхав я до Нью Йорку і на перший день Паски зустрічали Тасю Сміловську. Рабінов ухитрився провезти її у 3-ій класі і тільки перед Нью Йорком перевів її у 1-шу класу, а то запровадили б її на Алліс Айленд і тоді довелось би витягати її звідти з великими клопотами.

В Стоні-Пойнт я зараз же повинен був лягти до ліжка, бо дістав таку грипу, що ледве не опинився на другому світі. Пролежав два тижні, і не поправившись, зараз же взявся до роботи. На дворі був сильний холод. Так в цьому році нам довелось бачити тільки початок весни.

Нові тенори показали себе в роботі якнайкраще: Совісні, нотні, вправлені. Але Машір, біда була б з нею . . . Так низить, що тягне в долину увесь хор. Що то буде на концертах!

26-го квітня Рабінов закомандував співати на фестивалі американської преси. Якраз приготував я дві американські й дві негритянські пісні. Слухачів було:

5000 журналістів і редакторів. Як він міг влаштувати тут наш виступ — невідомо, бо навіть промовцям було дано не більш п'яти хвилин. В цій справі він їздив до Вашингтону. Успіх ми мали великий і співали два рази по півгодини замість 10 хвилин. Голова сенату Піппер в своїй промові нас назвав першими людьми, які приїхали в Америку „не брати, а давати” і вчити їх тому, „що вони забули”. Коли це говорилось про їхні пісні, то це правда, а коли взагалі про музику, то треба сказати, що їм нічого було забути, бо нічого не знали . . . Його слова зараз же були передавані по радіо всьому світові і стенографовані. А Рабінов з цим зараз же „побіг” до Вашингтону влаштовувати свій „Американ Оперетік Арт Інститут”. Про цей інститут треба сказати декілька слів.

Почати треба з того, що Рабінов слабкий на оперу. Ця хвороба збільшена Одою Слободською, яку він всунув у наші концерти і яка успіху „мала мало” . . . Але він її влаштовує в американські „зірки” і для того йому потрібна опера. Щоб створити свою оперу, він мусить розвалити російську оперу Фьодорова. Ця опера була дійсно халтурою і не знала, як умерти. В ній запроваджено було „Товариство”, себто такий устрій, при якому всяке музичне діло загниває в корені і розпадається. Так і тут: опера ця доживала останні дні. Биття між членами, сварки, навіть револьвери вживались — все було на порядку дня. Робота йшла в них непродуктивно й халтурно. Зборів не скликали, й не було чого через недобори в касі і публіка не хотіла їх слухати й платити. Кращі сили тікали з хору, як і персонал. Щоб добити цього конкурента, Рабінов оголосив, що він на зимовий сезон 1924 р. творить свою оперу. (Це була неправда). Він позaproшував з тієї опери артистів і надавав їм авансів. Але зібравшись з останнього те Т-во, наслухавшись про наші успіхи в Мексіці, поїхало там. Протрималось воно там два тижні й „прогоріло”, Фьодоров утік, залишивши всіх на Божу ласку. Мексиканський уряд повер-

нув їх в пароплавному трюмі на урядовий кошт. А Рабінов позабирав заангажованих ним артистів до Стоні-Пойнт. Там вони пожили трохи, а потім повинні були тягати каміння у нього на будовах. Це йому коштувало 15 тисяч . . . Так він починав свою оперу. А щоб прославити свою Оду, він післав її до Мексіко із скрипалем Полякіним і вони також „прогоріли”. Я особисто мусів би тим тішитись, бо наші солістки із запалом твердили, що це вони роблять збір, а не хор. А коли їм довелось мати свої власні виступи, то Ніна Кошиць і Ода довідались, що гроші приходили від концертів хору, а не від них. Поїздка Оди до Мексіко принесла Рабінову 10 тисяч дефіциту, а хор дав йому чистого прибутку 200 тисяч доларів.

Перед виїздом до Аргентини Рабінов мав зі мною довгу розмову про майбутню працю. З його слів виходило, що він на йдучу зиму бажає закінчити з хором, а його взяти до своєї опери. Я сказав, що ні я, ні хор з тим не погодяться, а що торкається мене, то я зовсім не бажаю зійти з концертної естради на оперове хормайстерство. Тут я запропонував йому створити „Фолкльорний Інститут”, якого в Америці немає, щоб хор був зразковим виконавцем американських пісень. Він за цю ідею, як кажеться, захопився обома руками. Голова у нього не погана і він щось з цього повинен зробити. Він відразу поїхав з цим проєктом до Вашингтону і хоче цю справу зробити „національно-американською”, а одночасно причепити до того й оперу . . . Записуючи ці міркування, я тоді ще докладно не знав Рабінова. А він — це був типовий містечковий мішурес в Росії, а в Америці — блофер і брехун американського типу, а окрім того ман’як на оперу . . .

Нарешті 3-го травня ми вирушили до Аргентини, прощавши прощальний концерт для Стоні-Пойнт в католицькій церкві.

В Нью Йорку очікували ми ще до 5-го травня, мали прощальну вечерю в Українській жіночій громаді, а 5-го ранком сіли на пароплав „Вассарі”. Рабінов,

як завжди, забрехався й тут: казав, що це найкращий пароплав, а він виявився старою кальшою. Робить 8 узлів на годину, наче селянська шкапа.

Тільки що сіли ми на пароплав — почався страйк моряків. Виїхали в море до статуї „Свободи” й чекали дві доби, поки привезли якихось страйкбрейкерів. З цією командою ми й пустились у світа.

Погода була гарна, море весь час було зовсім спокійне, навіть не було й маленького хитання. До тропіків кольор води ступнево мінився: був то зелений, то такий синій, що не можна й словами передати. Щодалі ставало тепліше і на 10 степені стало неможливо душно. Духота й вогкість доходять до неможливого. Мокре все, починаючи від сорочки й до білизни на ліжку. В моїх куфрах деякі речі з металю поржавіли, у Зражевського від вогкості зіпсувся хронометер. Сонце стояло над самою головою і під його промінням навіть в затишку не можна пробути й хвилини. Зате з моря дме весь час прохолодний бриз (легкий вітер) і прохолоджує. Але ночі, ночі . . . чудові! Небо зовсім чорне, а величезні зорі, наче електричні лампи, висять над самою головою. Небо щодалі мінилося: наш Віз і Чумацька дорога відходили на північ і перевертались догори. Обернувся й молодий місяць, витягнувши свої роги догори. А далі з'явився південний Хрест: на чорному небі, над чорним океаном, наче хтось поставив чотири величезні діаманти на зразок хреста (трохи боком). А поверх нього горить зовсім фантастичним світлом Юпітер. Він такий великий, що коли щогла пароплаву стоїть між ним і мною то сигнальна лампа на ній здається нічим в порівнянні з його промінням. Очей не можна відірвати! Але, щодалі їдемо на південь до Екватора все це диво підноситься вгору, стає меншим в розмірі так, що в Аргентині воно вже далеко над головою. В тропіках проїхали смугу дощів. Деякий час вночі можна було любоватись фосфоритними рибами за кормою пароплава: здається, наче хтось засвічує під водою чудові елек-

тричні ліхтарі: то зелені, то білі, то блакитні і ступнево гасить. У день же можна було бачити зграї летючих рибок, зеленкуватих, або синіх наче наші стрекотухи (бабки), або білих, начи голуби. Вони зривались з води й летіли гонів двос-трос, а потім потопали у воді. Одна така рибка вночі влетіла до нашого акомпаньатора Штемберг'а в каюту. Він спав голий. Вона впала йому на живіт, а потім опинилась під ковдрою і почала там „танцювати”. Нещасний спросонку наробив такого крику, як зарізане порося. А Кириченчиха, його приятелька, почала відчитувати його молитвами. Багато було потім сміху . . . Завжди ми любувались такими заходами сонця, які можна бачити тільки в цих частинах океану. Море приймало дивно фантастичні кольори, а хмари на заході будували гори, міста, парки, водограї, дерева, різних монстрів, цілі баталії лицарів і ін.

Пароплав „Вассарі”, 12 травня 1923 р.

Кожний день робимо проби. Сопрани, хоч і з артистками Машір і Бернгард, звучать паршиво. А Литвинша, Черевко, Дмитрієва і Кириченчиха — звичайний хлам. Машір детонує на середньому регістрі. Одна співачка — це Т. Георгієвська і децю Копачук, але ця остання не може сама вести партії без Тані (Георгієвської). Як не дивно, а куємо й тепер програму, і досить погано.

Вчора капітан пароплаву влаштував концерт, в якому повинні були співати й ми. Дійсно, це був наш концерт, бо з інших чисел була гра челіста з „Лондонського квартету”, який їхав з нами до Аргентини. Співати було паршиво: стеля низька, резонансу жодного, гойдало страшенно. Але публіка була дуже задоволена. Після концерту капітан Тейлор зробив вечірку з генеральним п'янством. За вечерею ми співали „не концертіві” пісні дуже добре, танцювали й дуріли до сказу. Всьому привід давав сам капітан. Він людина в роках, трохи пригадує горилу, але дуже сим-

патичний і добрий. Всі перепились. Один момент я ледве не помер від сміху. Наш „всєблудніший” К., як завжди п'яний до „Обригана”, стояв з якимсь поважним англійцем, теж вже добре п'яним, і щось тому дуже переконливо розповідав — на якій мові, невідомо. Потім почав хреститися по православному і нарешті демонструвати свою бороду. Англїєць дуже уважно дивився на бороду, а потім, як знавець на вовні, почав перебирати її пальцями так, як пробують вовняний крам. Мабуть бажав переконатись, з якого матеріялу вона зроблена . . . Це треба було бачити! Далі всі танцювали якесь коло і співали англїйський гімн, а льокай диригував. Капітан почав бокс з буфетчиком. Челїсту покладали компрес на голову, бо він почав також співати, а коли капітан завив диким голосом якоїсь сумної пісні, то всі так плакали, що викручували серветки від сліз . . . Я не пам'ятаю, коли так сміявся. О 2-їй г. ночі розійшлись із страшенним гамором і сміхом.

Пароплав „Вассарі” 14. V. 1923 р.

Їдемо вже десятий день. Проїхали смугу дощів і в'їхали в тропіки. Зараз знаходимося на 10, де найбільша спека. Але її не почувається завдяки прохідному бризу. Океан зовсім спокійний, їдемо наче по Дніпру. Здається їхав би так цілий рік. Кольор води такий, що очей не можна одірвати. Робимо проби спїву. В хорі поки спокійно.

18. V. 1923 р.

Життя на пароплаві йде, мов денебудь на літницьку. Кожного вечора влаштовують танці то в 1-їй клясі, то у 2-їй. Танцюють офіцери, капітан і публіка, переважно наші хористки. Капітан припадає до нашої К-чки. За столом сиджу в товаристві Ніни Кошиць і пароплавного доктора Дейвідсона (литовський жид) — дуже мила особа. Позавчора за дозволом капітана наша Литвинша зварила для хору український борщ. Запросили капітана і пароплавного інженера. Капітан виставив всьому хорові вина і говорив за столом про-

мову, „що почувши наш спів, він відчув в себе в грудях українське серце”. Але не обійшлося і без „капельняства”. Треба сказати, що по пароплавним звичаям пасажери 2-ої кляси не можуть навіть показуватись у 1-ій. Але капітан був такий милий, що дозволив всьому хорві дньом бути на деці 1-ої кляси. Так що виходило, що хор властиво їхав 1-ою кл. і тільки ночував у 2-ій. У 1-ій клясі є бар з горілкою, вином та пивом. Звичайно, наші хлопці не вилазили з того бару до пізньої ночі, коли вже на пароплаві гасилось світло. Мокли вони там так, і таку там утворили „капельнянську” атмосферу, що пасажери 1-ої кл. обминали той бар десятою дорогою. Там був також „смокінг рум”. Я відчував, що з того щось вийде, бо так напились в тому барі, що почали гучний скандал вночі на деці. Ш-ий почав виявляти заотверті побажання до шпитальної дами, кричали, галасували, а потім влаштували бійку стільцями. Це було до пізньої ночі і пасажери запротестували. Нарешті капітан дав наказ нікого з них в бар не пускати і алкоголю їм не продавати. Цікаво, де ми тільки з’явимося, там нас спершу зустрічають, як порядних людей, а через три дні женуть з хати і обходять десятою дорогою, наче зачумлених . . . Треба згадати, що Рабінов, даючи контракти, дав підписати й інструкцію, по якій хорист повинен оберігати честь своєї організації і поводити себе пристойно. З цього Костецький почав цілу кампанію на загальних зборах, що, мовляв, Рабінов ображає їх, членів всесвітньознаного Українського Національного Хору, диктує їм правила поведження, що вони знають самі, як берегти ім’я хору і ін. Отож, інструкція не була підписана, а тут вони показали, як вони пильнують своєї чести й хору, Костецький був взагалі поза нормою. В наших поїздках, де тільки він здибається з українцями, всюди виставляв себе головою хору і ледве чи не господар його. Так само як „всєблудніший” К. виставляв себе делегатом з Києва до американських українців. Щось на тому хотять заграти хитрі малороси . . .

Сьогодні був такий захід сонця, що й уві сні не можна побачити. Червоне, мов розтоплене золото, сонце; на заході — рожеві хмари, мов гори, будинки, замки, сади . . . З боків море міняється прерізними кольорами. А зі сходу насувається страшна, дощова хмара (ми в'їхали в зону екваторіяльних дощів). І от на чорному обрії, по чорно-синьому морі, наче хто провів чорну смугу тушшю, а з боків — море на ліво, наче мідь, а праворуч, як срібло . . . Посередині кольори прерізних відмінків веселки, починаючи від темно-синього, майже чорного і фіолетно-міньон до світло-зеленого на заході. Весь цей образ щохвилини невпинно мінявся з півгодини. Потім зразу налетів дощевий екваторіяльний ураган, і все зникло в сірій пітьмі . . . Через десять хвилин відкрилось темно-синє нічне небо з безліччю великих зір і з Південним Хрестом на сході та молодий місяць обернений рогами до гори, як на турецьких мечетях. Ці всі чуда на протязі однієї години! Такі зміни неба я бачив при великому затмінні сонця в Києві 1914 року. Фарби були зовсім подібні до фарб на образі „Страшний Суд” Васнецова у Володимирському соборі в Києві.

Завтра о 8-ій год. ранку переїздимо екватор.

Життя йде сумно. Робимо співанки, надоїли один одному і вже подекуди почались сварки. Вечором танці й флірт з нашими хористками офіцерів. Більшої й бездарної гидоти від тих танців я не можу собі уявити: всі мотиви крадені й уложені в один і той же ритм у дві чвертих. Під цю музику люди, хай буде вибачене, лізуть одне на одного і ніяк вилізти не можуть . . . Але панночки знаходять в тому „щось”.

Нарешті доїхали до Ріо-де-Жанейро. Це найкраще місто на світі. Описати його не можна, а як би й можна було, то ніхто не повірить — це треба бачити самому. Ми його добре оглянули, бо пароплав стояв тут повну добу. Кумедна тут валюта: доляр коштує 1000 мілрейсів. З непривички все здається таким дорогим, що боїшся приступити. Здається, що за тиж-

день ми будемо в Монтевідео (Уругвай). Ця країна має всього 1 мільйон мешканців, а валюта рівна американській. У Монтевідео ми пересіли на другий пароплав і поїхали спершу по морі, а потім по такій, як море, річці Парана до Буенос Айрес. Тут були ми 2-го червня, а 3-го мали концерт в „Театро Колізео”.

Їхали океаном всього 28 днів.

А Р Г Е Н Т И Н А

Приїзд до Буенос-Айрес відзначився „капелянською” подією. Треба сказати, що після мексиканських бійок Троїцького, Рабінов на цей сезон приставив до хору другого менеджера Манро і, мабуть, дав йому накази, як поводитись з нашою „громадою”, бо повадився він з ними так, що його прозвали „Мурло”. Вже на пароплаві капеляни (По старій звичці О. Кошиць і членів Українського Національного Хору звав „капелянами” — від назви „Українська Республіканська Капеля” — Ред.) показали, що підходить для них більше „Мурло”, а не чудова людина й джентельмен, яким був Люїс. Коли в Монтевідео пересідали на другий пароплав, Гребінецький, Шандровський і щойноприйнятий „ажвіцер” Бінецький зразу ж засіли в барі і до відпливу пароплава були зовсім „готові”. Коли пароплав почав рушати, всі вийшли на поміст (чердак) і наша мила компанія так вела себе, що всі почали звертати на них увагу. Тоді „Мурло” запропонував їм іти спати. „Ажвіцер” почав щось йому перечити і „Мурло”, не довго думаючи, взяв його за ковнір і „спустив” вниз. Було огидливо і образливо. Але всі відразу притихли. Видно „Мурло” відповідно їм „заімпував”. До того „виступу” Бінецького захопив наш відомий провокатор Ш., який сам в тяжку хвилину зник, наче „корова язиком злизала”, як говориться в народі.

В Буенос-Айресі мене влаштували в готелі „Са-вой”, який коштував мені денно 50 пез (більше 15 доларів). А коли обрахувати всю обслугу, без якої не-

має доступу навіть до вбиральні, та ще й других дар-моїдів, то вийде ще більше. Нарешті я повинен був шукати приватне помешкання. Знайшов гарне й дешеве помешкання коло самого театру, на Серріто 1037. Але тут, як і у всіх домах Буенос-Айресу дуже вогко. Довелось купити для ogrівання електричну лампу. Ця лампа врятувала мене від хворости, а коштувала вона всього 25 пезів.

Театр „Колізео” гарний, з доброю акустикою. Да-ли ми тут 32 концерти. Було так, що приходилось співати по 5 концертів підряд. Слава Богу, все якось йшло так, що на голосах це не відбивалось і навіть я не стомлювався. Успіх був надзвичайний і публіки було щораз більше. Але розподіл часу був преглу-пий: Концерт вечірній починається о 9-ій тридцять веч., закінчується о 12-ій тридцять. Лягаєш спати о 3-4-ій ранку. О годині 11-ій встаєш і треба йти на спі-ванку (ми повинні були вчити аргентинські пісні). Обід о 1-ій год., спиш до 7-ої години. Знову обідаєш і о 9-ій ідеш на концерт. Сонця я майже не бачив.

Саме місто дуже багате й гарне, на зразок Па-рижу, але дещо скучніше.

“Ultima Hora”, 4. VI. 1923. Буенос-Айрес.

“. . . Український Хор — правдивий феномен мис-тецтва, який дивує, тішить, глибоко зворушує, роз-криває нам очі на незнану ще здібність людського голосу. Більш ніж „симфонічна оркестра” (так на-звав цей хор один з європейських критиків), він є скор-ше чудесним „гармоніумом”. Сорок осіб лучать свої го-лоси, чудово наслідують струнні інструменти та дивно зливаються з прецизністю та чистотою.

В їхніх кантах багато містичного та релігійного. Хором диригує композитор Ол. Кошиць з артистичною щирістю, дійсно надзвичайно. Його жести красномов-но змальовують кожну музичну фразу та гіпнотизу-ють співаків.

Які інфлексії!* Які модуляції здобував він із сполучення голосів! Кошиць — дійсно геніяльний інтерпретатор!

Публіка прийняла з шумними оваціями чудові п'єси у виконанні хором, викликаючи багато з них на „бісс", особливо ж композиції самого Кошиця. На закінченні другої частини програми „бісс" були такі настирливі, що хор мусів виконати одну мексиканську пісню, яка викликала великі оплески".

6 липня 1923 р.

6-го липня ми поїхали до Розаріо, де за три дні мали 5 концертів. Прийняття було прегарне, публіка чудова, музикальна, театр прекрасний. Наші концерти спричинились до того, що оперова група мусіла свої вистави перенести на інші дні. Я жив в готелі „Італія". Помешкання чудове: три кімнати з купіллю за 10 пез (3 долляри).

10-го виїхали до Кордобі. Прийшлося вставати о 5-ій тридцять ранку. На дворі було дуже холодно і лляв дощ. Вагон попався поганий, холодний. Всі перемерзли й мусіли грітись у вагоні-ресторані. Багато перестуджених і який то буде сьогодні концерт! Взагалі аргентинська зима не тішить нас теплом. Приїхали вночі. Станція від міста далеко, авт немає, треба їхати на візниках. Поки довів нас до готелю, я ледве не замерз. Готель „Вікторія". Холод собачий, кімнати — майдани на 4 ліжка, стеля з полотна, з усіх боків дме. Препогана вогкість. Кімната з пансіоном коштує 10 пезів. Пансіон один жах! Нарешті наш другий передовик змилювався й перевіз мене в другий готель „Ді пляцца". Теж 10 пезів, але без пансіона, натомість є отоплення й кімната чудова. Я встав на другий день о 2-ій год. дня і зовсім перестуджений.

---

* Тут мовиться про відхилення в кольористичному розумінні голосових партій хору. Р е д.

КОРДОБА, 11. VI. 1923 р., 12 год. вночі.

Співали в театрі „Рівера”. Половина хору перестуджена. Театр — як льодник: морозяний вітер по залі, неможливо дихати. Публіки зовсім мало. Співати ніяк не хочеться. Відчувалось, що кожний співак витягає останні сили. У „Сні” сопрани залізли до чорта в зуби. Копачучка співає все тоном нижче, Машир — півтоном нижче, Топушка ще півтоном вище — наче показали, бісові душі! Альти просто з розуму зійшли завдяки Кухарській — малої терції взяти не можуть! Треба було невимовної сили, щоб звести все це безголов'я до ладу. Із жахом думаю, що при таких умовах доведеться працювати дев'ять місяців! * Наш „Мурло” почував себе туристом, про справу концертову не дбає. Коли Тучапський говорив з ним сьогодні про мене, він сказав, що Рабінов не давав йому ніяких щодо мене наказів. Все може бути.

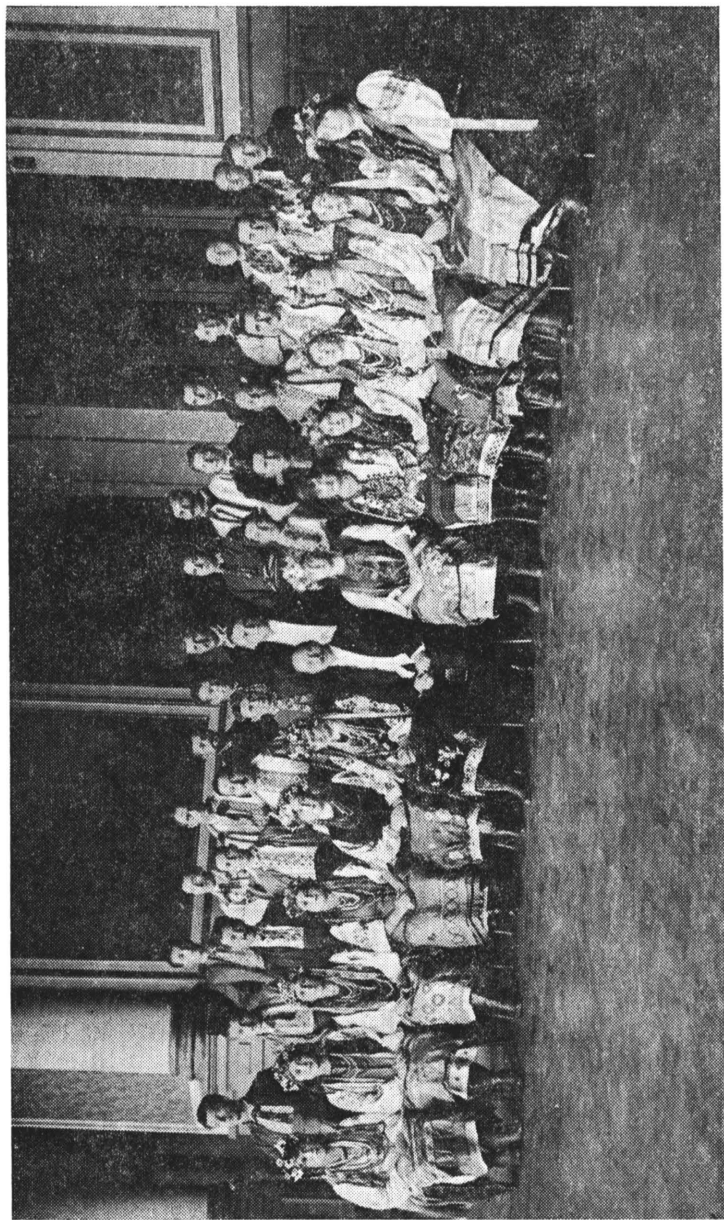
КОРДОБА, 14. VI. 1923 р.

Подорож дала свої наслідки: майже увесь хор захворів. Я тримався перший день, але потім довелося витягнути кожух. Вітер повіяв з гір і повітря стало сухе й холодне, немов залізо. На другому концерті в театрі так тягло, що я повинен був під час співу закривати рукою голову й вухо. Цей протяг остаточно доконав мене: другий день не виходжу з хати — болить горло, гарячка, неможливий нежить.

Концерт 12-го знову відбувся майже в порожній залі, публіка не прийшла через холод. Співали порядно. П'ятницю мали вільну, сьогодні один концерт, а завтра два. В понеділок знову виїздимо до Буенос-Айресу і що там робитимемо — невідомо. Враження таке, що місцевий імпресаріо Квірога підписавши з Рабіновим контракт „по половині”, свої пези відробляє, а про решту не дбає і Рабінов буде доплачувати, а це для нас пахне не добре.

* Цей запис подається як зразок рознучливого стану диригента. Пізніше буде видно, що залізна воля диригента та великий талант перемогли. Р е д.

Український Національний Хор. Буенос Айрес, липень 1923 р. (у залі театру).

Знову приходиться писати про Тучапського. Коли ми виїздили з Нью Йорку, я мав розмову з Рабіновим про будуче: щоб сказав тепер чи хоче працювати з нами далі, та щоб, маючи те в увазі, випишував киян. Він на все згодився, а на пароплав приніс мені й Тучапському „Обчин” (прелімінарний контракт) на тих же умовах. Я відразу згодився, але Тучапський почав говорити про підвишку платні ще на 25% проти того, що Рабінов сам підніс нам платню на літній сезон 25%, чого не повинен робити. В додаток до того Тучапський мав з Рабіновим окрему розмову, після якої Рабінов був дуже злосний, коли сходив з пароплаву. В Монтевідео нас зустрів Ескалянте, який приїхав з Нью Йорку пізніше нас (але перегнав нас) і привіз мені від Рабінова листа. Читаю і очам своїм не вірю: виявляється, що Тучапський і тут накоїв своєю ненажерливістю. Говорячи з Рабіновим про сезон 24-25 року, він вимагав у Рабінова собі 300 доларів на тиждень. Це так обурило Рабінова, що він у своєму листі до мене вимагав звільнення Тучапського, як непотрібного в нашій роботі і до того, що такі вимоги знеохочують Рабінова далі працювати. Одночасно він пропонував мені в помічники Кириченка. Справа була ясною: Тучапський так поведився, як те було в Іспанії, коли він за мою спиною вимагав від Т-ва рівного утримання зі мною, кажучи, що моя і його робота рівноцінні! Нахабство „не до описання”, як кажуть наші брати галичани. Крім того ясно було, що звільнюючи Тучапського, Рабінов залишив мене безрадним, бо знав, що Тучапський держиться мене, як реп'ях кожуха, а захищати свої інтереси може тим, що захищає мої. До того ж він знав про мою поклядівість в матеріяльних справах, і тоді міг би робити зі мною по своєму бажанню. А маючи коло мене Кириченка, міг би мене „здешевлювати”, маючи за пазухою приклад Дюйсбурга. Обміркувавши справу як слід, я вирішив добре „ударити” Тучапського, але на провокацію не зловитись. Рабінов ще, видно, хвилю-

вався, чи підписав я обчин, бо ми його взяли, щоб роздивитись дорогою і прислати йому. Листа Рабінова я прочитав Тучапському і він дуже злякався, боячись, що я відмовлюсь від нього. І як не дивно, але дивлячись на його перелякану фізію, мені жаль було цього „приятеля”, який сотні раз продавав мене за копійку . . . Я примусив його написати Рабінову лагідного листа і сам написав, захищаючи Тучапського, щоб не звільняти його, як необхідного для мене. Так я вирятував його ще раз з халепи. Побачимо, як він мені віддячиться. Одночасно ми підписали обчин і вислали разом з листами. Відповіді немає й тепер.

Я так втомився такими „приємностями”, що готов навіть тепер закінчити роботу, а ще більше, коли не прийдуть Ваня й Сергій. Ще раз відчув, що Тучапський — якась Божа кара на мене, від якої я не звільнюсь.

Одного ранку до мене постукав хтось до дверей, — дивлюсь: Люся Лебединська! Проїхала, не знаючи жодної мови, два океани і знайшла не тільки Аргентину, але й готель і мою кімнату . . . От так людина!

“La Patria Degli Italiani”, Буенос-Айрес, 11. VI. 1923.

„Успіхи Українського Хору все збільшуються та збільшуються просто в дивовижний спосіб. Якщо людський голос розглядається як найкращий музичний інструмент, бо його можливості ще далеко не використані, то розуміється, що хорова музика, або технічним терміном — стилі — „а капеля” повинна справити на слухачів чудове враження та великий ефект. А коли до цієї внутрішньої та властивої якості хору приєднується виконання композицій, чудово вимуштрованому гуртові хористів, під проводом пильного та вартісного маестра, от й найбільш нечутливий до всякого прояву краси повинен визнати, що „людську оркестру” слухається із затаєним віддыхом.

Український Національний Хор має 40 співаків обох статей, одягнутих в характеристичні національні

одяги. Він є товариством перфектним та подиву гідним, яке, природна річ, повинно завжди студіювати поважно й систематично, бо в іншому випадкові не було б можливим обхопити всебічно ці співи та викликати ними такий живий ентузіазм, таке захоплення слухачів.

А найбільшу заслугу має маестро Кошиць — людина гострого та спритного розуму, що веде та керує своїм хором з великою компетенцією та з палкою любов'ю.

В кожному виконанні треба підкреслити правдиво математичну точність. В багатьох піснях, в яких багатоголосна праця зложена з цікавих ритмів, які чергуються „а імітаціоне”, є подиву гідними окремі гурти голосів чоловічих чи жіночих.

Між різними піснями звертає на себе увагу „Коліскова” шляхетної композиції. В цій оригінальній пісні одинокий жіночий голос співає делікатну та жалібно народну мелодію, тим часом хор із закритими губами провадить цікаву поліфонічну працю з дивовижними ефектами звучності в звуковій матерії.

Репертуар цієї прекрасної хорової маси багатий та різномірний; але, що є найбільш цікавим, то це те, що з кожної пісні дихає народня українська душа часами тужлива, часами войовнича, часами весела . . .

Хор пана Кошиця може стати без страху на суд перед найбільшими й суворими аудиторіями, бо він має коефіцієнти, які гарантують успіх.

Через те, і хор, і окремі співаки-солісти, йдуть від тріумфу до тріумфу, завжди збільшуючи заслужений ними успіх не вульгарними співами, а демонстрацією чистого мистецтва, дійсно прекрасного, дійсно чаруючого”.

„Ди Ідіше Велт”, Буенос-Айрес, 5 червня 1923 р.

„Минулої неділі Український Хор дав свій перший концерт в театрі „Колізей” і мав колосальний успіх. Публіка була захоплена. І дійсно, дивуєшся, слуша-

ючи цей хор. Неувала краса звука, якась надлюдська музика, якийсь ангельський спів! Звук і гармонія такі прекрасні, що тобі здається, наче вони виходять з чудового органу. Ви бачите перед собою не 36 живих музикантів, а один музичний інструмент, який має в собі всі тони, які тільки може собі уявити людина з музикальним слухом.

Пан Кошиць, який диригує цим хором, виявив надзвичайний музичний талант. Він не диригує паличкою, як це звиклось бачити, а керує висотою свого надзвичайного музичного чуття, яке опановує хор. Він гіпнотизує своїх співаків, витягає з них звуки, що зливаються в дивовижну гармонію”.

„Ди Ідіше Велт”, Буенос-Айрес, червень 1923 р.

„В неділю вечором відбувся перший концерт Українського Національного Хору під орудою українського композитора Ол. Кошиця.

Вражіння, яке лишилось після цього хору, одне з тих, які не скоро, а то й зовсім не забуваються. Скільки б не шукати йому рівних — знайти не можна. Це симфонічна оркестра, що зложена з людських голосів, яка імponує своєю грандіозністю. Враження від хору наче від величної релігійної церемонії. І справді: це божественна служба в храмі, де Бог — мистецтво, а святе почуття, яке опановує вас — це гармонія. В чому ж шукати секрету того вражіння? Він в техніці хору; ще більше — в тому, що це властиво не хор, а оркестра, яка зложена з людських голосів”.

„Ди Ідіше Велт”, Буенос-Айрес, червень 1923 р.

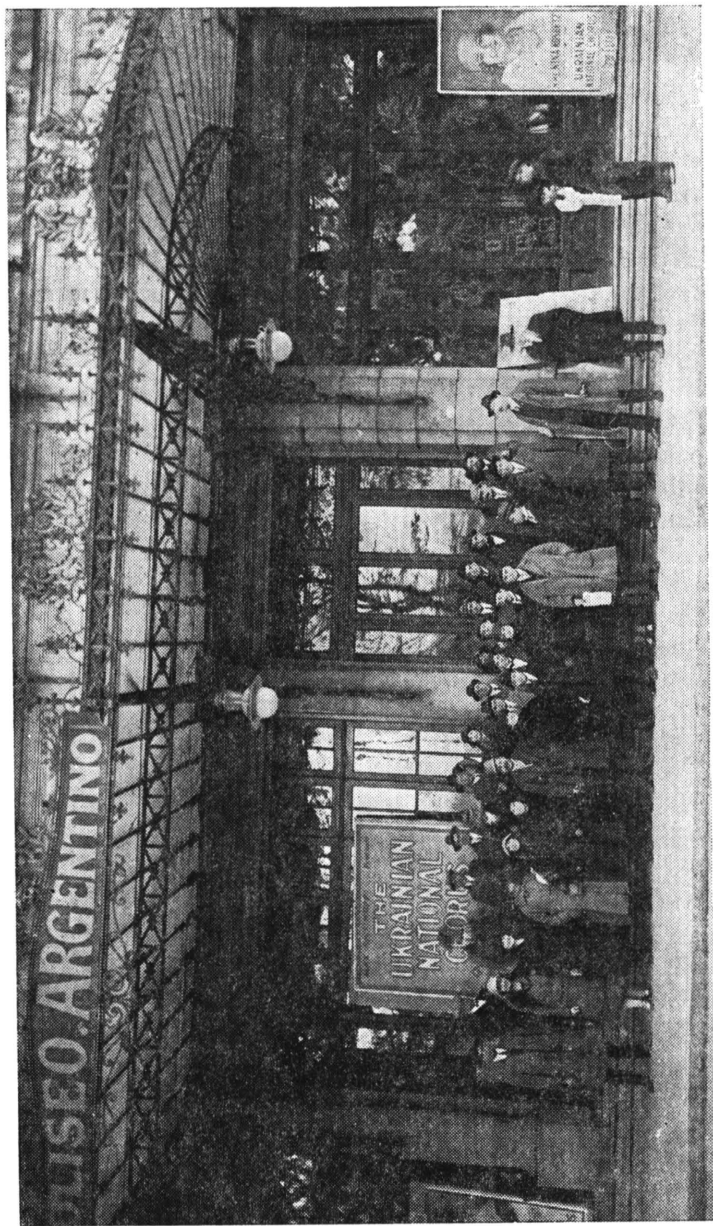
„Серед найновіший хорів, які мені коли приходилось чути в різних країнах під керуванням славних диригентів, Український Національний Хор — найкращий у всіх відношеннях через те, що його склад на чолі з диригентом Ол. Кошицем правдиві музиканти.

Коли слухаєш цей хор перший раз, не знаєш, чому дивуватись: чи абсолютній дисципліні, чи нечуваному перед тим їх тону голосів. Бувають хвилини, коли закривши очі, не можеш собі уявити, щоб мелодія виконувалась людськими голосами: жіночі голоси зовсім як скрипки, а чоловічі наче віолончелі, або контрабаси. Інколи хор робить враження чудового органу. Все це завдяки їх надзвичайному диригенту Ол. Кошицю, який дійсно знає, що він робить. Він — душа цього надзвичайного й прекрасного хору. Пісні, які виконує Український Національний Хор, відразу здаються не тяжкими, бо вони супроводяться чудовою гармонією, що написав диригент Ол. Кошиць. Всі вони виконуються хором напам'ять, що робить чудове враження на публіку, яка звикла завжди бачити співаків з нотами в руках”.

БУЕНОС-АЙРЕС, 16. VII. 1923 р.

Суботній концерт і два недільних в Кордобі дали повний збір. На дворі потеплішало, також і в театрі, з'явилась і публіка. Концерти можна було продовжувати й далі, але . . . Квірога викликав нас в Буенос-Айрес. А чого, ніхто не може сказати. Нам замовили „Вагон Лі”. Я проспав майже всю дорогу, хоч вагон все ж був по аргентінському звичаю не топлений. Холод був собачий, небо похмуре, як у нас в листопаді, безконечний степ навіває прикрий сум. Взагалі вся Аргентіна мені здалась неутульною. Цокаючи зубами, ми увесь час співали ідіотський російський романс: „Под жаркім небом Аргентіни, где женщины, как на картине, танцуют бешенный Танго”. Дійсно танцювали . . . наші зуби . . . Тут засумуєш навіть за північною Америкою!

Приїхали о 12 год. ночі і ледве знайшли готель (з отопленням!) „Періс”. Плачу 18 пез за кімнату, кальорифер гарячий, а в кімнаті собачий холод. Завтра жду пошти, боюсь ускладнення справи з Тучапським і поганих вістей з дому.

Український Національний Хор. Буенос Айрес, липень 1923 р. (перед будинком театру).

БУЕНОС-АЙРЕС, 18. VII. 1923 р.

Вчора почали концерти в театрі „Сан-Мартін Театр”. Театр невеличкий, має достатню кількість кімнат для артистів. Для еспанських тутешніх театрів — це прямо розкіш. Акустика знаменита. Хор звучав наче не мій: молоді, гарячі, ясно й тонально. Великі Колядки Лисенка пройшли напричуд гарно. Мені навіть пригадалися мої київські концерти, коли був молодий і я, і мій хор, коли була така закоханість в мистецтві і звуках, коли не було цього проклятого професіоналізму. Я немов ожив і zarazом побачив, як я постарів, або як мене постаріла ця щоденна професійна каторга . . .

Знову одержав листа від Діми . . . Якесь неприємне враження, не дивлячись на щирість тону. За стрічками почувається якась холодність чужих людей, які хочуть за всяку ціну затримати близьку дружбу . . .* Побачу, що з цього вийде. А буде щось важливе в моєму житті. А що то буде, коли він буде двійником „покійної” В. Гр.?

Тася Сміловська дістала назад свої листи до батька, повернені через його смерть. Тужить, бідна . . .

БУЕНОС-АЙРЕС, 19. VII. 1923 р.

Вчора на концерті мене так протягло, що я ледве не стратив слуху і не втертяв пам'яті. Скільки не прошу, щоб зачиняли вікна — не помагає. Доведеться самому оглядати театр. Вчора одержав листа від брата Федора, пише мені, що вигнали з роботи за те, що він „лопович” (!).

Оренштайн пише, що вже видав мої твори, а Кріг, що Ваня Масиченко поїхав до Харкова за пашпортом. Коли він навіть одержить його, то все одно — справа пропала, бо Рабінов . . . так і не поїхав до Берліну, як думав, і не може забрати їх із собою. А що вони будуть там робити без грошей, на випадок, як прийдуть

---

* Мова про сина першої дружини — Дмитра. Був забитий у 2-гу світову війну. Р е д.

у Берлін? Прямо голова кругом іде . . . На Рабінова нема ніякої надії, бо він починає поводитись доволі погано, мабуть, думає кинути справу з хором. Вчора прислав телеграму з повідомленням, що не хоче платити „комішен” (оплату) за обмін чеків, якими нам платять і якими наділив нас замість грошей, та ще й видав їх на такий банк, якого філій немає в Аргентині. А він повинен був платити половину долями, а половину чеками . . . Знову в суботу й неділю по два концерти. Така справедливість!

БУЕНОС-АЙРЕС, 24. VII. 1923 р., вівторок.

Сьогодні ми закінчили 8 концертів в Буенос-Айрес. Хвороба моя майже минула, зостався тільки шум в ушах. Концерти пройшли надзвичайно гарно, я прямо не пізнавав хору, так він нюансував і був слухняний! Взагалі після 2-го, 3-го концерту хор змучується, а з цими 4-ма було навпаки: Щодалі, співали краще, а останній концерт проспівано так тонко, як ніколи. Особливо вийшли добре Лисенкові великі Колядки і „Сон” Барвінського-Кошиця. Осовська співала чітко, музикально і абсолютно тонально й так, що я в супроводі міг робити всякі „чуда”, які мені подобалось. Публіка достотно казилась, а вчора по деяких числах програми по залі йшов стогін „у б'єне!”

Несподівано Оренштайн порадував мене — прислав видану ним мою музику (твори). Зроблено гарно, але, здається, є помилки.

На одному з концертів вітало нас тутешнє Т-во „Орфео Каталя”, піднесли нам великий пергамент із своїми підписами. Сьогодні робили нам у себе концерт і вечірку. Було сердечно, гарно. Мали знятку під їхнім хоровим прапором. Співають вони не так, як в Барселоні, (поганенько), але з великим темпераментом і чуттям. Взяли для свого Т-ва мій портрет і хорову знятку. Сьогодні на концерті вся публіка кричала „Аддіос”, видно полюбила нас . . . Всього дали ми покищо 50 концертів.

ЛЯ ПЛЯТА, 26. VII. 1923 р., четвер.

Вчора о год. 8.20 виїхали з Буеносу й приїхали о 4.35 вдень і відразу поїхали в найкращий готель „Спортсмен”. Входимо, вестибюль є з якимись претенсіями на стиль: колони і навіть трохи мармуру, а кімнати . . . правдиві свинюшники, холодні й зовсім без меблів. Білизна в ліжкові, як лід. Я зараз же заправив електричну лампу для ogrівання, яку тепер завжди маю з собою, і насилу зігрівся під ковдрою, хоч був в одежі й халаті. Трохи відпочив і пішов на концерт. Театр „Аргентіно” великий, холодний і з поганою акустикою. Зате публіка чудова, музикальна й чула, як рідко буває. Збір (за квитки) повний, співали дуже добре. Успіх абсолютний, а по другому відділі мені зроблено овацію. Сьогодні другий концерт.

Вдень пішов оглядати місто. Широкі вулиці, садки, гарні будинки, але порожнеча страшенна. Пахне нашою Сквирою. Були в чудовому зоологічному садку. Вночі з 25 на 26-те мені приснився страшний сон: Ніби то Федю (брата О. Кошиця—Ред.) вбито при будові хати. Хтось сказав, що це так буде і що він лежить на лівому боці, а на грудях держить руку. Боюсь за нього дуже, щоб мої доляри не нарobili йому лиха. Там тепер всі озвірили. А до чого не доводить людська заздрість. Спаси нас Господи!

Небо похмуре, холодний і різкий вітер, не хочеться нікуди виходити. Зима не зима, осінь не осінь, а так чортибатька зна що таке! А тут ще свідомість, що тепер липень, літо в Україні . . . І не можна звикнути, що тут тепер зима. А як глянеш на ідолову пальму в такий холод, то ще стає холодніше. Про киян ні слуху, ні духу.

Другий концерт в Ля Плята пройшов ще з більшим успіхом — вітання були такі, що пригадували Мексіку. Закінчили концерти з великим тріумфом і повним матеріальним успіхом. В п'ятницю, чудовим

ранком повернулись до Буенос-Айрес. На двірці нас зустрів Квірога. Поздоровляв з величезною перемогою над Ля Плятою, в якій до цього часу всі артисти завжди „горіли” на пні. До речі, запрошував мене мати з ним справу, коли я покінчу з Рабіновим. Увечорі мали тут паршивий концерт і того ж вечора сіли на пароплав і поїхали „на побут” до Уругваю, в Монте-відео.

У Р У Г В А Й

МОНТЕВІДЕО, 28. VII. (субота) 1923 р.

Приїхали сюди о 10 год. ранку. Я зупинився в готелі „Альгамбра”. Плачу за чудову кімнату з ванною і повним пансіоном 5 пез (4 і пів доляра). Сьогодні співали в театрі „Артігас”. Публіки повно, вона пригадує своєю доброю музикальністю і відчуттям мексиканську. Кожне число програми викликало овацію і співати було дуже приємно. По відспіванні „Сну” якийсь слухач так крикнув від захоплення, а це ж було несподівано, що ми всі перелякались. Викликали до повторення майже кожної пісні. А після пісні „Пальома” хтось перед оплесками закричав: „Мехорес ін мундо!” (найкращі на світі). Це було приємно слухати. По концерті була півгодинна овація. Довелось виходити на виклики сім разім. А під час останнього виходу, коли вже й світло було потушене, вся публіка і в партері і в льожах ще стояла, кричала й вимагала „бісс”.

Так було на останньому концерті і в Ля Пляті, коли вже хор скинув одяги, тоді мусів вивести на сцену басів, бо публіка не розходилась, а стояла й вила: „Бахо, бахо!”

Взагалі від Монтевідео і цього разу і другого, ми дочекались найвищого й найщирішого признання. Цього міста я ніколи не зможу забути, так багато він дав мені прекрасних переживань. Яюсь аж здоровішим став.

Ще під час їзди до Монтевідео на пароплаві багато довелось розмовляти з піаністом Боровським, який концертував одночасно з нами в Буенос-Айресі. А тепер їхав на декільки концертів до Монтевідео. Ми досить говорили про мистецтво взагалі і мене вразило, що такий тонко-чулий музикант не розуміє тайни ансамблю (хорового зокрема) й думає, що всі нюанси, які я роблю (досягаю) тільки наслідки вивчення: що вони назавжди зафіксовані, як на механічному піані. Він зовсім *не вірить*, що я співаю (виконую) на концерті зовсім інак, ніж на репетиції (на пробі) і не наставляю (привчаю) стовпів на звуковій полі, щоб п'еса (пісня) їхала по них із дня на день, мов по рейках. Отже — він не визнає творчості під час виконання (?!). Він вбачає „мудрість” в тому, щоб при виконанні не переживати, а „вдавати”, що ніби б то переживаєш, а самому треба зоставатись холодним і не витрачати на ту справу здоров'я й нервів. Він проти того, щоб „горіти й бути щирим”. Багато сперечались на ту тему і врешті я розгнівався і назвав це музичною проституцією, коли можна і „капітал придобати і невинність соблюсті” — (коли можна заробити й невинність (цнотливість) зберегти). Потім ми обидва багато сміялись над своєю гарячковістю. Між іншим, він дивувався, що ми мали в одному Буенос-Айресі 42 концерти і мали публіку. Це він розуміє так, що хор є більш приступна для маси слухачів форма мистецтва, ніж фортепіано. Каже, що жоден артист не може витримати стільки концертів в одному місті, тільки хор, але додав: „Ваш” . . . Добре ще, що він був свідком нашої праці в Буенос-Айресі, а то б ще чого доброго, не повірив би і думав, що ми також „горимо”, як він — чого він сам не ховав.

Треба ще пригадати, що ми дістались до Аргентини в час тяжкого матеріяльного стану країни, під час кризи, що було причиною застою в торгівлі. Скотарство, яким почасти живе Аргентина, опинилось в такому стані, що багато власників отар худоби, кинули

їх на призволяще, бо не оплачувалось не тільки утримання пастухів (тутешніх ковбоїв), але зняти шкіру з вола коштувало дорожче за самого вола. Через те і всі підприємства, особилво театральні, почали занепадати. Квірога розповідає, як іде крах за крахом в театральних і концертних справах. Каже, що коли хор держиться, має публіку й збори, то опера „Колон” уже має дефіциту на один мільйон пез. Сам він ходить і сяє, як вичищена мідь. Але я не думаю, щоб сяяв так Рабінов, який платить долярами! Та ще й зятягнувся з своєю оперою, видав аванси, а його ворог — антрепренер Юрок перебив його справу в Мексичі із своєю оперою. Там Юрок прогорів й лишив всю справу й артистів аж так, що мексиканський уряд повинен був на державний рахунок вислати їх до Америки в пароплавному трюмі . . . Боюсь, що несподівані витрати Рабінова впадуть на нашу голову. Воно так і було. (Дописка пізніша—Ред.).

МОНТЕВІДЕО, 31. VII. р. (вівторок)

Ранковий і вечірній концерт 29-го були блискучі: публіки повно, співали прекрасно і приймали нас чудово. Під час перерви перед 3-ім відділом приходив якийсь маляр малювати мене для журналу „Разон”. В понеділок прийшли два директори хорового Т-ва й запросили мене відвідати їх хор на пробі. Пішли я й Тучапський і знайшли жах! Ніякого поняття про хорову справу не мають. Втеряли вечір, Бог зна на що й для чого.

Сьогодні концерт був при такому натовпі публіки, як ніколи. Перекупщики нажили на наших квитках добрі гроші. На обох останніх концертах був президент Республіки. Успіх мали колосальний. Перед концертом був в тому хоровому Т-ві й слухав національні креольські пісні під супровід гітар. Співали гарні паночки і досить добре. До речі. Ніде на світі ми не бачили таких гордо-красивих жінок, як тут. Удень ми сиділи коло пам’ятника ген. Артїгас і спеці-

яльно дивились на проходячих жінок. Що не постать — то краса й стрункість. Прямо очей не можна одірвати. Наші дами (були тим злі) признали те також.

МОНТЕВІДЕО, 1. VIII. 1923 р. (середа)

Сьогодні на пробі хору довідався, що ще вчора всі квитки на наш концерт продані. А також довідався, що в кращому театрі почалась серія концертів під управою Ріхарда Штрауса (з його власних творів). Не знаю, чи наш Квірога злякався Ріхарда, але він нас знову тягне до Буенос-Айрес. А директор театру, де ми співаємо, вимагає про зголошення концертів до понеділка і що ми будемо мати повні збори. А ми ідемо . . . Виходить, що ніяких Штраусів боятись нам не треба, а Квірога — дурень, не вміє використати того, що ми тут робимо сенсацію, як свідчить публіка, преса і дирекція театру. В Буенос-Айрес будемо сидіти на популярних цінах, прийдеться поширити програму і всерівно Рабінову не поправить господарювання Квірога, бо як каже Монро, він вже стратив на Аргентині 12.008 дол. А Уругвай міг би врятувати ситуацію. Виходить так, що ми весь час тікаємо від заробітку: тільки починає публіка набивати концерти, як ми здійснюємось і біжимо до нового міста, щоб розігріти публіку там, і знову тікати далі без використання здобутого! Коли в серпні й вересні буде справа йти так само, то потім ми дістанемось до Рабінова під такий прес, що кістки затріщать. Бо він захоче вернути страти Аргентини, а до того й видатки через розвалення „Фьодоровської опери”. А коли він того не здобуде, то припинить з нами роботу.

МОНТЕВІДЕО, 2. VIII. 1923 р.

Вчорашній концерт (1-го серпня) пройшов при достоменно набитій залі. На концерті були дипломатичні представники Америки, Англії, Франції, Мексики, Перу і Уругваю. Настрій у мене, як нарочито, був поганий, а до того в третьому відділі ледве не був

скандал: Тучапський дав не той тон на „Лисен ту де лембс” Дегта, хор дав акорд і став. Я був так стомлений, що не спостеріг його помилки і коли б я своєчасно не зупинив хор, був би дуже помітний скандал. Одначе, я спостеріг в момент, коли дав руку і так вийшло, що хор тихенько щось собі муркнув для публіки незрозуміле, але до тональності далеке. А тут і Машір, наче сказала, співала таким паршивим „маточним” звуком в сольо, що спаскудила мені весь настрій і другі числа програми пройшли „казьонно”. Але публіка казилась, а на кінці так ревіла й вимагала „бісс”, що прийшлося витягати хор наново на естраду й співати „Сузанну”. Тут наші молодці додали перцю до страви: Бажанов, Бінецький і інші типи так „як-будь” і поважно виходили на естраду, що мені самому прийшлося зійти зі свого місця й заганяти їх. Це так мене обурило, що я забув сказати, що співаємо не два, а три вірші, а хор, як завжди заспівав два, а я лишився з простягнутою в повітрі рукою . . . Ці добродії доведуть таки мене до смерти!

Забув сказати, що ще в неділю до мене заходив піяніст Боровський, з яким ми їхали сюди разом. Він питає мене: „Яка тут публіка?” „Чудова”, кажу йому. Він: „Я питаю тому, що я її на своєму концерті не бачив”. Не везе цьому бідному музиці, а талант він надзвичайний. Ще в Буенос-Айрес я з хором пішов на його концерт. Заля уявляла з себе пустиню: разом зо всіма контрмарочниками було щось з сотню людей.

Там же і в той же час концертувала трупа „Балалаєчників” під орудою якогось Зверькова. Її антрепренер Слущкий познайомився зі мною на моєму концерті й багато розповідав мені про свої успіхи по світі. Оголосили вони серію концертів на три тижні і Слущкий ходив задерши голову з виглядом людини, у якої камізелька пошита з старих татових штанів . . . Прямо не підходить, такий важний. Два концерти дали їм

по 60 пез збору, а на другі два концерти не прийшли навіть контрмарочники. По такому успіху, вони відразу втекли на провінцію, а у вересні ми жертвували на їх виїзд пези — збір був у їдальні московки, де ми обідали.

Коли надивишся на такі „успіхи” самих різних музичних сил, починаючи від відомого Боровського і кінчаючи „відомою” оркестрою балабайщиків, то нехотячи приходиться на думку, що ще наша доля береже нас від нещастя й біди. Бо коли у Боровського порожні залі, то зрозуміло, що „знаменитим балабайщикам” доводиться збирати подаяння на виїзд . . . Але наші „солістки”, що валяться на своїх концертах, як Слободська в Мексіці, або співають на танцювальках в „русской колонії Нью Йорка”, як Нінка Кошиць, кажуть, що то вони роблять для нас успіх і матеріальні успіхи . . . Я їм не перечу, бо крім цього у них ніякої потіхи немає . . .

Литвинша повідомляє, ніби то П. Стеценко з Кучеровим зібрали в Парижі хор і їдуть з ним до Америки. Також і Кириченко. А хор Миколайчука розвалився і де поділись знамениті „директори” — Городинський і Королевич — невідомо. А Корецька прислала мені листа й проситься, щоб я взяв до хору, бо „скупчила за гарним співом і за своїм *любим*, хоч і суворим диригентом(!)”. А коли я захотів виписати з Парижу сопрано Юнг, то Литвин взяв її листування й замість неї відповів мені сам, що він згоден їхати і щоб йому вислати візу й гроші(!). Потім прислав листа з „припадаю до ваших ніг, батечку, цілую ваші руки, прийміть і ін.”, а Ол. Чехівський пише: „брати, жінка, сестри голодують, прийміть” і ін. Соромно читати. Це пишуть і просяться ті, що через два тижні, відгодувавшись на хлібах у „суворого диригента”, будуть валити йому справу та сідати на його місце. Гидота. В моєму портфелі, у відділі „Помий-

ниця” ховається ця література, як зразок блюзнірства й людської підлоти.

Кияни нічого не пишуть, не змогли виїхати вчасно до Берліну і справа лопнула. Та вона вже й так була лопнула, бо Рабінов не поїхав до Європи, а виписувати їх не захоче, та й пізно вже. А буде нещастя, коли вони виберуться до Берліну без всяких перспектив і зістануться там без грошей, та до того ще не знайдуть Крігів, які виїхали на лікування в гори. Як подумаю, то жах огортає. Кріги ще 22. VI. писали мені, що повідомили про їх виїзд Рабінова, але відповіді не мали. Та й що він буде їм відповідати, коли сам заплутався зовсім.

Уругвайські рецензії

“El Bien Publico”, 29. VII. 1923, Монтевідео.

„Сьогодні ввечері зрозуміли ми добре, чому названо було „людською симфонічною оркестрою” хоровий гурт, який ми оце чули в театрі „Артигас”.

Дисципліна, єдність, злиття нюансів, точність, чутливість: все це лучиться в цім хорі в досконалу гармонію, з надзвичайним багатством ритмів та барв, щоб відбити, як у дзеркалі, душу й голос того, що живе в цих співах, співах емоції та краси.

Така є синтетична формула нашого осуду, який ми не ставимо під світло аналізу, бо ще брешуть в нашій душі тепле та тріпочуче зворушення від перших вражень. Однак об’єктивним фактом вважаємо те, що сьогодні ввечері ми слухали великий людський орган. Іншого виразу і більш відповідного не можемо підібрати, щоб сконкретизувати враження, яке нами опанувало. Великий звучний орган, до якого часом домішуються ефекти оркестри, утворені з нюансів та звуків струн. Скрипка та віолончеля співають в цім прекраснім ансамблі інколи із сміхом, інколи із сльозами або скаргами, то відгуком релігійного містициз-

му та суму, то проймаючими голосами кохання та надії; то знову з подихом туги та сумом за Батьківщиною.

Слов'янська душа, зі своїми трагедіями та мріями, своїми недолями та веселоцями, має там, в цій гармонійній громаді голосів, свій найвірніший, найправдивіший засіб вислову. Це є „тріюмер” людського голосу в його звуковій новині. Орган не міг би бути ні більш гармонійним, ні більш повним, або виразним.

Тим часом, український хор має й інші якості, які ще доповняють прикмети його ваги. Він несе в своїх кантах образ народньої душі. І в цій типовій елементі коріниться один з найвишніших виявів його оригінальності та краси, що спокушують і наш осуд і нашу чутливість. Однак, як би не була могутня та глибока його сила виразності на цій полі, в якій емоція годиться з духових субстанцій виконавців та з тотожності їх почувань, чуттями місцевости, душу якої вони виявляють, — не меншою вона є й тоді, коли входячи в душу інших народів, вони підхоплюють там своєрідні елементи, та шляхом асиміляції і трансмісії, висвітлюють скарби емоції та краси, які бережуть в собі могили фольклору та народні традиції.

І так виходить, що в тих українських піснях, так само як і в піснях американських, що становлять добру частину програми, завжди приявний емоційний розмах, щирий та глибокий, виявляючи себе як і в широкім та через край переливаючій морі звучности, так і в малюнках солодкої поміркованости та граційної викінчености.

І весь цей величний гурт кориться та підлягає з неймовірною однодушністю, так наче б він був під впливом гіпнотичної сили, — волі великого майстра, мистця Ол. Кошиця, який без батона, а тільки самою розміреною та тверезою красномовністю своїх рук та рухів пальців панує над ними, гуртом цим, та ним керує.

Овації, з кінцем кожного числа програми, — які робила хоріві численна та добірна публіка, — були такої сили та упертости, що змушували хор до повторення кількох чисел. Успіх хору був дійсно гучний та величний.

Ми вбачаємо в концертах українського хору елемент, який спричиниться до виховання нашої власної чутливости та піднесення нашої власної музичної культури. А тому не вагаймося оплескувати його та рекомендувати його з найбільшою теплотою та щирістю.

Монтевідео, "El Diario", 30. VII. 1923.

„Правду кажучи, захопливі рецензії, які світова критика присвятила українському хоріві та які здавалися нам перебільшеними, виявилися тепер нам блідими в порівнянні з вражаючою дійсністю цього величного вокального гурту.

Було б неможливим уявити собі більшої точности та єдности, більшої різноманітности нюансів, звучностей вислову в межах досконалої дисципліни, які роблять те, що ці музичні інтерпретації виходять найчудовими та перевищують всяку уяву.

Маестро Кошиць досягнув з гуртом співаків під його проводом наслідку, якого не можна перевищити, наслідку абсолютно нового, оригінального, який приємно дивує своєю делікатністю та розкішною манерою вислову мелодійних тем та зачаровує нас цими зовсім оркестровими „крешендо” та „фортісимо”.

“El Sol”, 30. VII. 1923, Монтевідео.

„Немає сумніву, що український хор . . . поставив нас перед мистецтвом найбільш високим та найбільш оригінальним. Хор показав, що можна добути з людських голосів розумно згуртованих, та як з них можна дістати найрізномодніші ефекти.

Українці співають без супроводу, та й не потребують його, бо вони самі творять із себе орган і оркестру. Вони, шляхом певного сполучення голосів видають із себе всілякі нюанси, чудові звуки, що ставлять їх на рівень з найбільш комплєктною оркестрою.

Бражає їх дисципліна, майстерність та звучне уживання контрастів, через що їх виконання набирає кольорів життя, досі ще нечуваних в царині цього роду інтерпретацій.

Публіка відчула всю красу цих співів, зрозуміла вартість цієї артистичної об'яви і обдарувала співаків бучними оваціями, які довго лунали по кожному числі програми”.

“El Pais”, 29. VII. 1923 р., Монтевідео.

„Осуди, які дають вже кілька років критики європейські й американські Українському Національному Хорові, який сьогодні вперше співав у театрі „Артигас”, — як вони не повні хвали та найвищого ентузіазму, не дають однак найменшої уяви про дійсну артистичну вартість цього чудового співочого товариства.

Хорова музика вищої категорії не культивується поза межами Еспанії, яка завжди тішилася своїми славними „Орфеонами” катальонськими та баськими; в Італії, Франції та Німеччині не плекається хороших організацій поза межами тієї ролі, яка відводиться їм в театрах ліричних.

Слухаючи сьогодні увечері Український Національний Хор, можна було зрозуміти, як багато значить з погляду культури та естетичної емоції виховання людських голосів в масі до утворення ефектів високої музикальності без оркестрової або драматичної допомоги, які нарешті й непотрібні. В цьому хорі звертає на себе увагу перш усього якість голосів щодо звуку та спритно підібраних і технічно вправлених так чудово, що інколи вони роблять враження яки-

хось надзвичайних смичкових інструментів — така велика їх єдність, вирівнання й солодкість. Ця дивна рівність та сукупність однакова в голосах чоловічих і в жіночих, і те ж саме уміння вокалізації можна завважити, коли фрази обертаються на самих високих регістрах (без найменшої різкості в найгостріших емісіях), чи в глибоких басів, які завжди легко відхиляються до немилого звучання, або фальшування. Окрім того, чудовою прикметою Українського Хору треба уважати чуття ритму та нюансів, завжди в межах незмінної точности.

Хор виконав натхнену „Колискову” Барвінського, оброблену диригентом Кошицем, яка була пишним взірцем „легато”. Всій композиції надано було теплого настрою та чаруючої експресії. З такою ж саме технічною перфекцією відспівано Кошицевого „Ченчика”, збудованого на ґрунті „піщікато”.

Другим ще більш дивовижним ефектом Українського Хору треба уважати виконання закритого звука („а бокка кюда”), яким здобувається багато надзвичайно-чудових нюансів.

Сьогодні нам бракує часу дати повну аналізу інтерпретації хору, яким диригує маестро Кошиць, але не можемо закінчити писати, не згадавши надзвичайних заслуг цього видатного та талановитого диригента. Його темперамент та його могутній динамізм передаються шляхом очевидного гіпнозу, як на виконавців його волі, так і на публіку, і дають ключ до розуміння самих тайн композицій.

На нього були звернені цілком справедливо гарячі овації, які щохвили вибухали в залі. При цім дійсно надзвичайнім тріумфі співаків була велика маса народу”.

БРАЗИЛІЯ

На пароплаві „Квессан”, до Бразилії, 13. IX. 1923 р.

Увесь час свого перебування в Монте-Відео я прохворів. Треба було кликати лікаря. Гарячка була дуже висока, все тіло ламало й крутило. До того ж ще й віспа моя на нозі прийнялась і я майже не можу ходити. Серце моє змучене — ледве міг дихати. Дуже знесилився. І в такому стані доводилось їздити на концерти й диригувати. Як ніколи перед цим почувую себе запроданою худобою. А наші менеджери, не питаючись мене, оголосили, що ми співаємо уругвайський гімн і призначили якусь урочисту виставу з президентом і міністрами. Цей гімн така нісенітниця та такий довгий, що розучувати його немає і часу й сенсу. До того ж його написано на один голос і треба ще гармонізувати на хор. Оголошення зроблене, щоб поставити мене перед фактом. Я заявив, що співати не буду. Монро значучи сказав: „Ол райт!”, тим справа й закінчилась. Це все другий раз, що вони втручаються в програму. Перший концерт пройшов погано, другий краще, а решта чудово. Публіки було стільки, що навіть місце для оркестри було повне та стояли в переходах. Приймали прегарно крик, стояв неймовірний. Директор знову бажав, щоб zostались ще на тиждень, але Монро уперся й ми дали тільки вісім концертів. Виїхали в південь 11-го вересня. Всього в Аргентині і Уругваю мали 94 концерти.

Взагалі поводження цього Мурла неможливе. Він для справи палець об палець не ударив. Все робив Квірога і то так, щоб тільки вернути своє, а Монро

зовсім не дбав, що Рабінову доведеться доплачувати, почував себе туристом та дбав про ошукання нас на платні: то рахує працю по-концертно, то, як йому потрібно, по днях, тижнях. Так і тепер, хотів всунути нам два концерти на день, рахуючи платню за один день. Ми відмовились. До того ж додав ще тиждень перерви і замість шістнадцяти тижнів роботи, як була умова з Рабіновим, ми маємо тільки 15. Взагалі все враження пропало від цього дрібного ошуканства. А вся південна Америка пройшла так, що коли починаються добрі заробітки, ми „тікаємо” в друге місто, щоб повторити те саме. Наче тікали від заробітку. А в одному Буенос-Айресі сиділи чогось на 53 концертах! Тепер тікаємо і відсіля, від доброї валюти та від повних касових зборів.

Дяка Богові, ми одні мали публіку і заробіток, тоді, коли все в цьому сезоні, що було в Аргентині театрального і концертного, прогоріло дощенту, починаючи з опери „Колон” і кінчаючи симфонією (віденською) Штрауса.

Враження від Аргентини лишилось у мене погане: я весь час хворів, бо підсоння неможливе, сонця мало, небо похмуре, помешкання не отоплені, дощі і вогкість. А нічні концерти, що починались о дев'ятій тридцять і закінчувались о 12 тридцять повернули ніч у день і позбавили мене здоров'я, здається надовго. Тепер море добиває мене хитанням. А далі — каторжна 5-тимісячна робота, а головне осоружне наспівування на грамофон, до чого хор ще не готовий! Як подумаю, жах бере. Сьогодні мені почався 49-й рік життя, чи довго ще протягну на цьому світі?!

САН-ПАУЛЬ, Бразилія, 18. IX. 1923 р., вівторок

Що далі ми їхали, ставало тепліше. Хитати перестало, можна спокійно ходити по пароплаву і спокійно їсти. Подорож минула якось неспостережливо. Вночі було видно зорі і Південний Хрест, але він був високо, стояв криво і не робив враження. 15-го ве-

ресня о 9 год. ранку ми в'їхали в бухту (залив) Сантос. Кругом чудові гори з первісними, дикими лісами, чудовими, зеленими, наче новенька олеографія. Тиха вода, по якій мов телята, граються риби пажери (акули). На горах сині, вогкі, ніжні тумани. Трохи пригадує Крим, але тепло й вогко, як в парнику. Поки зійшли з пароплава та переїхали верстов зодві через місто, була уже друга година. Рушили потягом на Сан-Пауль. Дорога йшла увесь час на таку гору, що до потягу додано було ще два паротяги, які тягли ланцюгом. Ця дорога — якась казка! Під ногами кручі й байраки, бездонні яри. Кругом нас хмари увивають первісні ліси, заплутані ліянами, мов стіна, за яку пробраться немає змоги. Різні гатунки пальм, бананові й оранжові дерева і пребагато квітів. Інколи доводилось проїжджати над такими проваллями, що дух зупиняло. Тут не ступала людська нога, повно гаддя й різних хижаків: тигрів, леопардів, пум і ін.

О 5-й год. приїхали до Сан Пауля. Місто не робить враження великого, хоч має мільйон мешканців. Зупинився я в чудовому готелі „Еспланада”. Плачу за чудову кімнату з повним пансіоном 7.000 рейсів на день (7 долярів). Панства й показовости хоч лопатою вигрібай, а годують поганенько. Театр „Муніціпал” рядом. Розкішний! Такого після „Колон” в Аргентині я ще не ніколи не бачив. Акустика прекрасна і хор звучить м'яко й лагідно. Співається гарно й з охотою. Публіка надзвичайно музикальна й ентузіастична. Прийняття було знамените. На першому концерті до мене прийшло три критики, багато дякували, а про публіку сказали, що вона приголомшена, бо вперше в життю чує такий спів. Так говорили і професори консерваторії, які приходили до мене вчора. А критики такої ми не мали навіть в Європі.

Взагалі все було б гаразд, коли б не цей Мурло. Знову хоче ошукати нас на цілий тиждень і зарахувати концерти — екстра за 15-й тиждень. Хор знову

відмовився одержувати так гроші й вимагає, щоб було плачено по контракту — тижнево. Він учора лаявся з Тучапським і робив якісь погрози, а сьогодні знову „ударив на відступ” і балакає лагідно. Згодився платити за останні концерти тижнево. Може це інструкція Рабінова?

Вчора їздили оглядати Інститут „Бутантан”, де виробляють препарати для щеплення з гадючої отруї. Там ми бачили різних гадів, які тут водяться: гримучі гадюки, коральові, зелені, кобри, боаконстріктори та інші. Враження від них страшне й огидне. Все гаддя живе в нарочито побудованих маленьких хатках на острівці, що обведений канавою з водою. Деякі з них клубками висять на деревах, такі зелені, що тяжко їх розпізнати межи листками. Робітник, одягнений в товсті чоботи, ходить серед них і залізними вилками перекидає їх, підіймає, хапає коло голови й видушує з них на тарелю отрую. Найстрашніше те, коли гадюки немов блискавка „кляють” його в ноги, але товсті чоботи охороняють від укушення. Цілий рік гадюки живуть тут без їжі, і з них тоді беруть отрую. Потім вони здихають і їх замінюють новими. На стіні музею я бачив шкіру боаконстріктора шириною як шкіра вола, але довша. Що то була за тварина! В кімнаті діяграм і препаратів бачили ми зроблені з воску різні вигляди хвороб від укушення гадюк аж до прокази включно. Прямо страх бере, як тут живуть люди, коли кожна муха, блощиця, кожна земляна блоха несе смерть і хворобу!

Вчора їздили оглядати індійський музей. На великий жаль він зачинений. Але досить подивитись на сам будинок, що назавжди лишився в пам'яті. Величезна гора вся покрита чудовими терасами, водограями, фігурами, лямпіонами. Цими терасами треба йти на гору до музею коло чверть милі. Сам будинок чудової архітектури. Від нього відкривається вражаючий краєвид на місто й гори. Завидки беруть! І у нас можливо було все це мати . . . а маємо комунізм!

РЕЦЕНЗІЇ:

“Correio Paulistano”, 16. 9. 1923 р.

„Український Хор — це велика новина і така новина, про яку наша естетика ніколи не мріяла. Це одна з тих маніфестацій краси, що входить немов тасмна струя в душу і в ній розливається веселковими хвилями, чудовими, вразливими, одначе — відчутними, схопними. Екстаза божественности, мовчанка величі і одночасно красномовність заповонила нас і зовсім накинута нам свою волю, свою рацію; і не знаємо навіть, у які світи заносять нас ці дивні голоси, які чарують нас, наче якась незнана оркестра. Зникає від нас всяке матеріяльне розуміння про ніколи нечувані емоції, і ніколи непереживаних емоцій.

В безконечній діалектиці нашої фантазії можемо собі уявити тисячу і одну можливість чогось викінченого в шляхотності, але не знаємо і ніколи не можемо собі уявити, куди ходив мистець Кошиць і де роздобув загадкову творчу силу, якою порушує й оживлює оті чудотворні інструменти, які містяться в горлах його співаків. Бо те, що ми чуємо, перечищене в хвилях звуків з уст отих величних українських артистів не є звичайний спів, який ми загально звикли чути. Це небувале явище, це чудодійна оркестра, якої інструменти вироблені з людських голосів. Їх „бокка кіюза”^{*} бренть душею, яку мають скрипки та оксамитні віолончелі. В них повна насолода та пестоші ангельських голосів.

Вчорашню програму не можна ніяк розібрати, ні навіть цитувати, бо все було так відтворене, як то можуть подати викінчені артисти і які мають диригентом вибраного майстра, а певно також і єдиного в цім жанрі музики. Публіка оплескувала українців, оті геніяльні живі інструменти, з таким великим запалом, який постає тільки як наслідок любови до мистецтва”.

---

* Той термін означає спів з трохи відкритими губами до сміху — з усмішкою. Р е д.

“Deutsche Zeitung”, Сан Пауль, 17. 9. 1923 р.

„Цьогорічний сезон приніс нам, справді, надзвичайності. Побіч концертів Віденської Філармонії, хоч і на іншому полі, так само визначився Український Хор під управою Ол. Кошиця. Це — з'ява найвищого музичного значення. Коли б в концертну залу привести сліпу людину, вона буде свято переконана, що слухає вокальний концерт у супроводі смичкової оркестри з найсубтельнішими відтінками тонів: потім привести другу сліпу людину, на друге число концерту — вона буде оповідати про чудовий органний концерт . . . Оцінюючи музично, треба на перший плян поставити чоловічі голоси. Далі, наче хтось викроє голоси флейт, склеєє дерев'яні скрипочки, натягає на них струни . . . разом сказавши, кожний інструмент має свого виконавця, імітуючи звуками все те, що природа дала скромній людині в дорогу життя, спів, який, вибухаючи з грудей, дає вираз мукам і болям. Назад до природи — українці віддають людськими голосами все, чого тільки може бажати найвибагливіше вухо, від найкраще темперованої оркестри, або органу. В цьому полягає вартість цього гуртка. До цього треба додати визначну техніку. Вишуканість голосів у всіх відтінках, певність інтонації, ритмічні й динамічні тонкості, які в'яжуться в найвищий духовий спосіб із змістом твору, сходяться тут в одну гармонійну цілість.

Українців конче треба слухати самому, щоб відчувати те, що вони змальовують. Наші співачки й співаки та диригенти не мусять занедбати нагоди послухати цього співу, це для них може вийти на добре.

Диригент хору, як я вже сказав Олександр Кошиць, тонкий музика наскрізь. Диригує без палички десятима своїми магічними пальцями; ними він доторкується повного регістру тонів, а його люди повинуються йому з любов'ю, артизмом і зрозумінням. Захоплення публіки було таке велике, що багата про-

грама збільшилась на третину через повторення. Від найбільшої серйозності від романтичності степів, від змалювання життя матері України, аж до гумору, програма закінчилась данською (не американською!) піснею перекупок „О, Сузанна”! — і все було однією цілістю краси”.

“Correio Paulistano”, 17. 9. 1923 р.

„Другий концерт цього чуда над чудами, який слухала публіка вчора в театрі „Мюніципал” і який дирекція Моккі спровадила нам так тихо під назвою „Українського Хору” — був побідою цього хору, коли не касовою, то, дивлячись на ентузіязм слухачів, який переходив у божевілья, мистецькою.

Наше газетне перо, вже перемучене тими „емоціями”, якими годують нас афіші і призвичаєне до „слухання й розуміння” різних „зірок” — дуже рідко відчуває ніжні судороги (судоми), які дає і може дати нам тільки справжній артизм.

Але перед цією людською масою, яку славний мистець Кошиць перетворив в оздоблений і нечуваний досі інструмент, — немає того духа, що покійно б не схилився, ні долонь, які б його не оплескували в „деліріумі”. Ефект м’якості і кольорів, які виходять із тих горл, перетворених в скрипки, віолончелі, контрабаси і навіть гітари, — приводять до приголомшення й екстази! Мелянхолійні оповідання в піснях мають „крешенда” і лагідність, які розвиваються з такими тонкостями стилю, з такою піднеслою експресивністю, з чуттям таким єдиним і так глибоко своєрідним, що викликають у публіки рідкі й небувалі емоції. Напр., „Колискова” Барвінського, яку Кошиць „оркестрував” для своєї живої фантастичної оркестри, врізується в нашу пам’ять як найбільше досягнення коли-небудь людиною чуда. Коли б ми стали оглядати програму докладно, — нам не стало б часу. Але, щоб переконатися нашу публіку про щось божеське й чудодійне,

вистачить сказати, що той Український хор уявляє з себе ніколи невимріяну, ні уявлену новину.

Слухачі оплескували артистів з небувалим захопленням, але ще з більшим, божевільним шалом приймала мистця Кошиця, який диригував своїм дисциплінованим і надзвичайним гуртком з такими тонами гнучкості і з такою точністю в наступах, що публіка без ніяких обмежень та порозумінь, кричала в шалі і оплескувала в непереможно вибухаючий овації”.

САН-ПАУЛЬ, Бразилія. 1.00 год. ночі, 19.9.1923 р., середа

Сьогодні закінчили концерти в Сан-Паул. Завтра виїздимо до Ріо-де-Жанейро. Жаль кидати цей чудовий театр і цю прекрасну публіку. Такого прийняття, такої музикальності рідко де знайти. Зробив мені візиту сам ад’ютант президента, якийсь генерал. Явище надзвичайне, бо, як кажуть, бразилійці, у них так мало генералів, що кожному по смерті ставлять пам’ятник і що до генерала тяжко досягнути. Генерал взагалі не дивиться вниз на людей, а тільки вгору; і ні з ким, навіть із своєю жінкою, не розмовляє. А тут сам генерал зробив візиту . . . Дійсно сенсація!

Співали сьогодні надзвичайно гарно. Публіка зробила овацію. Нарешті відвідав мене і сам патріарх бразилійських музик . . .

**РІО-ДЕ-ЖАНЕЙРО, Бразилія, 26-го вересня
(Середа о 1-ій ночі).**

В Сан-Пауль з п’ятниці 21-го по середу 26-го дали 8 концертів. Із Сан-Пауль виїхали о 6-ій год. ранку. Було погано: не виспався та й до того перестудився. За готель платив 70 мільрейсів денно, нічого не їв, бо годували погано. Через брак часу нічого не купив, був злий, як собака. Кожний хорист має досить вільного часу, а в мене немає вільної хвилини, щоб подумати про власні потреби.

Дорога до Ріо-де-Жанейро йшла берегом якоїсь річки, яка то зминала вбік, то випереджала нас, то з'являлась з другого боку, то текла назад і якимось боком, — чудно було дивитись! Кругом первісна природа: зарослі баюри, гори, долини, що покриті тропічною рослинністю. Де-не-де кавова плянтація і коло неї хатка на курячих ніжках. На горах падав дощ і було дуже погано, а як почали спускатись вниз, почались чудові гірські краєвиди. Розвиднілось, на горах плавали тумани й хмари, небо синіло, долини зеленіли, повітря було парне й вогке, мов мокра вата. Потяг летів, як скажений, хитало так, що не можна було всидіти. В буфетному вагоні обслуга падала й біла посуд.

Всю дорогу мені спаскудили наші „солістки” — Ніна Кошиць і Мар'яна Черкаська, які всю дорогу сперечались і вихвалялись, що одна співає краще другої. Такого нахабства, самозакохання й самореклями, типової для „артистів”, рідко можна уявити. Нестерпно було слухати, робилось соромно за людей. Я не міг того витримати й повинен був іти до вагону ресторану, де за кавою з лікером просидів майже всю дорогу.

Приїхали до Ріо о 6-ій тридцять увечері потомлені так, наче після пароплавного гойдання. Зупинився в готелі „Веракруз”, плачу на добу без пансіона 19 мільреїв. (Ще раз дивуюсь валюті: 19.000 реїв — це 1.90 доляра). Мало довелось побачити Ріо, всі ці дні майже весь час був дощ. Два дні випало гарних, але один з них — неділя — пропав, було два концерти: о 3-ій год. дня і о 9-ій ввечері. Все ж був на морі два рази. Перший концерт пройшов холодно, співали поганенько, та й публіка, як було видно, ще не зрозуміла хору. Але решта концертів були надзвичайно гарні. Прийняття було чудове, особливо на останньому концерті. Прийшов президент республіки з усіма міністрами. Вони весь час оплескували й домагались „бісс”, що прийшло майже половину про-

грами повторювати. Публіка від них не відставала. Але коли закінчили концерт, вийшла нова комедія: хористи почали роздягатися і Тучапський давав інформації про подорож пароплавом. Хористи по своєму звичаю, на честь скінчення нашого літнього (тут зимового) сезону вдарили (заспівали) Києво-Печерської Лаври „Алилуя” на всі заставки. Враз із залі несподівано понеслися громові оплески. Виявилось, що публіка знадвору почула спів і знову вернулась до залі. Вони так гаряче оплескували, що прийшлося на їх вимогу піднести завісу, освітити залю, мене витягли на естраду і знову почалась овація. Публіка кричала несамовито, довелось виходити п’ять разів. Коли я вже вийшов надвір, в залі все ще кричали й оплескували. Критика була така, якої, по правді, ми ще не мали ніде! З’явились дописи про Україну. Особлива була стаття академіка Квелю Нетто (з академії „безсмертних”), яку не можна читати без сліз. Тяжко залишати це місто й край, хоч я й багато хористів почували себе не досить добре від зміни підсоння. Ясне сонце, чудове повітря, якийсь, близький нашому сердцю, південний кольор на всьому, жвавий, веселий народ, правда, трохи суворіший від еспанців (це ж бо португальці), розкішне, невимовної краси, місто, — це все лишилось на все життя в душі, як якийсь чарівний сон. Останнього дня мені довелось ходити по таких вулицях, на яких я не був раніше: такої розкоші і багатства у сні не можна побачити: Париж, Брюссель, Лондон і Нью Йорк — це скромні монашеські келії. Вся головна вулиця, майже вся, має склепи дорогоцінностей. Всі виставові вікна буквально засипані діамантами. Є більші від волоського горіха. Особливо чудово виглядають жовті бразилійські діаманти, хоч вони й лічаються дешевшими ніж білі. Ці речі не роблять враження й не цікавлять мене, а все ж таки я не міг не любоватися їх красою.

Але найбільш інтимне й мистецьке враження залишив у мене, чому й сам не знаю, один маленький

ресторан на березі моря, зовсім простий і скромний. Туди ми ходили їсти знану ще з Парижу зупу „Буйовез”. Це щось на зразок нашого пісного борщу: з риби, омарів, слимаків, мурлок, оливков, лаврового листа й перцю. Чудова й смачна їжа! Вино було не он яке. Але господар і старий обслуговувач були такі типові португали, такі по-старовинному ввічливі й поважні, що мені пригадався блаженної пам’яті Антон Григорович, господар „Древньої Русі” у Києві. Особливо цікава і прямо хвилююча маніра подавати рахунок! На тарелі подається біла, як сніг, серветка. Один край її соромливо одвернутий і звідтіль виглядають нащипані листочки рожі . . . одвертаєш далі, а там . . . рахунок на досить порядну суму! Я до сліз реготався від такої милої несподіванки та тонкої іронії. Таких колючок на жодній рожі, крім цього ресторану, не знайдеш!

Останній день ми ходили по місті й прощались з чудовим Ріо, якого вже до смерти не доведеться бачити. Були й на морі і місто оглядали, і з готелю любовалися в останній раз горами, що синіють над блакитним морем, наче в нашому милому й далекому Криму . . . і так тяжко було подумати, що цю всю красу ми побачили б ще не раз, коли б . . . не милі капеляни! Загально в цей сезон — червень-вересень, ми мали 107 концертів.

РЕЦЕНЗІЇ:

“Opaiz”, Ріо-де-Жанейро, 22. 9. 1923.

„Тут мова про несподівану новину, про одну з найцікавіших артистичних маніфестацій, гідну з кожного боку.

Всякі помітки про українських співаків, хочби інформації були й найкращі, не дають можливості мати про них справедливу уяву. Не бачивши їх власними очима, не можна собі виробити справедливого осуду перфектності, якої вони осягають. Їхні голоси — це

найчистіше настроєні і так здисципліновані інструменти, що нічого більше жадати вже не можна. Вони формують збірку, подібну до величезного органу, якого труби відповідають голосам і котра (збірка) ковтається механічно з подивугідною одночасністю найтоншої команді диригента. В творах із закритими устами перфекція приголомшуюча. Я сказав би — оркестра wraz із скрипками, контрабасами, віолончелями, клярнетами, обоями і ін.! Ритміка, найтонше тінювання, атаки, — це пануючі якості, що приневолюють думати про надзвичайну працю, яка вимагала зорганізування такої живої оркестри, де вся гра, здається, виходить єдина й невидима, так наче б її невідлучні композиційні частки і думали, і робили по наказу одного мозку. Рухи співаків обмежені до найконецніших і не дозволено їм на ніякі жести. Тільки хіба незначні порушення рамен та колективний віддих, наче б це роблене великим міхом, порушують увесь загальний співаків.

Диригент виступає на маленьке підвищення, та без батути. Наказ, якому повинуються всі слухняно, робиться у нього жестами рук, а до того, як важливий фактор, входять у гру пальці: раз вони стискаються, то відкриваються (розплющуються), або по одинці відстають від п'ястуків, то, дивись, відкриває він їх нервово, гарячково тільки на те, щоб за хвилю тими пальцями, зложеними на вигляд черепахи, перетяти повітря, — отож, в тих його руках згромажені всі звуки й знаки для голосів, які перетоплені в один-єдиний. Всі кольори цієї живої оркестри чудні й дивні, особливо виступають з них басы, тенори й сопрани. Кожне число програми приймалось оглушючими оплесками, які були б без краю, коли б маестро Кошиць хотів був повторювати числа . . .”

“Journal de Commercio”, 10. 9. 1923.

„Сан Пауль зазнав вчора в „Театрі Мюніціпал” виявлення яснопроміненої краси в першому виступі

Українського Національного Хору. „Чудотворна оркестра”, якою диригує з найвищим талантом мистець Ол. Кошиць — одинока оркестра, в якій людські голоси заступають інструменти, передаючи всі гармонії, всю солодкість, усі тремтіння й усю поезію. Сорок голосів складаються в один голос, здібний до виразу цілої гами модуляцій і тонів, в якому чуються метали, струнні й дерев'яні інструменти з повною ясністю. Цей співочий гурток оголомшує своєю дисципліною та єдністю. Хор і оркестра одночасно — найвища організація, яка вистачає сама собі. Вона шепче і бринить, щечече і гримить, завжди служняна, як служняні струни смичкового інструменту артистові з виїмковою компетенцією та енергією, яким є О. Кошиць.

Можна сказати, що рідко ми бачили, щоб кого так гаряче й широко оплескували до безконечности, як отих гідних всякого подиву українців.

Нічого немає іншого для їх означення як: Український Національний Хор — чудо артизму й краси”.

“Deutsche Rio Zeitung”, 24. 9. 1923.

„Ніхто із заманих широкими реклями на концерт Українського Національного Хору не помилився. Всі покладали величезні надії на цей хор, та дійсність перейшла рішуче всякі очікування. В першу чергу — ота принада, краса, звучність і ніжність співу такі, що ніхто не має сили їм протистати. Ціла наша мізерна європейська система, при допомозі клявішних інструментів — фортепіано, органи і ін., де на приклад „фіс” і „гес” мусять означати той сам тон; вона стемперована, значить акустично стала нечистою. До неї повинен пристосовуватись слух наших співаків і грачів на смичкових інструментах, так що вона почала здаватись природною. Натомість в українських хоровах піснях, які, ані в полі, ані в церкві, не знають інструментального супроводу, задержалася скаля природна, яка значно різниться від нашої. А це і є тайна

чаруючого, чудового співу. Своєрідна краса української національної музики, технічна викінченість виконання і цілковита „духова” інтерпретація під диригентурою Кошиця, зовсім не надаються до опису, — треба конче бути й чути, щоб бути враженим і заповленим. Справді, це щось небувале!”

“Gazeta de Noticias”, Ріо-де-Жанейро, 23. 9. 1923.

„І знову перемога і тріумф Українського Національного Хору . . . Мистецька інтерпретація така, що немов би слухавши ангельських псалмів, про які нам говорять книги релігійні. Бо ця чудова гармонія не подібна до земної. Є в тому щось божеського, що переносить в небесні країни, перед хори чисто духові, на землі неможливі . . .”

“Gazeta de Noticias”, Ріо-де-Жанейро, 27. 9. 1923.

„Симфонічна вокальна оркестра” дала вчора вночі свій останній концерт . . . Треба було короткого часу побути між нами, щоб залишити по собі глибоку тугу і враження щирої симпатії, коли не найвищого обоження. Бо ми пізнали оригінальний артизм землі, майже нам невідомої, який прибув до нас, щоб нам наявно показати, чого може досягнути людський голос, витворюючи нові й такі чисті зворушення.

Оце людський гурток, що має голосові дисципліновані струни, спромігся мати такі успіхи, що примушував нас дрижати під час своїх концертів і пригадав також, що на цім Божім світі існує нація, якій ім'я *Україна!* Ці сорок представників, переходячи з міста до міста, розносять своїми чудовими голосами, сповненими меланхолії і крику розпуки, боязкі звуки степів і батьківського підсоння, яке залишилось ген над берегами Чорного моря . . . Дуже рідко зала театру „Ліріко” була наповнена такою добірною публікою, як вчора. Оті сорок виконавців, виспівали свою тугу за широкими степами ніжною мовою музики, залишили по собі світлий чар якнайчистішого артизму і поклик свободи!”

“Journal do Brasil”, 23. 9. 1923.

„Великий орган, у якого сопілки замість з дерева, чи металю — з кістки й м'яса; лійками служать горла, мішками — легені і клявіатурою — душа, — це Український Хор. З групи людей, які об'єднані міцно одним ідеалом, постає людський інструмент, Богом настроєний, що перед виданням із себе звуків, очікує проречистого знаку корифея, немов з голосу Вічності, щоб вести нас дорогами, які вона сама визначає.

Також і мелодії, які проходячи через серце тих співаків, пронизують його тугою, переповнюють смутком, який журить його усіма тими стражданнями, що від віків пригноблюють оту, описану Міцкевичем Україну квітучих та ароматичних степів, Україну героїв, як Мазепа, хоробрий гетьман, увіковічений Байроном у безсмертному творі.

Слухаючи цього хору, маєш враження, що слухавши не хор, але один голос, який то знижується до тонкості, то підноситься в спільних звуках, так що пісні виходять або ніжні, або величні, розвиваються й ускладнюються в щось таке, що, так би мовити, оточує аудиторію заповнюючою силою симпатії і змушує відчувати разом все, що вони висказують, — хоч і не розумієш їхньої мови.

Та й що там мова! Зігфрід — той розумів гармонійну мову пташок та звіршував їхні „тремольо”, швидкоплинні щебетання, зникання та дивні скорочування. Між нами ж напевно немає нікого, хто б не відчув співу нашого „сабія” (соловей), і не зрозумів би його романсу, не розуміючи його мови!

Український Хор скромніший від древніх і провадиться тільки з допомогою жестів, тоді як грецькі хори провадилися сопілкою — „авльо”, або „лірами”. Цей же хор, яким ми тепер розкошуємо, не послуговується ніякими інструментами, бо сам собою розвивається і сам собі творить те, що творило б дві флейти, яких називає нам Варрон: „інцентіва” — пісня і „сук-

центіва” — супровід до неї. Цей хор починає викінченим унісоном, а з нього виходять тони, передавці поетичних думок, наче бджілки, що, зібравши з квіткових медоситень медовий плиннок, летять гуртками, оточені росм працелюбних товаришок, і, замкнувши уста, тихенько бринять.

І оте бриніння, гідне оркестри з досконалих інструментів, дає ілюзію сучасности: не бракує навіть арфи, яка час від часу впливає своєю звучністю, торкана не по струнах, а устами декількох співаків. Такі концерти — це справжні „ономатопеї”, це чудеса наслідування!

Та не тільки звуки оркестри передають оті співаки нашому духові — ми відчуваємо в тому хорі всі відголоски й відзвуки природи: шум вітру, ніжний шелест і шепіт дерева, дзюркотіння рухливих струмків, щебет пташок, ревіння звірів і навіть відгуки людських смутків і журби, крики і врочисті вигуки на товпу.

Навіть сам не знаю, як найліпше їх слухати, чи з відкритими очима, щоб дивитись на громаду співачок в їх візантійських, чудово вишиваних строях, які прикрашені блискучими перлинами, в намистах, та в пишних чобітках, що перетворюють їх іноді в якихось лицарок, які, подібно до Валькірій, літають по обледенілих степах; співаки в опанчах, або, свитах, застебнених сорокати мережками, в широченних штанях. Чи слухати їх і, заплющивши очі, мріяти до скільки схочу, уявляючи собі життя в якимсь яснім і погіднім світі, в країні розсіяних навколо гармоній, які розносяться, як весняні пахощі степів під повіом теплого зефіру!

Співай же, чаруюча Україно, співай щебетушко! Розсипай по світі пісні синів твоїх, — прийде колись і для тебе весна, якої ти чекаш.”

Квелю Нетто
член Бразилійської
„Академії Безсмертних”

“Jornal do Brasil”, 26. 9. 1923.

„Ніколи не мав я з „театрального раю” виразнішого враження — бути в справжнім раю, як тієї ночі, коли вперше почув Український Хор, що мав 39 співаків - ангелів. Бо хто так співає, хто передає такі мелодії, хто висилає голоси в самі небеса з такою душею і чуттям, той не може бути земним, а якщо ним і є, то все матеріяльне лишає тут, на землі, і передуховившись, зливає аж ген! — до тих країв спокою, де все — любов, мир і згода.

Уявіть собі оркестру без ніяких других інструментів, окрім тих кришталевих струн, які Бог дав до горла кожного співака; уявіть собі багато гарних квіток, і в кожній з них заповненого соловейка, який співає чудові пісні; уявіть собі фантастичну збірку гармоній, наче б кожний з цих співаків був особним органом — чудотворною частиною власних органів. Далі, на звичайний знак свого диригента, який навіть не хоче профанувати своєї оркестри матеріяльною паличкою, все те починає тремтіти, згідно пульсувати, наче велика тридцятидев'яти струнна арфа, що розсіває музичні тонкощі, які переходячи через душу слухачів, викликають у неї відгомін, а через цей первісний початок акустики, — і відчуття, і добровільне наслідування тих самих мелодій.

Це не можна описати — треба бачити й чути! Але що можна описати — те що відчуває і що зрозуміле кожному профану, то — причини, які змушують тих людей так співати.

„Хто співає — той своє горе виливає”, каже слушно португальська приговорка. Кожний поневолений виявляє свої болі в пісні. Співає в муках, прикований до стовпа тяжкої праці невольник на спекоті сонця; співає кожний в жалях та наріканнях, одержавши тяжку й жорстоку кару, яка бурить кров в його жилах; співає переможений в кігтях переможця; співає полонена пташина за золотими прутиками, стискаючи

тугу за зеленими гаями. І коли б нам було можливим оповісти її пісеньку, хто знає, чи не почули б ми її плачучих слів: „Тисячу разів гірша суха галузка на дереві, під вітрами, дощем і спекою сонця, що спалює листочки! Тисячу разів гірший голод і божевільне гонення по ріллі за зернятком; тисяча терпінь і злиднів . . . але на волі, на нашій необмеженій, дорогій волі!” — ось що сказала б нам пісня нашого „сабія” (соловоя) в неволі. Це і є те, що вискажує в пісні кожне зв’язане крило . . .

Цілоком така душа України. Українці були теж довгі часи приковані до стовба. Чим провинились вони? Ніхто не знає. Вони впали жертвою благородної гордості своєї раси і мужності. Нічого більш не вчинили вони відколи історія людства застала їх в суспокою степів, як тільки те, що були героями війн, хоробрими лицярами з манірами шляхетного характеру. Тільки й усього! Нараз вони порвали вікові кайдани неволі. З’явилися герої, що повернули народові волю. Наче сповнювалось віщування старого світу, яке так дивно висловлене Наполеоном: „За п’ятьдесят років Європа стане республікою, або козацькою”. Республіканською вона стає через методичні розвалення тронів за тронами, а козацькою, казав великий Корсиканець, тому, що тоді не були ще відомі такі слова, як максималіст, більшовик, фашист — символізуючи всі одну ідею відродження — ідеальну нірвану йдучих рас . . .

І вільні українці вирушили у світ, щоб радісним співом святкувати свій вихід з неволі. Аж одного дня приїхали й виступили на сцені нашого „Ліричного Театру”, на цій старій галузі нашого дерева, на якій сідало вже стільки різних співунів, які прилітали з європейських снігів під тропічне сонце нашої землі.

Гурток чепурних, щebetливих чоловіків і жінок: здоровенні хлібороби з українського плоскогір’я та Дніпрові рибалки, прегарні жінки, вільні від надзвичайного шалу великих князів і Росії, що згоріла. Во-

ни підносять нині свій розвеселяючий, визвольний голос і передають нам те, що ми вже раніше відали; ми — народ суворомовчазний, який хоч сам не вмів співати, але вмів уважно слухати душею, вмів оцінювати душею і нагороджувати артистичний вислів чужої душі.

Не вмів розповісти, що мені приходило до розуму, коли я вперше слухав музику України. Знаю тільки, що я передуховлювався і разом з цими співаками страждав і переживав їхні внутрішні болі; я перенісся в ті сторони, з яких вони прибули, наче сполохане стадо; я злинув разом з ними ген-кудись, де злітали і де творилися їхні пісні — кудись, сам не знаю куди, але в якусь наче селитьбу найвищої насолоди, селище, якого я ніколи не бажав би залишити. Вигляд тих людей безжурний, поважний і урочистий. Обличчя жінок лагідні, ніжні, і ангельські, як псалом. Для них спів — молитва душі, необхідне полегшення серця; один раз він є потіхою, полегшенням власних болів, другий раз гойданням в колисковій пісні, яка перетворює їх з артисток у матерів. Їхні чола прикрашені віночками живих квітів, яких запашні чари заливали весь простір освітленої зали. Це було до найвищого ступня чудове й тужливе! Чудовими й тужливими були також і звуки їхньої клясичної „мелопеї” (мови співу). Щось надзвичайного і надлюдського діялося тоді в хвилі цього екстатичного співу, бо інакше ті ангели не співали б так чудово, а ні їхні квіти не дихали б такою силою пахощів. Що це було?

Саме тоді переживали ми день 21-го вересня, в тій годині наставала весна!”

Гастон Пенальва

Назад до Північної Америки

Пароплав „Ван-Дейк”, 27. 9. 1923 р.

Як завжди з нами буває, в день нашого виїзду почалась чудова, гаряча погода. Увесь день довелось ходити по місті — то за купівлею, то на обід, так що голова розболілась від спеки. О 5-ій год. ввечорі поїхав на пароплав. Мені призначили малюсеньку кімнату (каюту), таку, що й повернутись нема де. А це тоді, коли наш „Мурло” має на горішньому покладі чудову кімнату. А Черкаська, поговоривши з перселем, (той, що роздає кімнати) дістала також першорядну кімнату, навіть з трьома ліжками. А Мурло на мій протест сказав, що вільних кімнат немає . . . На моє щастя тут трапилась артистка Тумакова, яка колись співала під мою орудою в київській опері. Вона пішла, поговорила з перселем і той дав мені прекрасну „люксус-каюту” на горішньому покладі. З цього видно, як Мурло ставиться до нас і як дбає про шефа хору . . .

Відпроваджували нас до пароплава єдині тут два українці. Один з них старенький Шпитько, дуже мила особа, ідейний працівник. Він тут майже пропадає від голоду, а не виїздить десь для заробітку — боронить українську справу проти ляхів в тутешній пресі. Він привіз із собою найвидатнішого тутешнього журналіста, який захотів побажати мені щасливої дороги. До відходу пароплава ми сиділи й балакали про Україну й хор. Він мені неспівав гарненьку бразилійську пісню, яку я записав. Пароплав рушив тільки о 11.30 ночі. Ми стояли на покладі й тихенько співали. Наші українці стояли й махали нам капелюхами. Старенький Шпитько плакав і такий був жаль за цією бідною сиротою, одинокою на всьому світі . . .

Була чудова ніч. Місяць золотив море (океан), задумлимі й фантастичні гори амфітеатром стояли над містом, а їх вінчали прозорі й срібні тумани, які курились, мов з кадила, під ясным синім небом. Вдолині діамантовою діядемою горіли електричні світла на-бережжя. Повітря ласкаве, тепле, наче у нас (в Україні) в липні, легенький вітрець прохолоджує тіло . . . Не знаю, по якому контрасту й асоціації до нас причепилась пісня Леонтовича: „Ой, у лузі при долині, там калина стояла”. Ми увесь час тихенько співали. І так якось неймовірно вона звучала тугою за далекою Україною під цим чудовим небом, на цих чужих хвилях. Було елеґійно і зворушувало до сліз . . . Довго їхали по найбільшій і накращій у світі затоці. Океан був тихий. От проїхали височенну гору-стовп — типу „голови цукру” — і почало потроху гойдати: виїхали в широкий океан.

Пароплав „Ван Дейк”, 28. 9. 1923.

Це вже другий день на пароплаві. Гойдає так, що прямо жити не хочеться. Нудить настирливо, затяжно, безконечно, наче од співу наших „солісток”. Голова не працює, ходити не можна, лежати — теж . . . Хочеться повіситись.

Пам’ятаю декільки дрібниць з розмови про Бразилію з тутешніми мешканцями українцями і одним московським студентом, що колись співав під мою орудою в Києві: Крім трьох, чотирьох великих міст, розповідали вони, тут немає культурних центрів. За містом відразу ж починається така пуща, що трьох-чотирьох сажнів, а то й кроків, не можна ступити. Єдиний засіб сполучення — це річки, та й то не на пароплавах, а на човнах (окрім Амазонки, по якій вільно плавають морські пароплави). А з одним із своїх штатів (Мотто Гроссо) бразиліяни сполучуються так: ідуть океаном в Аргентину до Буенос-Айресу, звідти річкою Ля Плята через Уругвай до річки Парани, якою вже дістаються до того штату. Ця Пара-

на трохи менша від Амазонки і також і вона майже не досліджена. Недавно, був президент П. Ам. Стейтв Теодор Рузвельт, великий мисливець, відкрив на ній водоспад, який має силу значно більшу від Ніягари. Кажуть знавці, що якби його використати, то можна було б електризувати життя обох Америк. Другий водоспад, відкритий там же, міг би настанити сили на всю Бразилію. Залізниця йде в глибину краю всього на 36 годин їзди, так що місто Прудентополіс, замешкане українцями, знаходиться від кінця цієї залізниці на три доби кінної їзди. Потяги ходять тільки вдень, бо вночі небезпечно через бандитів і дикунів, яких тут налічується більш ніж 250 тисяч. Вони живуть своїм життям, не визнають європейців і їх порядків. Недавно було знайдене невідоме ще дике плем'я в 3 тисячі людей. Про натуральні багатства цієї країни розповідають чуда. Вся країна ще не досліджена. Наприклад, один штат не знає, яка рослинність і звір'я в другій — така їх різноманітність. Три чверти овочевих дерев і є між ними такі, що про них довідались щойно цього року. Про це багатство можна довідитись в ботанічному садку в Ріо, в якому зібрані всі відомі рослини тропіків. Звір'я й гаддя тут таке, що, слухаючи про те, не ймеш віри і невільно думаєш, що це або брехні, або казки. Наприклад, в річках водяться риби з головами, подібними до собачих і що вони ночами виють. Оповідач, якого доля закинула в глибину краю, на плянтації кави (де й досі є справжнє рабство), під таку музику вартував ночами біля своїх товаришів, що вмирали від малярії (до речі, із двадцяти людей він один лишився живим). Коли людина необачно входить у річку (Амазонку) на нього кидається отара риб (породи макрелі) і в одну мить об'їдає тіло на ногах до кости. Крокодили й ін. хижаки роблять купання в річці неможливим. Недавно в одному часописові писалось, що наукова експедиція бачила в Амазонці потвору, про яку оповідали вчені ще 400 років тому назад. Ця гадина мала 40 метрів

довжини з головою, що була подібною на бичачу і з чотирма рогами. Вона перекинула човен з 20 людьми. Лісові ж гади — один жах! Ми їх бачили в Сан-Паулі в бактеріологічному інституті „Бутантан”. Гади живуть на деревах і спускаються з галуззя і висять в повітрі немов ліяни, з якими мають однаковий колір. Вони полюють за птахами. Недавно була в пресі помітка така. Одна людина їхала верхи на коні по лісовій доріжці і зустріла осідланого коня без вершника. Він почав шукати ту людину і знайшов боаконстріктора, який пожер ту людину й лежав нерухомо. (По добрім сніданку лежить два дні). Забивши потвору, вершник знайшов нещасливого в середині — поламаного й покрученого. Зміюка з'їла його недавно, проковтнувши з острогами. В кишені було 5 тисяч мільрейсерів і годинник, що ще цокав . . .

Оповідать про другу гадюку, яка парної ночі вповзає до жінки, яка годує маленьку дитину і висисає молоко у сонної жінки, а щоб дитина не плакала і не будила матері, закладає їй в рот свого хвоста. Кажуть, що в той час жінка бачить такі еротичні сни, що потім, немов божевільна, сама шукає ту гадюку. Може це й легенди, але мають якусь основу. В акваріумі в Ріо я бачив риб з головами на подобу овинячих. Були там і водяні боаконстріктори. Багато ще людям доведеться вивчати бразилійську природу. В тому ж „Бутантані” ми бачили рід гадюк, які розплоджуються не з яєць, а родженням, як ссавці. Або ті мухи, які зариваються в шкіру людини, кладуть там яйця і потім з рани вилізають готові мухи. Якби писати про все, місця не стало б. Дійсно країна чудес!

Багато прийшлося би почути нам від Шпитька і цього москвина-студента, коли б ми мали час про все розпитати. Але, на великий жаль, часу ми не мали. Все ж, що написано про Бразилію, взагалі не робить може і одної мільйонної частини того, що можна почути від самих мешканців. А цей студент був у само-

му бразилійському пеклі — в неволі на каварняній плянтації, де людське життя ціниться менше, ніж звіряче, і проходить там увесь час під револьвером та нагайкою (батогом) наглядача в невимовних життєвих обставинах. Їх (білих) і викинули відтіля за те, що вони навчили негрів *не цілувати рук у білих, які їх катують*.

Пароплав „Ван Дейк”, 3. 10. 1923 р.

(Середа — 3 год. 26 хвилин.

В цю хвилину якраз переїздимо екватор. Це урочистий момент! Але я нічого не почуваю, окрім загального ослаблення, що мучить мене весь час під тропіками. Увесь час почував себе дуже прикро, особливо в перші дні. Боюсь, щоб не причепилось якого лиха, а у мене такий кволий організм.

Вчора почав проби для „рекордів”, які по контракту повинні наспівуватись в Нью-Йоркові. В хорі ходять чутки, що Машір і Бінецький хочуть лишати хор і йти на власний хліб. Зодяглись, обулись, під'їлись в хорі, а тепер „до лясу” . . . Мені це погрожує новим набором хористів, а де їх шукати? Машір уважає себе старою приятелькою з Києва та з часів Лисенка, хочби слово сказала. Мовчить і на проби ходить, а її, „приятель” не ходить. А найгірше, коли по приїзді почнеться сезон, то коли ж вчити нових і як я їх знайду? Господи, як мені все це обридло! І чогось так виходить, що такі справи обставляються якимось брудом, що найбільше каламутить мені душу і вбиває мої нерви.

По дорозі до Америки матимемо зупинку на островах Тринідад і Барбадос. Кажуть, що будемо давати концерт, але Монро про це мовчить.

Настрій поганий, пригнічений, здоров'я теж погане. Співанки для рекордування йдуть в'яло, всі відмовляються, а це ж один з головних пунктів нашого контракту. Все нещастя в тому, що приходиться для цієї роботи брати найкращі голоси, які й без того „ви-

возять” усю справу. А дармоїдам від того тільки вигода: вони й гуляють увесь час, бо другі за них працюють. Вони і контракт мають і роботою себе не вичучують . . . От коло, з якого немає як вийти.

Пароплав „Ван Дейк”, субота 6. 10. 1923 р.

Уже п'ятий день океан тихий, наче в ставку вода. Легенький вітрець (пасат) прохолоджує спеку. Моя кімната ч. 31 виходить на горішній поклад, на тіневий бік. В ній не таке пекло, як в кімнатах із сонячного боку, але й то доводиться вночі вживати електричного вітру і з відчиненим вікном, бо не було б як дихати. Літучих рибок щось не видно, а океан — це пустиня без кінця. До вчорашнього дня він був синій, як синька, а вчора ми в'їхали в широченну смугу води зеленої, мов скло. Ця течія так могутньо й різко вливається в синю воду, що з боків її наче хтось провів борозну плугом: стоїть невеличка смуга кучерявої хвилі. По один бік цієї смуги, вода, як синька, а по другому боці — зелена. Дуже цікаво було дивитись! Моряки казали, що це Амазонка несе свою воду, а вона відділя яких 200, а то й більше, кілометрів. Вчора бачили китів. Спершу на воді б'є водограй вгору, наче від гарматнього набою, а потім з-під води з'являється чорна спина того велетня, наче підводний човен. Він пірнає наче дельфін, зникає під водою хвилини на п'ять, а потім з'являється знову з тим же водограєм. Так він грався щось коло півгодини.

Співанки (проби) йдуть мляво: при такій спеці нічого не можна робити, загальна втома не дає змоги навіть листи писати. Настрій поганий. Не можу собі навіть уявити, скільки неприємного мене чекає в Нью Йоркові: справа Рабінова з Тучапським, поведінка Монра, відмовлення від рекордування, новий контракт і інше. Рабінов буде крутити, хитрити, паскудити, а я змушений буду все те терпіти ради тих негідників, які навіть працювати не хочуть! Охоплює образа, безнадія. Почуваю, що все доведеться кинути і само-

му загинути без діла від туги! Навіть брак роботи під час переїзду для мене нестерпний, і мені здається, що я роблю якийсь злочин проти себе й своєї справи. Так втягнувся в роботу, що навіть і правний спочинок мені здається якимсь нещастям! Наче поштова коняка, яка впаде десь на сімнадцятій верстві, її витягнуть за хвоста в рів, а самі поїдуть далі. Почуваю старіння не годинами, а хвилинами. Вже не вмію сміятись, сказати веселе слово, тікаю від людей, бо не розумію їх веселощів, наводжу на них сум . . . І соромно, і сердито, і жаль себе . . . Мабуть ніколи не здійсниться моя мрія — пожити хоч два роки перед смертю у рідному Києві, серед своїх людей, без цієї каторжної роботи, віддихнути, хоч крапельночку. А я ж маю на це право. Мабуть пропаду за цим проклятим кордоном, як собака на базарі. Ніхто й доброго слова не скаже, рідних не побачу більше, а в Україні дорогій земляки, коли й згадають, то за національним звичаєм, вилають . . .

Вчора балакав з одним пасажиром-жидком (з Гомеля) містером Еткінсом. Він сам живе вже 30 років в Південній Африці, в м. Іоганенсбурзі. Займається представництвом від якоїсь великої фірми, що постачає всім жидам світу мацу. Тепер був в Аргентині і їде в Нью Йорк. Людина бувала й розумна. Розмовились про хор, який він чув в Аргентині. Він мені каже: „Ві знаєте, кагда я віжу, как ані (хористи) сідять у вас в глазу, то я себе говорю: „Хор браво, но весь кредит гаспадіну Кошіцу!“ Досить влучно. А наші хористи вважають навпаки. Виходить, що Еткінс в хорівій справі більше розуміє, ніж мої „артисти“. Цей же містер Еткінс добре відчитав нахабу — „ахвіцера“ Бінецького, що має маніру чіплятись до кожного. Він сказав Еткінсу щось неприємне, а той при всіх йому відповів: „Молчіте! Ві, за которого женціна плотіт“. А той дійсно завжди ховався з Машір за покладом першої класи, обговорюючи своє будуче „виступленіє“ з хору. Там він і обідав з нею, а платила вона . . .

Т Р И Н І Д А Д

Пароплав „Ван Дейк”, 8. 10. 1923 р., понеділок.

Вночі в суботу 6-го жовтня, під'їхали до острова Тринідад (Вест Індія). Ще вечором, під'їжджаючи до цього острова, можна було любоватись горами. Дуже високі, недоступні береги поросли розкішними лісами. Вдолині, коло води, кам'яний берег весь поточений печерами, куди б'ють білі хвилі (спінені) зеленого, мов малахіт моря. На другий день зранку поїхали ми до міста „Порт ов Спейн”. Взяли авто і поїхали оглядати околиці. Це прямо рай: тропічна рослинність вражає своєю могутністю. Тут: кокосові пальми, банани, хлібне дерево, какао, кава, дактилі і ін. Повітря таке, що можна від нього оп'яніти. Місто в квітучих садках. Будови — малесенькі хатки, дуже красиві. На вулицях, по англійському звичаю, не було нікого, бо була неділя. Здоровенні чорні поліцаї в білих одягах і англійських шлемах стерегли порожнечу й тишу. Мешканців на цьому острові 350 тисяч: аборигени-індіяни та зайшли індуси. Індуси такі гарні, що очей не можна одірвати, особливо від дітей. Чудової будови, з маленькими руками й ногами, пре-гарними чорними очима і з якимсь природним гордим виглядом. Жінки аборигенки носять прикраси на руках і ногах а в носі обручки і намиста. Як не кумедно, а треба сказати, що це „не некрасиво”.

В понеділок вранці під'їхали до острову Барбадос. Він вулканічного походження дуже маленький і має всього 150 тисяч мешканців. Це найстарша на світі цукрова плянтація, ще з 16-го сторіччя. Природа тут

зовсім наша, немає нічого, щоб пригадувало тропік: цукровий комиш, що пригадує нашу кукурудзу, наші тополі, наші вітряки для мелення цукрового трошу, зовсім наші поля, дороги, економії — все наше. Тільки й того, що навкруги океан і такий синій, що здається його підмальовано, а коло берегів така бірюзова смуга, що очі вбирає. Тут завжди літо, вічне без перестанку . . . Повітря таке, що плакати хочеться, або кричати з радості.

Як вертались на пароплав, ми бачили цікаву картину. Сотні невеличких човнів коло пароплаву, як комашня, в кожному сиділо по три чорних. Їхні обличчя дуже милі, а м'язи, як у богів. Пасажири кидали з пароплаву в воду гроші, а чорні стрибали з човнів, пірнали й діставали їх, раніше ніж вони дійдуть до дна. Між ними були й три жінки, прегарної будови, з чудовими чорними очима і білими, як сніг, зубами. Особливо цікаво було дивитись на одну таку чорну богиню, дуже красиву, завітчану дуже кокетовно віночком, — коли вона виринала з води. Якийсь мітологічний образ. Деякі з них за 25 центів поринали під пароплав і виринали з другого боку, або стрибали сторч головою з найвищого покладу.

„Ван Дейк”, 13. 10. 1923 р., субота.

9-го переїхали тропік Рака. Океан увесь час міняв синій кольор на зелений. Відразу почулось, що наближуємось до північних широт: повітря похолоділо і з покладу зняли басейн для купання. Далі в'їхали в смугу дощів. 10-го був концерт на пароплаві. Естрада була на покладі. Йшов дощ, шуміла вода й машини. Стеля була низька, а естрада висока. Хор, серед цього шуму, гримів, як грім і нічого путнього не можна було дати. Я був злий, як собака. Все пішло до нічого.

Увечорі 12-го на пароплаві був прощальний обід: всі надягали паперові ковпаки, взяли в руки тарахкаль-

ця й почали вдавати, що їм дуже весело. Не можу зрозуміти європейської веселости нарочито. Мене ж тисне така туга, що місця собі не знаходжу: уявляю собі ньюйоркські сюрпризи й розмови. Передчуваю багато неприємностей з усіх боків. Прямо не хочеться під'їжджати. І так воно завжди у мене: одне добре, а друге чорт зна що . . . Хоч вішайся.

Сьогодні о 5-тій год. приїздимо. Визволь, Господи!

К І Н Е Ц Ь

50-річчя хору ім. Олександра Кошиця

В жовтні цього року український Вінніпег урочисто відзначив 50-річчя хору ім. Олександра Кошиця. Наше місто є колиською цього відомого і славного на цілу Канаду хору. Бо ж саме у Вінніпезі 50 років тому з ініціативи кількох ентузіастів української пісні був заснований хор молоді під назвою МУН — хор Молоді Українських Націоналістів, перейменований пізніше на хор МУНО — хор Молоді Українського Національного Об'єднання, а ще пізніше на хор ім. О. Кошиця.

Це не випадково. Адже великий український диригент і музикознавець Олександр Кошиць останніх чотири роки свого життя щоліта проводив у Вінніпезі, навчаючи українську молодь історії української музики та хорового співу. Тут він помер і похований разом з дружиною, Тетяною Кошиць, яка ще довгі роки по його смерті продовжувала його справу. Це подружжя залишило глибокий слід у подальшому житті численної і динамічної української громади Вінніпегу. Цикл його викладів на вищих літніх курсах, влаштованих для нього музикознавцем Павлом Маценком, завжди завершувався величним концертом хору під диригуванням самого Кошиця.

І лекції Кошиця, і ці концерти залишалися ще довго в пам'яті молоді і після його смерті в 1944 році. Саме вони й мали вирішальний вплив на становлення молодіжного хору. Першим диригентом хору була Галина Хам. Тоді це була жменька учасників — 25 ентузіастів української пісні. І, мабуть, нікому з них не спадало на думку, що хор розростеться, виросте духовно і технічно, дочекається незалежності України і буде нагороджений найвищою нагородою України — Державною премією ім. Тараса Шевченка.

В 1951 році диригентом хору став Володимир Климків, який керує ним по нині. Ці чотири особи — Олександр і Тетяна Кошиць, Павло Маценко і Володимир Климків — відіграли видатну роль в історії хору, який на сьогодні вважається чи не найкращим хором української діаспори.

Тому саме цим людям, троє з яких уже давно відійшли з цього світу, присвячено під час святкування велику увагу. В Осередку Української Культури і Освіти відкрито велику виставку документів, фотографій і різних пам'ятних речей, пов'язаних з життям і діяльністю цих людей. Відомий скульптор Молодожанин

створив барельєф, на якому зображено Олександра та Тетяну Кошиців, Павла Маценка і Володимира Климкова. Створено також документальний відеофільм, що висвітлює історію хору. 12 жовтня на цвинтарі Глен Іден, де поховану Олександра і Тетяну Кошиців, Павла Маценка та багатьох колишніх учасників хору, відслужено величну і багатолюдну Панахиду. Того ж дня учечері відбувся великий бенкет з участю мера міста та інших представників Манітобського уряду.

Однак найголовнішою подією у всьому циклі святкування був великий концерт хору, що відбувся в неділю, 13-го жовтня. Репертуар був надзвичайно широкого діапазону: тут була і українська духовна клясика — твори Дилецького та Боршнянського, і твори пізнішого періоду — композитори Стеценко, Леотувич, і музика сучасних українських як Станкович чи Кікта, і, звичайно ж, українська народна пісня. Хор виступав у різних своїх варіантах: спочатку як мішаний, потім лише як хор жінок; пізніше співав чоловічий хор під диригуванням Василя Соломона. Танцювальний ансамбль „Орлан” виконував веснянки під спів хору. Відрадно явищем було те, що в концерті брав участь хор дітей віком десь від п'яти до десяти років — переважно діти й онуки самих хористів. Диригувала ним Корін Костинюк-Віллібрун. Це сприймалося як естафета поколінь, як майбутнє поповнення хору і запорука того, що хор ім. Кошиця іде в майбутнє.

Давно у Вінніпезі був концерт місцевих талантів такого високого рівня. Слід зауважити, що окрім Володимира Климкова та Василя Соломона, в концерті брали участь два славних диригенти: запрошений гість з України — Анатолій Авдієвський, головний диригент хору ім. Верьовки і гоголя Всеукраїнської Музичної Спілки України; Лаврентій Івашко, колишній учасник хору ім. Кошиця, а тепер викладач хорового співу в Оттавському Університеті і диригент престижного хорового колективу Кантата Сінгер. Кожний з них умів, щодому з хор звучав по-іншому, але од-наково гарно. І все ж, коли хор під керівництвом Авдієвського виконав „Богородице Діво” Боршнянського, у багатьох на очах з'явилися сльози зворушення.

Анатолій Авдієвський, Богом даний талант, уже давно співпрацює з хором ім. Кошиця: давній прия-

тель Володимира Климкова, він час від часу приїжджає до Вінніпегу і дає семінари, намагаючись вдосконалити технічну підготовку хористів. Мені вдалося після концерту запитати про його враження з цих урочистих святкувань хору. Ось що він сказав: „Надзвичайно приємно, що з кожным роком мистецтво колективу зростає на користь нашої української культури. Це вельми потрібно. Потрібно не тільки для душевної розради або ж якогось такого розважання людського, а потрібно для духовного розвитку. Бо пісня наша — це душа народу...”

Протягом усіх святкувань не висловлено на адресу Володимира Климкова, який ось уже 45 років незмінно керує хором. Його заслуга не тільки в тому, що він диригує ним, але й у тому, що він зміг зцементувати цей „різношерстий” людський колектив у одне ціле, в одну родину; зумів протягом цих довгих років неухитно вести його в майбутнє серед жорстких умов існування в англослов'янському асиміляційному морі. А не раз також і серед несправедливої критики туземних суперпатріотів, які докоряли йому за те, що їздив з хором в Україну, коли вона перебувала у московському зашморгу. Але як же інакше можна було зберегти цей колектив і розвивати його без життєдайного доторку до рідної землі, до землі своїх батьків і української пісні?

У своєму слові на бенкеті Володимир Климків, згадуючи про великий згаданий курсів Олександра Кошиця на молоді і на створення хору, додав, що лекції Кошиця ледве чимали б такий вплив, якби батьки цієї молоді не прищепили своїм дітям глибокої любові до своєї культури та пісні. „Йому, — казав він, — у такі урочисті дні хочеться згадати своїх батьків, а особливо бідні, — продовжував він, — не було праці, але мама на останні мізерні центи купила дітям скрипку, гітару, посилала нас вчитися... Двічі пішки вдила до Вінніпегу (бо жили поза містом) на концерти Олександра Кошиця”.

П'ятдесятиріччя хору Ретворило у велике свято. Місцева англійська преса протягом кількох днів широко висвітлювала цю подію на своїх сторінках. Хочеться щиро побажати Володимирові Климківу, щоб він у доброму здоров'ї відсвяткував ще 50-річчя свого власного диригування хором.

Раїса Мороз